

**T.C
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ANADOLU EFSANELERİNDE YASAKLAR VE CEZALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan ERGÖZ

Eylül – 2014

ARDAHAN

**T.C
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ANADOLU EFSANELERİNDE YASAKLAR VE CEZALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan ERGÖZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Eylül – 2014

ARDAHAN

ONAY

Ramazan ERGÖZ tarafından hazırlanan “Anadolu Efsanelerinde Yasaklar ve Cezalar” adlı bu çalışma 04/09/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (Başkan)

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

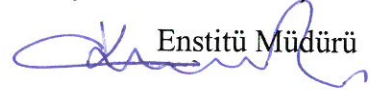

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

04 /09 / 2014

Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İmza
Ramazan ERGÖZ

04.09.2014

ÖNSÖZ

Anlatım esasına dayalı türler insanlığın ilk okuludur. Her insan çocukluğunda büyüklerinden masallar, efsaneler ve halk hikâyeleri dinlemiştir. Bu anlatıların çocukların pedagojik eğitimini sağladığını söylemek mümkündür. Anlatıların verdiği mesajlar insanı değiştiren, dönüştüren, hayata hazırlayan ve insani olarak davranış kodlarını açımlayan özellikler içerir. Varlık alanlarına saygılı olmak, yalan söylememek, zor durumda olana yardım etmek, verdiği sözden dönmek gibi ülkü değerler, anlatıların insanlığa sunduğu olumlu davranış kodlarıdır. Anlatıların derin dünyası sayesinde insan, dünyalık zamanda kendini gerçekleştirme için gerekli olan kökensel gücü elde eder. Kendini gerçekleştiren insan, kaos karşısında kozmosun en büyük güvencesi olur.

İnsanoğlunun cennetten kovulmasının nedeni bir yasağın çiğnenmesidir. Cennette iyi, kötü ve günahın ne olduğunu bilmeyen ve iradesini kullanamayan insan, yasağın çiğnenmesi ile kendi edimlerinden sorumlu olur. Ayrıca insan, dünyadaki davranışları sonucunda ortaya çıkan durumun iyi ya da kötü yansımalarıyla yüzleşmek zorunda kalır.

İnsanoğlu dünya üzerinde nesli için bir dünya kurmaya çalışır. Eski çağlardan beri uygarlıkların birikimleri sonucu oluşturulan bu dünyanın korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerekir. Bu aktarımda, mitem başlayarak anlatılar önemli bir görev üstlenir. Anlatılar aracılığı ile insanlığın dünya üzerinde kurduğu düzen, kaos karşısında korunur. Bu korumanın sağlanmasında yasakların kilit bir rolü vardır.

Çalışmamızın temel amacı Anadolu efsanelerindeki yasakların işlevini ve insanlık için ifade ettiği değeri ortaya çıkartabilmektir. Bu nedenle yasakları incelerken tek bakış açısı ile incelemek yerine, felsefe ve psikanaliz gibi farklı bakış açılarından oluşan bir çalışma yapmayı amaçladık. Bu farklı bakış açıları sayesinde yasakların efsanelerdeki rolünü tek boyutta değil, yatay ve dikey olmak üzere iki boyutta inceledik. Dikey boyutta, efsanelerdeki yasakların tarihsel, felsefi ve psikolojik derinliğine inmeye çalıştık. Yatay boyutta ise efsanelerdeki yasakların görünür düzlemdeki sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu boyut daha çok fiziksel, sosyal ve ekonomik unsurlardan oluşur. Dikey boyuttaki incelememizde arketipsel ve ontolojik bir çözümleme yapılmıştır. Dikey ve yatay boyutun kesişim noktasındaki ortaklığın insanı nereye konumlandığına dikkat edilmiştir.

Anlatuların kolektif bilinçaltından gelen yansımaları ortaktır. Bu ortak noktalar yasakların değerini ortaya çıkartacak olan mesajları içermektedir. Kolektif bilinçaltı coğrafyaya bağlı değildir. Kolektif bilinçaltı her yerde aynı ortak değerleri ortaya koyar. Anadolu efsanelerinde de kolektif bilinçaltının yansımalarını bulmak mümkündür. İnsan bu ortak değerlerin özündeki mesajı okursa, tarihsel düzlemde bugüne gelen süreçte kendi konumunu belirleyebilir.

Çalışmamız dört ana bölüm üzerine oluşturulmuştur. Birinci bölümde efsaneler hakkında genel bilgiler verilmiş, efsanelerin diğer türlerle ilişkisi üzerinde durulmuş ve efsaneler üzerine yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümü ise yasaklar hakkındadır. Bu bölümde yasakların aka plan kültürünü yansıtan tabuların kökensel bağlamı üzerinde durulmuş ve tabuların özellikleri ile birlikte tabular üzerine yapılan bir sınıflama örneği de verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Ardahan, Erzurum, Yozgat, Mardin, İzmir, Manisa, Aydın, Diyarbakır, Giresun ve Ankara efsanelerinden alınan metinler tabular bağlamında sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir. Bu sınıflandırma yapılırken Stith Thomson'un The Folktale adlı çalışmasındaki tabuların sınıflandırılması dikkate alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise yasakların çiğnenmesi sonucunda uğranılan cezalar sınıflandırılmıştır. Çiğnenen yasağın sonucu uğranılan cezaların nedenleri, kökensel bağlamı ve görünür düzlemdeki yansımaları ile incelenmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmamız boyunca elde ettiğimiz veriler bir araya getirilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmamızda kullandığımız ve fikri olarak bize yol gösteren kaynaklar, kaynakça kısmında alfabetik olarak verilmiştir.

Çalışmamda bana yardımcı olan ve yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK'a teşekkür ederim. Işığıyla bizleri aydınlatan sayın hocam Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ'a teşekkür ederim. Hocalarıma, hüznü, sevinci paylaştığımız sevgili arkadaşlarıma ve her zaman yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ramazan ERGÖZ

04 Eylül 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: EFSANE KAVRAMI	5
1.1 Kavram Olarak Efsane ve Özellikleri	5
1.2. Efsanelerin Oluşumu	9
1.3. Efsanenin Diğer Türlerle İlişkisi	10
1.4. Efsanelerin Konuları ve Tasnifleri	11
1.5. Efsaneler Üzerine Yapılan Çalışmalar	15
BÖLÜM 2: TABU KAVRAMI	20
2.1. Tabuların Özellikleri	24
2.2. Tabunun Türleri	25
2.3. Tabu ve Mitoloji İlişkisi	26
2.4. Tabu ve Din İlişkisi	27
2.5. Tabuların Sınıflandırılması	28
BÖLÜM 3: ANADOLU EFSANELERİNDEKİ YASAKLAR	30
3.1. Bakma Yasağı	36
3.2. Dokunma Yasağı	40
3.3. Sırları Açıklama Yasağı	54
3.4. Yeme Yasağı	61
3.5. Konuşma Yasağı	64
3.6. Beğın/Kağanın Yasakları	68
3.7. Belirli Zamanlarda Bazı Şeyleri Yapma Yasağı	70
3.8. Din Büyükleri Etrafında Şekillenen Yasaklar	71
3.9. Yasaklanan Bölge	78
BÖLÜM 4: YASAKLARIN ÇİĞNENMESİ SONUCU UĞRANILAN CEZALAR	83
4.1. Taş Kesilme	85
4.1.1. Verilen Sözden Dönme Sonucu Taş Kesilme	88

4.1.2. Baba Sözünün Dinlenilmemesi Sonucu Taş Kesilme.....	93
4.1.3. Bakma Yasağının İhlali Sonucu Taş Kesilme.....	95
4.1.4. Örf ve Adetlerin İhlali Sonucu Taş Kesilme.....	97
4.1.5. Nimete Saygısızlık Sonucu Taş Kesilme	100
4.1.6. Varlık Alanı İhlali Sonucu Taş Kesilme	100
4.2. Varlık Alanı İhlali Sonucu Cezalandırılma.....	102
4.2.1. Ölümle Cezalandırılma	102
4.2.2. Yaşam Alanının Yok Olmasıyla Cezalandırılma.....	108
4.2.3. Yaşam Kaynaklarının Yitimi	111
4.2.4. Sırtına Kambur Geçirilerek Cezalandırılma.....	113
4.3. Sırların Açığa Çıkması Sonucu Cezalandırılma	114
4.4. Nimete Saygısızlık Sonucu Cezalandırılma: Nimetin Azalması	116
4.5. Kaplumbağaya Dönüşme	118
4.6. Din Büyükleri Etrafında Şekillenen Yasakların Çiğnenmesi Sonucu Cezalandırılmalar	119
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	131

ANADOLU EFSANELERİNDE YASAKLAR VE CEZALAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
RAMAZAN ERGÖZ
2014

ÖZET

Anlatım esasına dayalı türlerin ortak özelliği, insan merkezli olmalarıdır. İnsanoğlu dünyada kendine bir düzen kurar ve bu düzeni korumak için de yasakları devreye sokar. Kutsal yasaklar olan tabular, insanlığın dünya üzerindeki düzeni koruması için mitik dönemden bugüne anlatı türleri ile aktarılır.

Efsanelerin amacı diğer anlatı türlerinde olduğu gibi kaos karşısında kozmosun ahenginin devamını sağlamaktır. Bu doğrultuda yasakların işlevi önemlidir. Yasakların değeri dikey ve yatay boyutlu bir incelemeye tabi tutulduğunda daha iyi anlaşılır. Âdem ve Havva'nın yasak meyveyi yemesi sonucu cennetten kovulmaları, insanoğlunun dünya yaşamını başlatır. Yasak, dünyadaki yaşamın nedensellik bağımlı oluşturur. Yasak dikey boyutta incelendiğinde Âdem ve Havva'nın trajedisine, mitlere ve arketiplere kadar uzanır. Yatay boyutta ise yasaklar sayesinde doğanın, canlıların ve doğal sağaltım merkezlerinin korunduğu görülür. Efsanelerdeki yasakların çiğnenmesi sonucu karşıt değerlerin cezalandırılması, efsanelerdeki ülkü değer ve karşıt değer çatışmasında ülkü değerlerin korunduğunu gösterir.

Çalışmamızın birinci bölümünde efsanelerin tanımı, diğer türlerle ilişkisi ve efsane üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise yasak (tabu) kavramı üzerinde durulmuştur. Tabu kelimesinin kökensele bağları hakkında bilgi verilmiş ve tabular sınıflandırılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü olan Anadolu Efsanelerindeki Yasaklar kısmında Ardahan, Erzurum, Mardin, Yozgat, Diyarbakır, İzmir, Şanlıurfa, Manisa, Aydın, Ankara ve Giresun efsanelerinden örnek metinler verilmiştir. Verilen efsane metinlerindeki yasaklar, yatay ve dikey boyutlu bir incelemeye tabi tutulmuştur. Dikey boyutta efsanelerdeki yasakların tarihsel derinliğine inilirken, yatay boyutta ise görünür düzlemde bir inceleme yapılmıştır.

Çalışmamızın son bölümünde ise efsanelerdeki yasakların çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan durum ontolojik ve arketipsel çözümleme ile birlikte, kaos - kozmos çatışması bakımından ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, efsane, yasak, ceza.

PROHIBITIONS AND PENALTIES IN THE ANATOLIAN LEGENDS
MASTER THESIS
RAMAZAN ERGÖZ
2014

ABSTRACT

The common feature of narration based types is being human-centered. The humanity establishes an order to itself in the world, and uses the prohibitions to maintain this order. The taboos, which are sacred prohibitions, are transferred through narration types since the mythical period till the present time in order to maintain the order that is created by humanity in the world.

The aim of the myths is ensuring the continuation of the harmony of the cosmos, which is same for the other narration types. In this regard, the function of prohibitions is very significant. The value of prohibitions can be understood better if they get subjected to an examination in vertical and horizontal extents. The life of humanity starts with an incident in the world, in which Adam and Eve have eaten the forbidden fruit and dismissed from heaven. The ban creates the causation bond of the life. When the taboos are investigated in a vertical extent, they extend up to the tragedy of Adam and Eva, myths and archetypes. In the horizontal extent; the nature, living creatures and natural treatment centers are seen to be protected with the help of the prohibitions. Since the opposing values are punished in violation of the prohibitions, it can be suggested that the ideal values are protected in case of a conflict between the ideal and opposing values in the myths.

In the first part of our study, the definition of the myths, its relationship with other types and information related to the studies carried out on the myths were given. In the second part, the concept of prohibition (taboo) was discussed. The taboos were classified and information was given about the primordial ties of taboos.

Sample scripts were given from the myths of Ardahan, Erzurum, Mardin Yozgat, Diyarbakır, İzmir, Şanlıurfa, Manisa, Aydın, Ankara and Giresun in the third part of our study named Prohibitions in the Anatolian Myths. The scripts given in the taboos were subjected to vertical and horizontal extent examinations. The historical deepness of the taboos was investigated in the vertical extent, while an apparent investigation was carried out in the horizontal extent.

In the final part of our study, the situation resulting from a violation of a prohibition was discussed in terms of the chaos-cosmos conflict along with the ontological and archetypal analysis.

Keywords: Anatolia, myths, prohibition, punishment

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Yasak, Yasağın Çiğnenmesi ve Ceza.....	126

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.
Nr.

Şekil Adı

Sayfa

1. İnsan -Yasak İlişkisi 80

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

İlk insandan bu güne anlatım esasına dayalı ürünler, mitoloji ile başlayıp masallar, efsaneler, destanlar gibi türlerle devam ede gelir. İnsanı ve insanlığı açımlayan bu ürünlerin değışmeyen özelliği ise sahip olduğu ortak değlerlerdir. Bu değlerler anlatım esasına dayalı türlerin özü yani çekirdeğini oluşturur. Mitten, masala, masaldan efsaneye geçište değışen tek şey şekildir. Asıl vurgulanmak istenen ortak değler bütünü, değışmeden bir sonraki türde devam eder.

Efsaneler, insanoğlunun tarih sahnesine çıktığı andan itibaren insan ve doğa ile kurmuş olduğu eytişimsel ilişkide kaosun karşısında kozmosu sağlamak ihtiyacından doğar. Bu bakımdan efsaneler insanlığın yaşam karşısındaki duruşunu açımlayan derin hakikatlere sahiptir. Efsanelerin var oluşu dinlerden bile önce olduğu için bir bakıma inanç unsuru çerçevesinde oluşurlar. Efsaneler, kendinden önceki mit ve masal gibi türlerin izlerini de bünyelerinde taşımakla birlikte aynı zamanda anlatım esasına dayalı metinlerin ortak özelliği olan insan merkezli bir anlatımın devamıdır.

Tabular kutsal yasaklar olarak kabul edilir. Tabular aracılığı ile yaşamda bir düzen kurulmaya çalışılır. Tabuların insanlık için önemi ise Âdem ve Havva'nın yaşadığı trajedide saklıdır. Âdem ve Havva yasak olmasına karşın yasak meyveden yiyerek cennetten kovulurlar.

Tabuların çiğnenmesi sonucunda insanlık iyi ve kötü ile yüzleşmiş yani kozmostan kaosa geçiş yapar. Bu süreçten sonra insan çevresini anlamlandırarak kendine bir dünya kurmaya çalışır. Bu dünyalaştırma çabasında anlatıların önemli bir rolü vardır. Anlatılar sayesinde dünya fiziksel ve ruhsal olarak insanlığın yaşam evi haline gelir. Eski çağlardan beri uygarlıkların birikimi ile ilerleyen bu dünyalaştırma çabasında anlatılar, kozmosu sağlayacak davranış kodlarını insanlığın kolektif hafızasına işler. Anlatılar aracılığı ile de ülkü değler öncelenir. Böylelikle kozmos, kaos karşısında her daim galip gelir. Bu bağlamda insanlık dünya üzerinde kurduğu kozmosun yok olmaması için anlatıların evrensel mesajlarına muhtaçtır. Anlatılar insanın dünya üzerinde yerini konumlandırması için gerekli olan davranış kodlarını

çeşitli şekillerde yansıtır. Tabular da anlatıların bu mesajlarını içeren ve insanlık için dünya üzerindeki yaşamının başlamasına neden olan önemli bir unsurdur.

Kutsal yasaklar olan tabuların efsanelerdeki işlevi nedir? Tabular insanlığın özgürlüğünü kısıtlar mı? Allah, Âdem ve Havva'ya cennetteki ağaca yaklaşmasını neden yasak etti? Bu ve bunun gibi soruları yasaklar bağlamında genişletebiliriz. Öncelikle ilk soruya gelecek olursak, tabuların efsanelerdeki işlevi konusu birçok açıdan ele alınabilir. Ancak en temel yanıt, efsanelerdeki tabuların kaos karşısında kozmosu sağladığı olacaktır. Tabular, kozmosun en büyük güvencelerindedir. Çünkü tabular aracılığı ile yazılı olmayan ama bağlayıcılığı dünyanın her yerindeki anayasalardan bile daha etkili olan kurallar oluşturulur. Tabular bir topluma atalardan gelen ve çağımızda da – eskiye oranla etkisi azalmış olsa da- devam eden bir nevi yaşamsal kriter rolü üstlenir. Tabuların efsanelerdeki bir diğer işlevi de bireyi, toplumun normlarına hazırlamaktır. Yalan söylememek, verdiği sözden dönmek, zor durumda olana yardım etmek vb. ülkü değer davranışlar, bireylere tabular aracılığı ile kazandırılır. Peki, bunu tabular nasıl yapar? Tabular bu mesajı verirken ülkü değer ve karşıt değerlerin çatışmasından yararlanır. Efsanelerdeki tabuların çiğnenmesi sonucu cezaya uğrama, bu anlamda bir mesaj niteliği taşımaktadır. Fakir bir insana yardım eden yoksul bir kadın ile fakir kişiye yardım etmeyen, zengin fakat zenginlikten dolayı duyusal anlamda yitime uğramış bireyler arasında mitik anlamdaki mücadelede efsaneler, ülkü değer davranışı sergileyen kadının yanında yer alır. Fakir kişiye yardım etmeyen köy halkı taşa dönüşme, sel altında kalma gibi çeşitli şekillerde cezalandırılır. Bu cezalandırılma sembolik boyutludur. Çünkü efsanenin vermek istediği mesaj kavramlar boyutunda saklıdır. Kavramlar düzeyinde cezalandırılan karşıt değer davranışlardır.

İkinci sorunun cevabı ise insanlığın tabulara nereden baktığına bağlıdır. Tabuların efsanelerde toplumun yararına olduğu açık bir şekilde görülür. Tabulara uyulduğu zaman tabular aracılığı ile toplumun ekonomik ve sosyal seviyesinin yükseldiği görülür. Ancak tabular çiğnendiği vakit, yaşamsal anlamda yıkıma yol açar. Modern dünyadaki tabuların insanların özgürlüğünü kısıtlayıp kısıtlamadığı çalışmamızın konusu dâhilinde değildir. Duruma efsane merkezli baktığımızda, tabuların insanın özgürlüğünü kısıtlamadığını aksine insanlığa düzenli ve huzurlu bir

yaşam tahsis ettiğini söylemek mümkündür. Çalışmamızda bu durumun yansımaları efsane merkezli incelemelerimize dâhil edilmiştir.

Peki, cennette her şey serbest iken neden yasak bir ağaç ve meyvesi vardı, ağaç ve meyve neyin sembolüydü? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Allah, eğer istemeseydi Âdem ve Havva, yasak olan meyveden yemez ve cennetteki yaşamlarına devam ederlerdi. O halde yasak meyve öte âlemlerin kapısını açan bir geçiş ritüeli özelliğindedir ve insanın bu ritüeli yerine getirmesi gerekirdi. Böylece Allah, yarattığı eşref-i mahlûkun, nefsi ile baş başa kaldığında emir ve yasaklarına uyup uymayacağını görmek istiyordu. Yasağın bir ağaçla olan bağı ise ağacın öte âlemler arasında bir aracı rolü olmasında saklıdır. Pek çok medeniyette ağaç kültüne ve hayat ağacına rastlamak mümkündür. O halde ağaç imgesi, sembolik anlamda yaşamın başlangıç noktasını simgeler. Ayrıca yasak meyve – elma, buğday ya da bilgi ağacı olarak adlandırmalar mevcuttur- üremenin sembolü olarak görülebilir. Aynı zamanda bilgi ağacı olarak adlandırmaların da yapıyor olması yasak olan bilgiye erişmeye çalışarak bir sınır ihlali yapıldığına veya sınırları ifşa etme eğiliminde bulunduğu delil olur. Son olarak insanın cennetteki yasağı ihlal ettiği ve bunun sonucunda ölümsüz bir yaşamdan ölüme, kozmik bilgidan sadece dünyalık bilgiye – o da uygarlıkların gelişmesi ile doğru orantılı olarak ulaşılmaya çalışılacak bilgidir- sahip olacağı dünyaya gönderildiği kabul edilir.

İlk yasak, insanlığın dünyadaki yaşamını başlatan bir kalkış noktasıdır. Dünyadaki yaşamın başlamasının ardından tabuların işlevi ise değişir. Tabular, insanlığın dünya üzerinde fiziksel ve ruhsal anlamda inşa ettiği, kozmosa uyum sağlayan dünyayı korumayı sağlar. Arkaik insandan günümüze tabuların temel işlevi kaos karşısında kozmosu sağlar. Tabular insanlığın kolektif bilincine anlatılar aracılığı ile kodlanır. Bu kodlar, doğan her bireyde mevcuttur. Anlatılar aracılığı ile bu kodlar güncellenir ve gün yüzüne çıkar. Efsanelerin bireyi topluma hazırlaması da efsanelerin bir başka işlevi olarak ifade edilebilir. Efsaneler toplumsal normları içeren anlatılardır. Bu anlatılar aracılığı ile bireyler içinde yaşadığı toplumun ülkü ve karşı değerlerini tanıma şansını bulur. Tabuların çiğnenmesi sonucunda cezalandırmanın olması ve kaosun ortaya çıkması, tabuların önemini efsaneler aracılığı ile tüm topluma aktarır.

Anadolu'nun vatanlaştırılması serüveni yüzlerce yıllık bir birikimin ürünüdür. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken yanlarında getirdikleri, binlerce yıllık bir kültürel birikim ve kolektif hafızadır. Böylece Anadolu'nun taşı toprağı kültürel bir bellek mekânı haline gelir. Anadolu fiziksel anlamda vatan olmakla birlikte her taşının ve toprağının arkasında mitik bir anlatı ile özelde Orta Asya'ya genelde ise evrensel bir birikime bağlanır. Anadolu'nun değışik bölgelerinde önceden insan olduğuna ancak bir yasağı çiğnemesi nedeni ile taş kesildiğine inanılan ve insana benzeyen kayalara, dokunulması halinde kişinin başına felaket getireceğine inanılan ağaçlara, mezarına saygısızlık yapıldığı takdirde tüm toplumu cezalandıracağına inanılan din büyüklerine ait efsanelere rastlamak mümkündür. Anadolu efsanelerindeki tabular kolektif bir şekilde tüm Anadolu'ya yayılır. Anadolu'ya ruh katan bu anlatıların, dikey boyutta Anadolu'nun tarihsel zenginliğini ortaya çıkardığı, yatay boyutta ise fiziksel mekânların korunmasını sağladığı görülür.

BÖLÜM 1: EFSANE KAVRAMI

1.1 Kavram Olarak Efsane ve Özellikleri

Efsane kelimesi dilimize Farsçadan girer. Efsane kelimesinin aslı ise “fesane”¹dir. Dilimizde efsane kelimesinin karşılığı olarak “söylence” ifadesi kullanılmakla birlikte bu kelimenin yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkün değildir.

Anadolu dışındaki Türk coğrafyalarında efsane için farklı isimler kullanıldığı görülür. Balkan Türkleri ve Kırım Tatarları’nda efsane; Azerbaycan’da efsane, mit, esatir; Türkmenistan’da epsane, rovayat, Özbekistan’da efsane, rivayet; Kazakistan’da anız, anız-engime, epsane, hikâyet; Başkurlarda rivayat; Uygurlarda rivayet, epsane; Yakutlarda kepsen, sehen, kepsel, bıırgı sehen² bu isimlerden birkaçıdır.

Batı dillerinde ise bu kelimenin karşılığı olarak Latince legendus kökünden türeyen terimler kullanılır. İngilizce “legand”, Fransızca “legenda”, İtalyanca “leggenda”, İspanyolca “leyenda”, Almanca “legende”, Yunanca “mythe/ mythos” ve Rusça “predaniya, skaz” gibi kelimeler efsane kelimesinin karşılığı olarak kullanılır.³

Sedat Veyis Örnek, efsanenin bilim dilindeki karşılığının ise mythos olduğunu ve kelimenin Yunancadan geldiğini belirtir.⁴ Aynı zamanda Orhan Hançerlioğlu da İnanç Sözlüğü adlı çalışmasında; “*Batı dillerindeki karşılığı mit sözcüğü Yunanca söz ve öykü anlamlarını dile getiren mythos sözcüğünden türetilmiştir*”⁵ der. Bu da bize efsanenin mitlere kadar dayandığını gösterir.

a. Sözlüklerde

Efsane kavramı ve özellikleri hakkında çeşitli tanımlamalar vardır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat* adlı eserinde efsane için; “1-

¹ Seyit Emiroğlu, *Konya Efsaneleri (İnceleme- Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s.15.

² Ali Berat Alptekin, *Fırat Havzası Efsaneleri*, Antakya, 1993.

³ Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s.4.

⁴ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s.190.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.1.

*Asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı. 2- Dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise*⁶ ifadelerini kullanır.

Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* adlı çalışmasında efsanenin; “gerçek olmayan ya da gerçek bir bilgiye dayanmayan uydurma hikâyeler, mitolojik bilgiler”⁷ olduğunu söyler.

Sami Akalın ise efsaneyi; “bir olayı akıl-dışı, olağanüstü yönde gelişmiş gösteren söylenti. Genel anlamda, masal olmayacak şey asılsız hikâye”⁸ olarak tanımlar.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî* adlı eserinde efsaneyi “Masal, asılsız hikâye, hurafat, şöhret bulup, dillere düşen vak’a ve hal, destan”⁹ olarak ifade eder.

Türkçe Sözlükte ise efsane; “1. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. 2. Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye”¹⁰ olarak aktarılır.

Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları* sözlüğünde; “Efsane deyimi gerçek bir olayın olağanüstü anlatılışı için kullanıldığı gibi doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayal ürünü olan öyküler için de kullanılır”¹¹ olduğunu belirtir.

Doğan Kaya, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* adlı çalışmasında efsane için; “Gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan hikâyedir”¹² der.

Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* eserinde; “Bir tabiat olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiat elemanlarından birinde olan bir değişikliği, akıl dışı, olağanüstü açıklamalarla anlatan hikaye, Bunun temeli olan olay, halkın muhayyilesinde şekil değiştirerek, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçer. Genel olarak masal ile eş anlamlı kullanılır.”¹³ diyerek efsanenin masalla olan yakınlığına dikkat çeker.

⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, s.206.

⁷ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Konya, 1998, s.109.

⁸ Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul, 1984, s.93.

⁹ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, Ankara, 1989, s.136.

¹⁰ *Türkçe Sözlük*, C.1, TDK Yay., Ankara, 1988, s.433.

¹¹ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.78.

¹² Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s.302.

¹³ Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul, 1954, s.74.

b. Ansiklopedilerde

Meydan Larousse'de efsane; *“Halkın gözünde veya nakledenin hayal gücünde biçim değiştirerek, olağanüstü niteliklerle donatılarak anlatılan hikâye”*¹⁴ şeklinde ifade edilir.

Büyük Larousse'de efsane; *“1. Tarihsel olayların halkın gözüyle ya da şiirsel buluşlarla biçim değiştirdiği olağanüstü öğelere dayanan anlatı, 2. Bir kimsenin üstün başarılarını, yaşamını konu alan ve güzelleştirilmiş olarak sunan, toplum belleğinde yer etmiş olan betimleme”*¹⁵ şeklinde tanımlanır.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde efsane; *“Edebiyatta tabiatüstü nitelikler gösteren kişilerin hayatlarını, halk muhayyilesinin veya şairlerin meydana getirdiği tarih olaylarını anlatan, olağanüstü olaylarla süslü hikâyelere verilen isim.”*¹⁶ olarak tanımlanır.

Yeni Türk Ansiklopedisinde ise efsane için; *“bir toplumun en eski hayatını, zaman dışı bir vak'alar hikayesi halinde anlatan hatıralar bütünü. Başlangıçta tabiatüstü nitelikler gösteren kimselerin hayatlarını, sonraları da halkın hayal gücünü veya şairlerin ortaya koydukları eserlerin tesiriyle şekil değiştirmiş tarih olaylarını anlatan harika nitelikteki hikâyeler”*¹⁷ denmektedir.

c. Bilimsel çalışmalarda

Ali Berat Alptekin, “Mersin Efsaneleri” adlı makalesinde efsaneyi; *“Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılan, inandırıcılık vasfı bulunan, olağanüstü özellikler bulunan, kısa ve konuşma diline yer veren anlatımlar”*¹⁸ olarak tarif eder.

Efsaneler hakkında yapılan birçok tanımda da gördüğümüz gibi, efsanelerin temel özelliklerinden birisi inanış temeline dayanıyor olmasıdır. Eğer birey ve toplum efsaneye inanıyorsa onu var eder ve gelecek nesillere taşır.

Pertev Naili Boratav da efsanenin başlıca özelliğinin inanış esasına dayalı olduğunu anlatır ve efsaneler hakkında şunları dile getirir;

¹⁴ Meydan Larousse, Meydan Yay., İstanbul, 1988, s.88.

¹⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.7, 1986, s.35-36.

¹⁶ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.3, Dergâh Yay., İstanbul, 1979, s.7-8.

¹⁷ Yeni Türk Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1985, s.757.

¹⁸ Ali Berat Alptekin, “Mersin Efsaneleri”, İçel Kültürü, Mersin Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayın Organı, 1 Ocak, İstanbul, 1987, s.21.

Efsanenin başlıca niteliği, inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile efsane masaldan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır. Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup kendine özgü üslup niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi, ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca efsane olur.¹⁹

Tuncer Gülensoy'a göre efsane; "*Tabiatüstü vasıflar taşıyan kişilerin başlarından geçen olayları anlatan, halkın hayalinde oluşup yaygınlaşan olağanüstü olaylarla dolu hikâyedir.*"²⁰

Bahaeddin Ögel ise *Türk Mitolojisi* adlı çalışmasında efsane için "*Tarihte adı geçmeyen artık unutulmuş, büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan yani 'legende'dir.*"²¹ diyerek efsaneyi kahramanlar için anlatılan birer destan olarak görür.

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı eserinde efsane için; "*ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça; 'Usture', Farsça; 'fesane, efsane'; Yunanca 'Mitos, mit' kelimeleri ad olarak verilmiştir*"²² ifadelerini kullanır.

Mircea Eliade, efsanelerin büyük zamanı sürekli güncellediğinden ve bunu yaparken de insanlara dindışı bir varoluş düzleminde ulaşılması imkânsız bir gerçeğe yaklaşma olanağı sunduğunu söyler.²³

Adli Moran, *İlkel Efsaneler* adlı çalışmasında; "*İnsanların efsanelere düşkünlüğü tarihten çok önceki devirlerde başlar. Çevrelerinde gördükleri ama akıl erdiremedikleri nice şeyleri ilk insanlar bir takım doğaüstü olaylar tasarlayarak bunlarla çözümlenmeye çalışmışlardır ve yaşadıkları doğa olaylarını, ölümleri*

¹⁹Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1982, s.98.

²⁰Tuncer Gülensoy, "Tunceli Efsanelerinin Tip-Motif Yapısı ile Munzur Efsanelerinin Anadolu Varyantları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Halk Edebiyatı, Ankara, 1992, s.97.

²¹Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1989.

²²Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s.314.

²³Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1992, s. 47.

adlandırarak onları tanrılara bağlamışlardır"²⁴ diyerek efsanelerin ilkel insanların dünyasında aklın ermediği olayları anlamlandırmaya yarayan bir aracı olduğunu belirtir.

Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri* adlı eserinde efsanelerin özelliklerini şöyle sıralar;

1. Bir inanış etrafında teşekkül etmişlerdir. Bu inanış, efsanelerin gerçek ve doğru olduğu inancıdır.
2. Efsaneler bilinmeyen esrarengiz bir âlemi anlatırlar. Bu bakımdan olağanüstü unsurlar ihtiva ederler.
3. Efsaneler, bir tarife göre mitlerin modernleşmiş şekli olarak ifade edilmekte, çok eski hikâyeler olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan kutsal unsurlar da taşırlar.
4. Bir efsane mutlaka bir inanç unsuru üzerine kurulmakla birlikte diğer unsurların hepsini taşımayabilir.²⁵

Tüm bu açıklamalar bize efsanelerin, mitolojik bir kökeni olduğunu, bu nedenle kutsal olma vasfını da taşıdığını gösterir. Ayrıca efsanelerin inanç unsuru üzerine kurulmaları da önemlidir. İnanç unsurunun bilinçaltı uyarıları sayesinde efsaneler gelecek nesillere aktarılabilir.

1.2. Efsanelerin Oluşumu

Efsanelerin oluşmaları belirli köklere bağlanır. Bunları; mitolojik kökler, tarihi kökler, dini kökler ve hayali, fantastik kökler²⁶ olarak belirtilebilir.

İnsanoğlunun dünyalık zamanda var olmaya başlamasından itibaren çevresini anlamlandırma çabası da başlar. Ancak insan çevresindeki olaylara bir anlam veremediği ve korkulara kapıldığı vakit, korktuğu şeyleri bir inanç nesnesi haline getirerek onu kendisi ve toplumu için koruyucu kılar. İnsanların koruyucusu olan bu inanç sistemi, zamanla efsanelerde de kendisine yer bulur. Fakat bu inançlar efsane süzgecine girdikten sonra insanlığı eğitici bir nitelik kazanır. Bu eğitici unsurların

²⁴ Adli Moran, *İlkel Efsaneler*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961, s.16.

²⁵ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.22.

²⁶ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. 1, TDK Yay., Ankara, 1997, s.41.

yani ülkü değerlerin kökeni, anlatıların kalkış noktası olan mitlere dayanır. Sonuç olarak bu durum kökenini mitolojiden alan efsaneleri oluşturur.

Tarih, efsanelerin gizil dünyası için önemli bir kaynaktır. Tarihte önemli bir yere sahip olan kişiler, olaylar ve yerler efsanelerin tarihsel kaynağını oluşturur. Ayrıca bu durum efsanenin gerçekliğini ve inandırıcılığını da artırır.

Tarihi *“efsanelerin oluşumu için belli bir tarih yoktur. Fakat bunların mitolojik köklü efsanelere göre daha yakın zamanda oluşmuş oldukları söylenebilir. Tarihi bir olay eğer halkın üzerinde büyük bir etki bırakmışsa bu olay bir müddet sonra efsaneye dönüşür. Halk, bu efsanelerde tarihi bir olayı olmasını istediği gibi ve tarihi bir şahsı da görmek istediği bir biçimde gösterir.”*²⁷ Aslında bu durum kolektif bilinçaltının efsane düzeyindeki yansımasıdır. Anlatılarda her zaman olumlu değerlerle birlikte yüce birey arketipi özelliği gösteren kişiler anlatılır ve yüceltilir.

Efsanelerin oluşumunda rol oynayan bir başka kaynak ise din ve din büyükleri etrafında şekillenen anlatılardır. Yaşamları boyunca toplumda iz bırakan din büyükleri, ölümlerinden sonra da toplum tarafından unutulmaz. Yaşamlarındaki kerametler birer efsane olarak dilden dile anlatılır. Birer yüce birey arketipi olan bu şahsiyetler toplum tarafından yüceltilen kişilerdir. Efsaneler bu kişiler etrafında oluşan ülkü değerler üzerine kurgulanır.

Kaynağı dinlere dayanan efsaneler, töre ve ahlaka dayalı didaktik anlatılardan faydalanır. Bu efsanelerde kutsala saygı duyulması gerektiği vurgulanır. Kutsala saygısızlık durumunda cezalandırmaların olduğu belirtilir.

Hayal ve fantastik öğeler, efsanenin oluşumunda rastlanan diğer öğelerdir. İnsan muhayyilesi çevresinde gördüğü dağ, tepe ve taşı birer efsane malzemesi haline getirir.

1.3. Efsanenin Diğer Türlerle İlişkisi

Anlatım esasına dayalı ürünler ilk insandan bugüne insanı açımlayan derin hakikatleri gizler. Anlatıların mittin başlayarak gelişen bir süreci vardır. Evrensel anlamda insanlık tarihine paralel bir şekilde devam eden bu süreç, mitler ile başlar. Daha sonra masallar, efsaneler, destanlar, halk hikâyeleri, romanlar ve küçürek

---

²⁷ Nuriye Sancak, *Mardin Efsaneleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.24–25.

öyküler insanı açıklama görevini üstlenirler. Anlatım esasına dayalı ürünler sıralamasında tarihsellik bağlamında üçüncü sırada yer alan efsanelerin kendisinden önceki mit ve masal ile ortak özellikleri olmakla birlikte onlardan ayrı özellikleri de vardır.

Efsanelerin mitlerle olan ortaklığı inanma esasına dayalı olmalarından kaynaklanır.²⁸ Mitlerde tanrılar ve yarı- tanrılar bulunmasına karşın; efsanelerde tarihi ve yarı-tarihi kahramanların bulunması mit ve efsaneyi birbirinden ayıran bir özelliktir.²⁹

Hayali unsurlar masal ve efsanelerin ortak özelliğidir. Ancak efsanelerdeki hayali unsurlar inandırıcılık özelliği taşır. Ayrıca efsaneler belirli bir zaman dilimini işaret ederken, masallar zaman konusunda kendisini açıklamaz.³⁰

Efsane ve destan birbirlerine yakın türlerdir. Bu nedenle ortak özellikleri oldukça fazladır. Efsane ve destanında gerçek olduğuna inanılır. Zaman açısından her ikisi de günümüz dünyasında vuku bulur. Destan ve efsanelerin karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu görülür. Destanlarda anlatılan kahramanların efsanevi özellikler göstermeleri bu etkileşimin bir örneğidir.

Halk hikâyelerini ve efsaneleri kıyaslayabileceğimiz unsurların sayısı oldukça azdır. Buna karşın her iki anlatıda da olayların gerçek olduğuna inanma, gerçeğe yakınlık ve olağanüstü koşullar ortak yanlar olarak dikkati çeker.

1.4. Efsanelerin Konuları ve Tasnifleri

Anlatmaya dayalı bir tür olan efsanenin zaman ve mekân içerisinde yaşanmış veya hayali özellikler taşıyan pek çok konuları anlattığı görülür. Bu konular insanlığın yaşam sürecindeki gidişatına ve gelişimine paralel olarak değişkenlik gösterir. Örneğin; ilk insanlar çevrelerini ve dünyayı anlamlandırma arayışında oldukları bir zaman diliminde yaşadıkları için ilk efsanelerde evrenin, tanrıların ve insanların varoluşları anlatılır. Yani her devrin kendine özgü anlayışını yansıtır.

---

²⁸ Saim Sakaoğlu, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Dizisi Yay.: 29, Halk Edebiyatı Dizisi:5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s. 21.

²⁹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri (Derleme- İnceleme)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, s.23.

³⁰ Saim Sakaoğlu, "Efsane", Gökyüzü Yay, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*,., İstanbul, 1987, s. 99.

Efsanelerin tasnifi konusunda ise pek çok araştırmacıların yapmış olduğu çalışmaların sayısı oldukça fazladır. 1959'da Kiel ve Kopenhag'da Uluslararası Halk Anlatıları Araştırmacıları Kongresi düzenlenir. İlk efsane tasnifi 14–16 Ekim 1963'te Budapeşte'de birleşen Avrupa efsane araştırmacıları tarafından yapılır. Bu efsane tasnifi şöyledir;

- I. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler,
- II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler
  - A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei
  - B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler
  - C. Dip tarihi ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler
  - D. Harpler ve felaketler
  - E. Temayüz etmiş kişiler
  - F. Bir düzenin bozuluğu
- III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/ mitik efsaneler
  - A. Kader
  - B. Ölüm ve ölümler
  - C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler
  - D. Hayaletlerin resmi geçidi ve savaşlar
  - E. Öbür dünyada ikamet
  - F. Cinler, periler, ruhlar
  - G. Medeniyet ile ilgili yerlerdeki hayaletler
  - H. Değişmiş varlıklar
  - İ. şeytan
  - J. Hastalık yapan kötü ruhlar ve hastalıkları
  - K. Tabiatüstü kuvvetlere sahip kimseler
  - L. Efsanevi (Mitik) hayvanlar ve bitkiler
  - M. Hazineleler
- IV. Dini Efsaneler/ Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler³¹

---

³¹ Saim Sakaoğlu, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, s. 16–17.

Bu tasnifler değişkenlik göstermekle birlikte Pertev Naili Boratav'ın yapmış olduğu tasnifin Türk efsaneleri içinde belirleyici bir özellik taşıdığı görölr. Boratav'ın efsane tasnifi şu şekildedir;

- I. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler
- II. Tarihi efsaneler
  - A. Sınırlandırılmış Tabiî yerlerin menşeleri (dağlar, göller)
  - B. Meskûn yerlerin menşeleri (şehirler, köyler...)
  - C. Büyük binaların menşeleri (kiliseler, camiler, köprüler)
  - D. Hazineseler
  - E. Milletlerin, hükümdar sülâlelerinin ve içtimaî sınıfların menşeleri
  - F. Felâketler
  - G. Tarihi olarak bilinen kahramanların yendikleri tabiatüstü güce sahip canavarlar.
  - H. Savaşlar, fetihler, istilâlar
  - I. Kurulu düzene baş kaldıranlar
  - K. Diğer hâdiseler ve üstün kişiler; medeniyet getiren kahramanlar, bilginler, şairler.
  - L. Aşk ve aile hayatı
  - M. Küçük bir cemiyetin tarihinin bir parçasını meydana getirdikleri ölçüde bilinen ortak veya ferdî karakterde çeşitli diğer kişilerle ilgili anlatmalar.
- III. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler
  - A. Alın yazısı
  - B. Ölüm ve ötesi
  - C. Tekin olmayan yerler
  - D. Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vs.) ile hayvanların sahipleri (koruyucuları)
  - E. Cinler, periler, ejderler vb. tabiatüstü güçte yaratıklar
  - F. Şeytan
  - G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (albastı gibi)
  - H. Tabiatüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, afsuncu gibi)
  - İ. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatmalar

IV. Dinî Efsaneler³²

Efsaneler üzerine araştırmalar yapmış olan Ali Berat Alptekin, efsaneleri tasnif ederken tabiat ve gök cisimleriyle ilgili anlatılan efsaneleri de sınıflamaya dahil eder;

- A. Taş kesilme ile ilgili efsaneler
- B. Veliler ile ilgili efsaneler
- C. Mecnunlar ile ilgili efsaneler
- . Hz. Hızır ile ilgili efsaneler
- D. Meşhur kahramanlarla ilgili efsaneler
- E. Yer adları ile ilgili efsaneler
- F. Çeşitli işaretlerle ilgili efsaneler
- G. Çeşitli yapılar ile ilgili efsaneler
- Ğ. Dağ, gl, pınar ve mağaralarla ilgili efsaneler
- H. Ağaçlar ile ilgili efsaneler
- I. Çeşitli hastalıklar ile ilgili efsaneler
- İ. Tabiat hadiseleri ile ilgili efsaneler
- J. Gök cisimleri ile ilgili efsaneler
- K. Halk oyunları ile ilgili efsaneler
- L. Olağanüstü varlıklar ile ilgili efsaneler
- M. Hayvanlar ile ilgili efsaneler
- N. Diğerkleri³³

Efsane tasnifi değişim ve gelişime açıktır. Modern ağın efsane üretme isteğini bir nevi karşıladığı düşünülen Şehir efsaneleri ve modern ağ savaşlarında yaşanan sırlı olaylar da bu tasniflere dâhil edilebilir. Ayrıca hatırası zayıflayan efsanenin yerini popüler olan efsaneye bıraktığı da görülür. Bazı efsaneler ise gezgin efsaneler olarak adlandırılır. Bu tür efsaneler farklı coğrafiyalarda anlatılır.

³² Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1992, s.21–22.

³³ Ali Berat Alptekin, *Fırat Havzası Efsaneleri*, s. 51.

1.5. Efsaneler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Efsaneler üzerine yapılan ilk çalışmaların 19.yüzyıl başlarında Avrupa’da başladığı görülür. 20. yüzyıl başlarında bu alandaki çalışmalar artar ve sadece efsane konulu kongreler düzenlenmeye başlanır.

Efsanelerle ilgili yapılan ilk çalışma Alman Grimm kardeşlerin yapmış oldukları ve 1816–1818 yılları arasında yayınladıkları “Deutsche Sagen” adlı çalışmadır.

Efsane konusunda ülkemizde yapılan çalışmalarda artış görülür. Bu artışın sebebi yüksek lisans çalışmalarıdır. Yüksek Lisans çalışmaları ile Anadolu coğrafyasındaki efsaneler derleme yöntemi ile tespit edilir ve birçoğu yayınlanır.

Ülkemizde efsaneler üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır;

a. Doçentlik Tezleri

- Saim Sakaoğlu, *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, 1980.
- Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri/ Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1997.
- Ali Çelik, *Trabzon-Şalpazarı Çepni Kültürü*(Metin-İnceleme), Trabzon, 1996.
- M. Naci Önal, *Muğla Efsaneleri* (İnceleme-Metin), Muğla, 2004.

b. Doktora Tezleri

- Yusuf Olgun, *Tarihi Bursa Efsaneleri Derleme-İnceleme*, Bursa, 1989.
- Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Konya, 1993.
- Halil Altay Göde, *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Konya, 2002.
- Muvaffak Duranlı, *Yakut Efsaneleri*, İzmir, 2004.

c. Yüksek Lisans Tezleri

- Âdem Yıldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler* (İnceleme-Metinler), Konya, 2001.
- Ali Duymaz, *Bingöl Efsaneleri* (İnceleme- Metinler), Elazığ, 1989.
- Aziz Ayva, *Anadolu Göl Efsaneleri* (İnceleme-Metinler), Konya, 2001.
- Bayram Sönmez, *Niğde Efsaneleri*, (Tahlil ve Metinler), Kayseri, 1994.

- Cengiz Gökşen, *Giresun Efsaneleri*, Trabzon, 1999.
- Hıdır Tekin, *Antalya Bölgesi Efsaneleri*, İstanbul, 2003.
- İsmail Görkem, *Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar* (Metinler ve İncelemeler), Elazığ, 1987.
- Kudret Yıldırım (Yağbasan), *Malatya Efsaneleri* (Metinler ve İnceleme), Malatya, 1991.
- Mehmet Erol, *Taşeli Platosu Efsaneleri* (İnceleme- Metinler), Kayseri, 1996
- Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1989–1990.
- Mustafa Onan, *Kuzeydoğu Denizli Yöresinde Anlatılan Efsaneler*, Denizli, 2006.
- Nemci Akyalçın, *Balıkesir Yöresinde Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir, 1996.
- Neşe Işık, *Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma* (Trabzon- Rize- Artvin Efsaneleri), Trabzon, 1998
- Nilgün Çıblak, *İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma / İnceleme- Metinler*, Adana, 1995.
- Osman Şentürk, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Folklorik Unsurlar*, Niğde
- Pervin Ergun, *Halk Anlatmalarında Hızır*, Konya, 1993.
- Ruhi Kara, *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Erzurum, 1991.
- Seyit Emiroğlu, *Konya Efsaneleri* (İnceleme -Metin), Konya, 1993.
- Sinan Gönen, *Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler*, Konya, 2004.
- Şerif Oruç, *Alman ve Türk Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1988.
- Yahya Özdemir, *Gaziantep Efsaneleri* (İnceleme - Metin), Gaziantep, 2003.
- Yılmaz Önay, *Van Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Oluşan Anlatılan Menkıbeler*, Van, 1987.
- Zekeriya Karadavut, *Yozgat Efsaneleri* (İnceleme-Metinler), Konya, 1992.
- Zekiye Çağmlar, *Adana ve Yöresi Yatır-Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*, Adana, 1994.

Efsaneler üzerine hazırlanan yüksek lisans tezleri 1980 sonrasında dikkate değer şekilde artış gösterir. Bu alanda hazırlanan ilk yüksek lisans tezi ise İsmail Görkem'e aittir. Görkem, *Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar* (Metinler ve İncelemeler) adlı çalışmasını 1987 yılında hazırlar.

d. Makaleler ve Bildiriler

- Ahmet Yaşar Ocak, “Tarih ve Efsanenin Bir Kavşak Noktası: Türk Folklorunda Kesikbaş”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I.C. Genel Konular, Ankara, 1986.
- Ali Berat Alptekin, “Yunus Emre Menkabelerinin Tip ve Motif Yapısı”, *Türk Folkloru*, 86, 1986.
- Ali Öztürk, “Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Kutsiyet Kavramı ve Kutsal Tip”, Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri Özetleri, Elazığ, 1985.
- Ali Rıza Önder, “Türkiye’de Mitoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış”, 1. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara, 1974.
- Bahaeddin Ögel, “Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler- Uygurlar’ın Menşee Efsanesi”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV, 1948.
- Bilge Seyidoğlu, “Gezgin Efsaneler Üzerinde Bir Araştırma: Norveç ve Türkiye (Erzurum) Efsaneleri”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. II, Halk Edebiyatı, Ankara, 1986.
- Bilge Seyidoğlu, “İki Gezgin Efsanenin Karşılaştırılması”, *Köz*, 2, 1980.
- Bilge Seyidoğlu, “Mit, Masal, Lejend”, *Türk Folklor Araştırmaları*, XVII, 1977.
- Hasan Özdemir, “Etiyolojik Türk Halk Efsaneleri”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.II, Halk Edebiyatı, Ankara, 1986.
- Kutlu Özen, “Sivas ve Divriği Yöresinde Geyik Motifine Bağlı İnançlar, Adak Yerleri, Efsaneler” Erciyes, Ekim, 1993.
- M. Fahrettin Kırzıoğlu, “Kars’ta Keloğlan Menkıbesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 8, Eylül, 1963.
- Mehmet Önder, “Balıkesir ve Yöresinden Bir Demet Efsane”, I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir, 1999.
- Mehmet Özçelik, “Karakoyun Efsanesi ve Bir Varyantı Üzerine”, *Ay Işığı*, 5, Bahar, 1997.
- Pertev Naili Boratav, “Ali Rıza Önder, Yaşayan Anadolu Efsaneleri”, *Oriens Dergisi*, X, 1, Paris, 1957.

- Pertev Naili Boratav, "Türk Efsaneleri", *Folklor Doğru Dergisi*, 35, Mayıs-Haziran, İstanbul, 1974.
- Ramazan Korkmaz, "Çıldır Folklorundan Efsane Derlemeleri", *Erciyes* 10 (118), Ekim, 1987.
- Saim Sakaoğlu, "1974 Kıbrıs Barış Harekâtıyla İlgili Efsaneler", *Türk Kültürü*, 15, Mayıs, 1977.
- Saim Sakaoğlu, "Anadolu Folklorunda Göktürk Efsanelerinin İzleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7 Eylül, 1985.
- Saim Sakaoğlu, "Bir Efsane Motifi Üzerine", *Türk Kültürü*, 15, 1977.
- Saim Sakaoğlu, "Bir Mitoloji Bibliyografyası Üzerine", *Halkbilimi*, 3, 1974
- Saim Sakaoğlu, "İnsan Asıllı Kuş Efsaneleri", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, C.1, Ankara, 1985.
- Saim Sakaoğlu, "Karakoyun Efsanesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* 5, İstanbul, 1982.
- Tuncer Gülensoy, "Türk Mitolojisinden Kaynaklanan Bir Halk Oyunu ve Türküsü-Çayda Çıra", *Milli Kültür*, 44, 1984.
- Ülkü Önal, "Ardanuç Yöresinden Masallar ve Efsaneler", *Erciyes* 14, Nisan, 1991
- Efsane metinlerine yer veren kitapların sayısı da yadsınamayacak kadar fazladır. Bu çalışmalardan bazıları ise şunlardır:
- Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C.1, Ankara, 1968, C.II, Ankara, 1991
- Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986.
- Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983.
- Ahmet Yaşar Ocak, *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara, 1985.
- Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler- Metodolojik Bir Yaklaşım*, 1992.
- Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş* (Tarih- Folklor ilişkisinden bir kesit), Ankara, 1989.
- Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara, 1984.
- Ali Öztürk, *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul, 1985.

- Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi 1*, Ankara, 1971.
- Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi 2*, Ankara, 1995.
- Hasan Köksal, *Battalnamede Tip ve Motif Yapısı*, Ankara, 1984.
- Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, 1987.
- Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, 1967.
- Kadir Arslan, *Dört Yol Yer Adları, Efsaneler, Ağıtlar-Dört Yol*, 1997.
- Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3- Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., İstanbul, 1985.
- Metin Karadağ, *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Ankara, 1985.
- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları*, Konya, 1992.
- Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, 1983.
- Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- Zeki Başar, *İçtimai Adetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerleri*, Ankara, 1972.

BÖLÜM 2: TABU KAVRAMI

Tabu kelimesi Polinezya kökenli bir kelime olarak dünya dilindeki yerini alır. Bu kelimeyi Polinezya adalarından alıp Avrupa'ya taşıyan ise İngiliz denizci ve kâşif James Cook'tur. Tabu, "yasaklanmış" ya da "ayrı tutulmuş" anlamlarına gelir. James Cook, Pasifik adalarına yapmış olduğu geziler sırasında, bu adada yaşayan halkta kutsal, tehlikeli veya lanetli olduğu düşünülen bazı düşünce ve geleneklerin tabu, tafu veya tapu gibi sözcüklerle ifade edildiğini gözlemler.³⁴ Tabu kelimesi derin manalı ve geniş yorumlara açık bir kelimedir. Öyle ki tabu kelimesi, olumsuzlanan pek çok şeyle birlikte kullanılabilir. Tarihin akışı içinde insan medeniyetlerinin kendilerine özgü tabuları olmakla birlikte evrensel nitelikli tabular da mevcuttur. Tabular, insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır. Her çağa özgü tabuları bulmak mümkündür. Bu tabuların bazıları zamanla unutulur ve yerini yenileri alır. Ama tabu-insan ilişkisi sürekli devam eder.

Tabunun ne olduğu üzerine yapılmış pek çok açıklama vardır. Tabu kelimesi açıklanırken kelimenin bulunma serüveni de dikkate alınır. Coğrafi keşifler ile sadece yeni kıtalar keşfedilmez. Aynı zamanda yeni kelimeler de farklı kıtalara taşınabilir ve gelişebilir.

a. Sözlüklerde

Türkçe sözlükte tabu; "*1. din b. Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dini inanç., 2. Yasaklanarak korunan (nesne, kelime, davranış), 3. Tekinsiz.*"³⁵ anlamlarına karşılık gelmektedir.

Felsefe Sözlüğü'nde tabu; "*Dokunulmaz olan, kendi içinde belli bir güç taşıyan; her bakımdan dokunulması yasaklanmış olan. Tabu olarak göz önünde tutulan nesne ya da kişi ya bu güçle doludur, o zaman kutsaldır; ya da bu gücün boyunduruğu altındadır, o zaman da temiz değildir ve tehlikelidir*"³⁶ şeklinde izah edilir.

³⁴ *Temel Britannica*, Hürriyet Armağanı, C. 16., 1993, s. 290.

³⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1881.

³⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yay., Ankara, 1984. s.163.

Orhan Hançerlioğlu'na göre tabu kelimesi “(İlkel) Kutsal olduğu için dokunulmaması gereken şey, söylenmesi ya da yapılması yasaklanmış söz ve eylem”³⁷ olarak ifade edilir.

Toplumbilim Sözlüğü'nde “Tabu, dokunulmaması, söylenmemesi yapılmaması gereken... Polinezya dilinde dokunulmaz anlamına gelen bu sözcük mana inancıyla ilgili”³⁸ bir inanç unsuru olduğu belirtilir.

Sosyoloji Sözlüğü'nde en ünlü tabunun ensest tabusu olduğu belirtilir. Bununla ilgili olarak da Sigmund Freud ve Claude Levi-Strauss'un da bu görüşü desteklediği belirtilir. Ensest tabusu o kadar geniş bir anlam içerir ki toplumun kendisi de bu tabudan doğar.³⁹

Toplumbilim Terimleri Sözlüğü'nde tabu; madde başlığı tekinsiz olarak açıklanır. “1. Belli davranış ya da sözlerin bir topluma ya da bir toplumsal kümece çekinceli sayılması ve olumsuz yaptırımlara bağlanarak yasaklanması, 2. (İnsanbilimde) İlkel topluluklarda kimi büyüsel, dinsel tasarımlarla ilişkin olarak belli davranış ya da sözlerin toplumca çekinceli sayılması ve olumsuz toplumsal yaptırımlarla yasaklanması.”⁴⁰ şeklinde belirtilir.

b. Ansiklopedilerde

Meydan Larousse'de ise tabu kelimesi “kutsal olduğu için dokunulmaması gereken bir eşyanın veya varlığın, yapılmaması gereken bir eylemin özelliği. Dini bakımdan ters veya yasak olan hareket”⁴¹ olarak açıklanır.

Tabu kelimesinin genel olarak ifade ettiği şey “yasak”tır. Tabu denildiği zaman akla bu kelime gelir. Eski çağlardan beri devam eden gelen tabular, kutsal olan şeylerin etrafında oluşmaları nedeniyle kutsal yasaklar olarak kabul edilir. Kutsal olan şey insanlar için totemdir. Totem olan şeyin korunması gerekir. Çünkü o, toplumun koruyucusu, gelecek teminatıdır. Toteme karşı yapılacak her türlü saygısızlık, toplumun varoluş dinamiklerinin yok olması anlamını taşır. Anlatılarda tabuların olmasının bir nedeni de bu durumdur. Tabuların diğer bir işlevi de kozmosu

³⁷ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

³⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.363.

³⁹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2009, s.72.

⁴⁰ Özer Ozankaya, *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1980, s.102.

⁴¹ *Meydan Larousse*, s. 571.

kaos karşısında daima hâkim kılmaktır. Tabular sayesinde insanoğlu, kaosa yol açacak her türlü eylemden uzak durmaya çalışır. İnsan-tabu ilişkisinde temel nokta kaos kozmos çatışmasına odaklanır.

İlkel insanın çevresini anlamlandırma arayışında kültürler önemli bir yere sahiptir. Doğa ruhlarını temsil eden kültürlerin koruyucu ve mitik gücü sayesinde ruhsal anlamda bir rahatlama sağlayan insanoğlu, aynı zamanda bu kültürlerin korkusunu da içinde taşır. Bu yüzden onların etrafında oluşan tabuları devreye sokar. Nitekim Alman psikolog Wilhelm Wundt'a göre de "*tabu, kültle ilintili belli objelere ya da bunlarla bağlantılı davranışlara karşı duyulan ürküntünün kendini açığa vurduğu bütün gelenek ve görenekleri kapsar*"⁴² diyerek; kültürün korkuyla karışık bir saygı aracı olduğunu ve bunun da tabular aracılığıyla açığa vurulduğunu dile getirir. Ayrıca Wilhelm Wundt "*ilk tabu objelerinin yenmesi yasak olan totem hayvanları olduğunu öne sür(er) ve (...) bu bağlamda tabuyu insanoğlunun yazıya geçmemiş en eski yasaları*"⁴³ olduğunu belirtir. Bu bağlamda tabular somut olmayan nitelikleriyle kolektif bilinçaltının yansımalarıdır.

Tabu kelimesi kutsallığı, kirliliği ve buna bağlı olarak da dokunulmazlığı ifade eder. Dokunulmaması, söylenilmemesi, yenmemesi ve yapılmaması gereken şey demek olan tabu kelimesinin Tongaca'da kapu, tapu ve tambu gibi ifade şekilleri de vardır. Benzer anlam taşıyan kelimeleri Amerika, Kuzey ve Orta Asya topluluklarında da bulmak mümkündür. Latince'deki sacer, Yunancadaki ayos ve İbranicedeki kados kelimelerinin de tabu ile aynı anlamı taşıdığı kabul edilir.⁴⁴

Hutton Webster'in açıklamasına göre de tabu; "*özellikle dini veya etik bir tarafı olmamakla birlikte, bir taraftan onu kabul eden insanlar aracılığıyla kökeni bilinmeksizin kutsal ve yasak fonksiyonlarını kazanırken diğer yandan bütün zorlayıcı sosyal düzenlemelerin ahlaki boyutu biçiminde algılanmış ve grubun menfaati için doğru yolu gösteren kurallar şeklinde saygı görmüştür.*"⁴⁵

Emile Durkheim tabuyu oluşturan unsurlar olarak; "*bir toplumun üyeleri tarafından belirlenmiş sosyal kurallar(ı)*"⁴⁶ gösterir.

⁴² Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yay., İstanbul, 2012, s.45

⁴³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 39, s.334.

⁴⁴ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.334.

⁴⁵ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.334.

⁴⁶ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.334.

Polinezyalılar için tabu güçlü bağlayıcılığı olan bir inanç unsurudur. “*Tabu kabul edilen nesnenin içinde mana adı verilen, tehlikeli ve gizemli bir güç olduğuna inanan Polinezyalılar, tabuyu çiğneyen, başka bir deyişle yasaklanmış nesneye dokunabilecek kadar düşüncesiz olan bir kişinin mutlaka cezalandırılacağını düşünürler. Onlara göre yasağı çiğneyene hastalık, başarısızlık ya da ölüm biçimindeki ceza, insan eli değmeksizin kendiliğinden geçer.*”⁴⁷ Bu kendiliğinden harekete geçiş, tabunun korkutucu yönünü gösterir. Tabuyu çiğneyenin bu hareketi sonucunda başına bir felaket gelinceye kadar bekleyeceği düşünce buhranlarıyla dolu zor bir zaman dilimi onu beklemektedir.

c. Bilimsel çalışmalarda

James G. Frazer, tabuların büyü ile olan ilişkisinden bahsederken büyü sisteminin sadece olumlu kurallardan oluşmadığını aynı zamanda olumsuz kuralı yani yasağı da içerdiğini söyler. Burada büyü olumlu olanı, tabu ise yasak koyucu rolü ile olumsuz bir şeyi temsil eder.⁴⁸

Hikmet Tanyu, ‘Totem, Totemizm ve Tabu’ adlı çalışmasında tabu hakkında şu bilgileri vermektedir:

Polinezece bir kelimedir. Orada Tapu diye kullanılır. Polinezya’da Ta - nın anlamı işaretlenmiş; Pu – ise devamlı olarak belirtilir. Mana ile tabu yakından ilgilidir. Havai’de Kapu ve Mikronezya’da Tambu veya Tabu, Taboo şeklinde kullanılır. Tabu gücünü ruhan ve ilahtan almaktadır. Bu inanç yalnız bu adlara mahsus değildir. Afrika’da ve diğer yerlilerde de bu inanç yaygındır. İlkel dinlerin esasını teşkil eder ve Mana (Kudret kuvvet) ve Totemle, Totemizmle sıkı bir ilişkisi vardır. Tapu kelimesi bir bakıma işaretlenmiş, tayin edilmiş anlamlarına geldiği gibi fiiliyatta günah, yasak, haram gibi bir inancı gösterir.⁴⁹

Tabunun totemizmle yakından ilgili olması onun insanın kendine koruyucu kıldığı totemleri koruma altına alma dürtüsünden kaynaklanır. Toplumun koruyucusu olan totemlerin yok olması toplumsal bir iflase neden olur. Böyle bir yok oluşu

⁴⁷ *Temel Britannica*, s.290-291.

⁴⁸ James G. Frazer, *Altın Dal*, Çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, s.39.

⁴⁹ Hikmet Tanyu, “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, S. 26, 1983, s. 168.

engellemek için konulan tabuların, toplumun tüm bireyleri tarafından kabul görmesi gerekir.

2.1. Tabuların Özellikleri

Tabular kutsal veya dokunulmaz olarak ifade edilen sosyal bağlayıcılığı güçlü olan çok eski yasaklardır. İlkel insanlara dışarıdan bir zorlamayla yüklenen tabular, bir önceki kuşak tarafından zorla benimsetilir. Bu yasaklar bireylerde gerekenin yapılması için bir baskı oluşturur. Zamansal boyutta da tabular ana baba ve toplum otoritesinin aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır.⁵⁰ Bu yasaklar ilk olarak aile tarafından çocuğa ve gelecek kuşaklara kazandırılarak bireyi topluma uyumlu hale getirir. Ayrıca tabular sosyal birlikteliği de sağlar. Tabulara uyan birey toplum tarafından kabul görür ve yaşama dâhil edilir. Ancak tabuları çiğneyenler için cezalar kaçınılmazdır. Bu cezalar ise caydırıcı olacak niteliktedir. Cezalarda dikkati çeken nokta tabunun kutsallık derecesinde saklıdır. Bir şey ne kadar kutsalsa cezası da o derece büyük olur.

İnsanoğlunun hayatına korkuları yön verir. İnsan korktuğu şeyleri birer kutsal nesne haline getirir. Bu kutsalı korumak adına da tabuları devreye sokar. Ancak bazı durumlarda korkularımızı da ötelimiz. Tabuların kaynağı korkulardır. İnsanoğlu korkularını öteleyerek ondan kaçmaya çalışır veya daha güçlü bir varlığa sığınır.⁵¹ İnsan var olduğu sürece tabu ve korkuların devam etmesi kaçınılmaz bir gerçektir. *“Herhangi bir inanç ve inanmayla ilgili bir ritüel yok olsa bile tabu kendiliğinden yok olmaz. İnsanoğlu yeryüzünde yaşadığı sürece ölüm ve ölümle ilgili korkular da devam edecektir. Toplum hayatında sosyal problem ve dalgalanmalar, yeni inanç ve değer yargıları ortaya çıktığı sürece tabular da her zaman varlığını hissettirecektir.”*⁵² Tabuların insani bir ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden tabular şekil değişirse bile ilkel devirlerde olduğu gibi modern çağda da görünecektir.

---

⁵⁰ Freud, a.g.e., s.55

⁵¹ Erdoğan Atıncaynak, “Altay Destanlarında Totem ve Tabu”, 5–8 Temmuz Gorno Altaysk, 2012.

⁵² Ahmet Güngör, “Tabu – Örtmece (Euphemism) Sözlere Üzerine”, Prof. Dr. Zeki Başaran Özel Sayısı, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.29, Erzurum, 2006, s.73.

Tabuların ilk insandan bugüne sürmesinin ve gelecek kuşaklara aktarılıyor olmasının arkasında birçok neden yatar. Freud tabuyla güdülen amaçları şu şekilde sıralar:

Tabuyla güdülen amaçlar çeşitlidir. Doğrudan tabuyla a) kabilenin reisi ve kabilenin rahibi gibi önemli kişileri, ayrıca önemli eşyaları vb. bir zarara uğrama olasılığına karşı, b) kadınları, çocukları ve genellikle sıradan kişiler olarak güçsüz bireyleri rahiplerin ve kabile reislerinin güçlü manalarına(majik güçlerine) karşı; c) cesetlere dokunulmasından, belli yiyeceklerin yenmesinden vb. kaynaklanacak tehlikelere karşı; d) doğum, oğlan çocuklarının topluma kabul seremonileri, evlilik, cinsel eylemler gibi yaşamın önemli olaylarını bozguncu güçlere karşı; e) insanları tanrıların ve cinlerin gücüne ve gazabına; f) anne ve babalarından birine sempati sinir sistemiyle bağlı olan, henüz doğmamış çocuklara bebekler annelerinin belli eylemlerde bulunmaları ya da zararlı bazı yiyecekleri yemelerinden dolayı, henüz doğmamış bebeklerin karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı korunup esirgenir. Ayrıca bir kişinin malı ve mülkiyetiyle araç ve gereçlerinin tarlasının vb. hırsızlara karşı korunması amacıyla da tabuya başvurulur.⁵³

Tabular derin göndergelere sahip insani değerlerdir. İnsanlığın tarihsel sürecinde korkular ve korkulardan kaçma; yasaklar ve yasakların çiğnenmesi eylemlerinin olduğu görülür. Yasağın çiğnenmesi edimi insanoğlunun dünyaya gelmesine neden olan bir eylemdir. İnsanlığın çiğnediği ilk yasak Adem ve Havva'nın yasak elmadan yemesidir. Böylece yasağı çiğneme isteği insanlığın genlerine kodlanır.

2.2. Tabunun Türleri

Tabu sürekli ya da geçici olan tabulardan oluşur. Rahipler ve kabile reisleri gibi toplum önderi olan kişiler sürekli tabular içinde yer alır. Ölmüş kişiler ve onlarla ilişkili her şey de sürekli tabudur. Geçici tabular ise kadınların aybaşı, lohusalık dönemi, savaşçının savaş öncesi ve sonrası içinde bulunduğu durum ve hayvanların avlanması ile ilgili durumlardır.⁵⁴

1.Hayvan Tabusu: Bu tabu totemizmin çekirdeğini oluşturan hayvanların avlanmasını, yenmesini ve adının söylenmesini yasaklar. Her toplumun bir totem

---

⁵³ Freud, a.g.e. s.40- 41.

⁵⁴ Freud, a.g.e., s.42

hayvanı vardır. Bu totem hayvanlarının avlanması kesinlikle yasaktır. Örneğin; Kazaklarda totem hayvanı olan kurdun isminin çocuklar tarafından söylenmesi yasaktır.⁵⁵

2. İnsan Tabusu: Merkezinde insanın olduğu bu tabuda erkeklige kabul töreninde kabilenin delikanlıları, aybaşı ve loğusa döneminde olan kadınlar, yeni doğmuş olanlar, hastalar ve özellikle ölümler yer alır.⁵⁶

3.Eşya (elbise, alet, silah vb.), ağaç, bitki, ev ve bazı yerlerle ilgili tabu: Bu tabular sayesinde doğum, evlilik ve cinsel etkinlikler koruma altına alınır. İnsanların kişisel eşyaları, mal ve mülkleri, hırsızlardan ve tehlikeli canlılardan korunması adına bu tabular devreye sokulur.⁵⁷ Ayrıca insanların sürekli kullandıkları ve kendileriyle özdeşleşen eşyaları da başka insanlar için tabu olarak kabul edilir.⁵⁸

Tabu kelimesinin keşfedildiği Avusturya kabilelerinde tabunun şu çeşitleri tespit edilir;

1. Dokunmayla ilgili yasaklar,
2. Görmeyle ilgili yasaklar,
3. Sözle ilgili yasaklar,
4. İşitmeyle ilgili yasaklar,
5. Kutsal olanın kutsal olmayanla karıştırılmamasıyla ilgili yasaklar.⁵⁹

Bu yasakların ortak noktası ise kutsal olanla kutsal olmayanın aynı yer ve zamanda bulunmaması gerektiğidir.

2.3. Tabu ve Mitoloji İlişkisi

Tabuların mitle sıkı bir bağı vardır. Mitolojilerde tanrılar çevresinde oluşan tabular görülür. Mitik dönem anlayışında Tanrılar kutsallık algılamalarının en üst noktasını teşkil eder. Bu nedenle onların etrafında oluşan tabuların derecesi daha yüksektir. Mitik dönemdeki tabuların bağlayıcılığı yüksektir. Tanrılara karşı yapılan her türlü saygısızlığın cezalandırıldığı görülür.

Mitolojik anlatılarda tabuların işlevlerinden birisi de varlık tabakaları arasındaki sınırları kesinlemesidir. Tabular aracılığıyla her canlı kendi varlık alanı

⁵⁵ Güngör, a.g.m., s.74.

⁵⁶ Freud, a.g.e., s.45-46.

⁵⁷ Güngör, a.g.e., s.76.

⁵⁸ Freud, a.g.e., s.46.

⁵⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, s.363.

içerisinde kalmayı ve bir başka varlık alanını ihlal etmemeyi öğrenir. Özellikle de tanrıların dünyası fiili ve sözlü eylemlere karşı tabular aracılığı ile koruma altındadır. Bu durum tanrı ve yarı-tanrılar arasında da geçerlidir.

2.4. Tabu ve Din İlişkisi

Tabu ve dinlerdeki yasaklar arasında ortak özellikler olduğu gibi, farklılıklar da vardır. *“Din ya da ahlak yasalarından farklı bir çizgi gösteren tabu yasakları, kendiliğinden ortaya çıkan yasaklardır. Yasak olmaları kendilerini gerektirdiği gibi doğrulukları için akla uygun bir neden gösterilmez. Kökenleri de tarihin derinliklerinde gizlidir.”*⁶⁰ Tabuların mantığa uygun bir sebebi yoktur ki böyle bir nedeni de kimse açıklamaz. Atalardan gelen tabular, uyulması zorunlu, sorgulanamaz yasaklardır. Tabular toplumda refleks hareketler oluşturur. Bu da tabunun içgüdüsellğine vurgu yapar. *“Dinsel yasaklarda ise ne otomatik bir edim ne de bulaşma olayı vardır. dolayısıyla bunlara dinsel yasaklar demek daha doğru olur. Tabunun çiğnenmesi suçlunun kendisini de tabu yapar. Hiçbir kimse ona temas edemez.”*⁶¹ Dinsel yasaklar kişinin vicdanına hitap eder. Dinde çiğnenen bir yasağın cezası, tabuda olduğu gibi hemen ortaya çıkmaz. Dinler bu cezayı günahkar insanların gideceği söylenen cehenneme bırakırlar.

Dini kitaplarda insanoğlunun dünyalık yaşamın başlamanın nedeni olarak kutsal bir yasağın çiğnenmesi anlatılır. Âdem ve Havva bu yasağa uymaz ve cennetten kovulurlar. Adem ve Havva'nın cennetten dünyaya kovulmalarından sonra da yaratıcı tarafından konulan emir ve yasaklar devam eder. İlk yasak cennetten dünyaya gönderilişe sebep olur. Dünyalık zamandaki dini yasaklar ise insanların tekrar cennete gitmeleri için konulur. Tabular ise toplumsal normların ve totem nesnelerinin etrafında şekillenir. Din ve tabu arasında bu noktada bir ayırım söz konusudur.

Dinler insanların doğruya ulaşmalarını sağlamak için korkular üzerinden hareket eder. Bunun için de yasakları öne sürerler. Çünkü insanoğlunun hayatına korkuları yön verir. Korktuğu şeylerden kaçmaya çalışan insanoğlu, kendini güvende hissedeceği sığınaklar arar. İnsan, kabul ettiği dinin emir ve yasaklarına uymak

---

⁶⁰ Güngör, a.g.e., s.73.

⁶¹ Güngör, a.g.e., s.73.

zorundadır. Korkulardan kaçmak ve dine sığınmak için bu şarttır. Aksi takdirde ömür boyu azap çekileceğine inanılan cehenneme gideceği söylenir. Tabular da korkular üzerine inşa edilir. Tabunun çiğnenmesi durumunda da cezalandırmalar vardır. Tabuyu çiğneyen kişiler de ceza olarak bir lanete uğrar. Ayrıca tabuyu çiğneyenin kendisi de tabuya dönüşerek toplumsal bir dışlanmaya maruz kalır.

2.5. Tabuların Sınıflandırılması

İnsanlık tarihinin ayrılmaz bir parçası olan tabuları Stith Thomson, *The Folktale* adlı eserinde şu başlıklar altında sıralar:

- C10. Tabu: Saygısızca ruh çağırma
- C12.5.1. Nuh'un lanetlediği su yoluna şeytani kabul etmek
- C31. Tabu: Doğaüstü kadınları incitmek
- C31.1.2. Tabu: Belirli durumlarda doğaüstü kadınlara bakmak
- C35. Tabu: Hayvan şeklindeki kadınları incitmek
- C91.1. Tabu: Bir kayanın örtüsünü çalmak
- C117. Evlilik Yasağı
- C211. Tabu: Diğer dünyada bir şey yemek
- C250. Tabu: İçmek
- C300. Tabuya bakmak
- C312.1.2. Tabu: Kasabada ata binilen alan boyunca çıplak kadına bakmak
- C441. Tabu: Şekil değiştirmiş kişiyi asıl haliyle zikretme
- C523. Tabu: Kazmak
- C713. Terk edilmiş deniz adamı
- C762.1. Tabu: Çok sık sihirli gücü kullanmak
- C771.1. Tabu: Çok yüksek bir kule inşa etmek
- C943. Tabunun kırılması ile kör olmak
- C961.1. Tabunun kırılması ile tuzdan bir sütuna dönüşmek.⁶²

Stith Thomson tabularla ilgili olarak genel bir sınıflama yapar. Bu tabuları genişletmek mümkündür. Farklı coğrafyaların kendilerine özgü olan tabuları

---

⁶² Stith Thomson, *The Folktale*, New York, 1951, s.490.

bulunmakla birlikte tabuların özü değişmez. Tabuların özünde kaosun hakim olmaması için gereken kodlar bulunur. Bu kodların idrakine varabilen insan, kozmosun güvencesi haline gelir. İnsanlığın dünya üzerinde huzurlu ve güvenli bir yaşam sürebilmesi için kaosun ortaya çıkmaması gerekir. Bundan dolayı tabuların asıl mesajını okuyabilen toplumlar geleceğe güvenle bakabilirler. Tabuların insanlıkla olan bağı, onun insanlığın varoluş dinamiklerinde saklı olmasında yatar.. İnsanlığın dünyada var olabilmesi için var olan düzeni koruması önemlidir.

Tabu kelimesine genel olarak olumsuz anlamlar yüklenir. Yasak kelimesinin insan zihnindeki karşılığı; engellenmiş ve daraltılmış bir dünyadır. Ancak tabular, ontik sınırları belirleyen bir düzen bekçisidir.

BÖLÜM 3: ANADOLU EFSANELERİNDEKİ YASAKLAR

Anadolu coğrafyası anlatılar bakımından zengin bir kolektif birikime sahiptir. Anadolu, anlatıların derin dünyası sayesinde değer kazanır. Coğrafya fiziksel anlamdaki varlığının yanında anlatıların derin anlam katmanlarıyla yüklü kolektif hafıza birikimine de ihtiyaç duyar. Ancak bu sayede vatan ya da yurt olma gerçekleşir.

Hoca Ahmed Yesevi'nin dergâhından çıkan ve Anadolu'ya gelen dervişleri, Anadolu'nun vatanlaşma serüveninde önemli bir yere sahiptir.⁶³ Onlar sayesinde atalardan gelen mitik enerji Anadolu'nun ruhuna siner. Fiziksel anlamda Anadolu'nun vatanlaşma temayülü, ruh katma ile tamamlanmış olur. Gaston Bachelard; mekânın dışardaki içerdelik olduğunu söyler.⁶⁴ Çünkü mekân fiziksel varlığından ziyade tinsel anlamda kişide yarattığı izlenimde karşılığını bulur. Anadolu binlerce yıllık bir birikimin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınması sonucu inşa olur. Fiziksel anlamda yapılan her türlü, cami, medrese, dergâh vb. yapılar; Orta Asya'dan getirilen kolektif bilinçaltı birikimin mayası ile mayalanır. Böylece Anadolu'nun toprağı, taşı, pınarları, türbeleri, ziyaret yerleri *kültürel bellek mekânı*⁶⁵ haline dönüşür. Bu şekilde coğrafya vatanlaşır.

Anadolu'daki anlatılar kolektif bilinçaltı birikiminin yansımasıdır. İnsan mekândaki varlığını fiziksel ve ruhsal olarak kesinlemek için anlatıların sığınak gibi olan dünyasına ihtiyaç duyar. Bu yüzden şehirlerin ya da coğrafi şekillerin oluşumu ile ilgili anlatıları bulmak mümkündür. Çünkü bu insani bir ihtiyaçtır. İnsan anlatmadan, bir şey üretmeden yaşayamaz. El işi yapan bir nineden o anda aklına gelen sözlerle söylediği bir türküyü, dağ başındaki bir çobanın sevdiği kız için diline doladığı maniyi, eşini kaybeden bir kişinin mezarı başında eşine yaktığı ağıtı duymak mümkündür. Çünkü bu insanın tabiatında kolektif bilinçaltında yatan bir gerçektir. Kolektif bilinçaltı; mitolojik zamanın çok çok ötesinde gerçekleşen efsaneler, destanlar, masallar ve halk hikâyeleri sayesinde mit üretme ihtiyacını giderir. Nitekim Jung'a göre; bilinç düzeyi yalnızca, karşıtların çatıştığı burada, yani

⁶³ Ömer Lütfi Barkan, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*, Vakıflar Dergisi, S. II, Ankara, 1942, s. 294.

⁶⁴ Gaston Bachelard, *Uzamın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yay., İstanbul, 2008, s.309.

⁶⁵ Jan Assman, *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, s.26.

dünyadaki yaşamda daha üst düzeye yükseltilebilir ve bir bireyin metafiziksel görevi de budur, ama bu olgu “mitoloji üretmeden” elde edilemez. Mitler bilinçsiz bilgiyle bilinçli bilgi arasındaki doğal ve vazgeçilmez iletişimi sağlarlar. Bilinçdışının bilinçten çok daha fazla şey bildiği doğrudur ama bilgisi, sonsuzlukla ilgili farklı bir bilgidir. Entelektüel dile dayanmaz ve “buraya” ve “şimdiye” bağlı değildir.⁶⁶

Anlatıların derin anlam katmanlarıyla yüklü yapısındaki ortak değerler ise evrensel birikimi ifade etmektedir. Ayrıca bu birikim Anadolu efsanelerinde de mevcuttur. Ortak değerlerin varlığı bizi Jung’un “kolektif bilinçdışı” adını verdiği kavrama götürür. Kolektif bilinçdışı da arketiplerin oluşturduğu yapısal öğelerdir.⁶⁷ Jung arketipleri; “*tipik bir insan deneyimini gösteren yinelemeli imgeler ya da düşünme kalıpları*”⁶⁸ olarak ifade eder. Anthony Stevens’e göre; arketipler “*insanın evrensel duygu, düşünce ve davranış kalıplarını oluşturur.*”⁶⁹ ve arketipler ilk insandan bugüne nesiller aracılığı ile kodlanarak taşınır. Her yeni doğan çocuk, bu kod birikimi ile doğar. Bu birikim ile dünyaya gelen her birey “*ruhsal gelişim evrelerini de sağlayacak ruhsal yapıya, yani ortak bilinçdışına sahiptir.*”⁷⁰ Arketipler, bilinçdışına ait oldukları için somut bir şekilde onları görmek mümkün değildir. Arketipsel semboller aracılığı ile bilincin aydınlık düzeyinde kendilerini açığa vururlar. “*Bilinçdışının*” ifadesi olan arketiplerin yoğun olarak yansıdığı katman toplumsal bilinçdışıdır.⁷¹ Mitoslar ve edebi ürünler arketipsel semboller aracılığı ile arketipin yansıma imkânı bulduğu yerlerdir. Mitos ve edebiyatta beliren arketipsel öykülerin başkişisini ‘ego-hero’ dediğimiz ‘benliğin simgesi olan kahraman’; diğer oyuncularını da çeşitli kılıklarda ortaya çıkan arketipler oluşturur. Arketipler mitosların ve öykülerin tanrısında, cadısında ve perisinde ifade bulur.

---

⁶⁶ Carl Gustav Jung, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, Çev. İris Kantemir, Can Yay, İstanbul, 2001, s.314–315.

⁶⁷ Carl Gustav Jung, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, Çev. Evren Büyükinall, Say Yay., İstanbul, 1997, s. 30.

⁶⁸ Ruth Snowden, *Jung Kilit Fikirler*, Çev. Kemal Atakay, Optimist Yayınevi, İstanbul, 2012, s.55

⁶⁹ Anthony Stevens, *Jung*, Çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999, s.57.

⁷⁰ A. İ. Gökeri, *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) DTCF, Ankara, 1979.

⁷¹ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, Çev. Aslan Yalçınır, Say, Yay., İstanbul, 2001, s.28.

'Gölge', 'anima', 'animus' ve daha nice arketipleri; gerçekçi denilen yapıtlarda 'insan kişiler' içine gizlenmiş olarak buluruz.⁷²

Arketiplerin belirlediği bu sembolleri efsanelerde de bulmak mümkündür. Efsanelerdeki tabular bu aşamada derin kültürel kodları barındırmaları ve ortak yapısal ögeler içermeleri bakımından önemlidir. Yüce birey arketipi ve gölge arketipleri içinde tabu bulunan Anadolu efsanelerinde insan kişiler olarak yansıma imkânı bulur. Kolektif bilinçdışının yansıması olan arketipler; insanın kendisini anlatı düzleminde seyretmesine, iyi ve kötü yanlarını tanımaya, ruhunun derinliklerinde yatan güce ulaşmasına yardımcı olur. Ayrıca arketipler insanın tinsel anlamda dünyaya yeniden doğmasına yardımcı olan evrensel bir güçtür. Arketipler her çağ ve devirde yansıma imkânı bulur. Arketipler, mitik dönemde ilkel insanın birer mitolojik kahraman olarak gördüğü kahraman arketipi şeklinde yansır.

Çağımızda başka dünya ve aşkın olan şeyler duygusal kapasitemiz ile ulaşmanın ve gerçeklik boyutuna indirgememizin zor olduğu bir düzenin ifadeleridir. İlkel insan için ise mitik dünya "zamanın olmadığı bir döneme" aittir. Ancak onlar için mitik dünya yaşadıkları topraklar üzerinde yaşanmıştır. Yaşanan bu olayların izlerini ilkel insanın zihninden silmek mümkün değildir. İlkel toplulukların birer totem nesnesi haline getirdikleri atalar ve mitolojik kahramanlar onların toprakları üzerinde yaşamıştır. İlkel insan bunların varlıklarını yerel totem merkezlerinde ağaç ya da kayalar şeklinde hissedebilmektedir.⁷³

İlkel insanın gerçeklik algısı efsanelere dayanır. Bu yüzden efsaneler ilkel insanın dünyasında inandırıcıdır. Bu durumda etken ise kutsalın gerçekliğidir. Çünkü "asıl gerçeklik kutsal olandır; zira yalnızca kutsal olan mutlaktır, etkindir, şeyleri yaratır ve onları sürdürür. Sayısız kutsallaştırma jestleri- yolların, toprak parçalarının, nesnelere, insanların vb., kutsallaştırılması ilkel insanın gerçeklik takıntısını, varlık arayışını açığa vurmaktadır."⁷⁴ Anadolu efsanelerindeki yasaklar kutsal olan şeyler etrafında şekillenir. "Filân taş, filân ağaç ya da filân yer, kutsal birer nesne olarak ortaya çıkmaları dolayısıyla; bir anlamda kutsalın herhangi bir dışavurumuna yataklık etmek üzere 'seçilmiş' olmaları yüzünden, öteki taşlardan,

⁷² A. İ. Gökeri, a.g.e., s. 18.

⁷³ Lucien Levy-Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.24.

⁷⁴ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 25.

öteki ağaçlardan ve öteki yerlerden 'varlıksal' olarak ayrılıp, başka ve doğüstü bir düzeyde yer alırlar.”⁷⁵ Varlıksal olarak onların başka şeylerden üstün olmasını sağlayan ise yine insandır. İnsan etrafındaki şeylere anlam katar. “İnsan olmadığı sürece ve insanın aydınlık bilinciyle idrâk edilmediği, tanınmadığı ve tanımlanamadığı sürece cisimler-nesnelere-şey’ler karalıktaki kalmış, anlamını yitirmiş demektir. Dolayısıyla her şey insan için vardır. Ve anlamlıdır, yoksa eşya tek başına var ve anlamlı değildir.”⁷⁶ Efsanelerdeki tabular insani değerler olarak ön plana çıkar. İnsanın amacı etrafındaki şeyleri anlamlandırmak ve bu anlam kazanan kutsalı da bir şekilde korumaktır. “Nasıl var olduğunu ve karşısına çıkan engelleri, azametli yaratıkları; akıl sınırdan geçemediği tabii olayları ve coğrafi şekilleri, doğum-ölüm ve ötesini, ruhun fonksiyonunu düşünen ve bunu kendi muhayyilesinde canlandırmaya çalışan, anlam vermeye çalışan insan kendine has bir takım çözümler üretir; heyecan, hayal ve duygularını maddileştirir.”⁷⁷ Maddileşen unsurları da hayatına tatbik eder. Bunun için de tabuları, tabuların çiğnenmesi sonucunda ise cezaları ortaya çıkarır.

Carl Gustav Jung, ilkel insanın dünyasında tesadüflere yer olmadığını söyler. İlkel insan için olayların arkasında yatan bir nedensellik ağı vardır. Örneğin normal olarak gece görülen karıncayemez hayvanının gündüz vakti görülmesi ilkel insan için hayra alamet bir durum değildir. Bu durum kozmik tabuların çiğnendiğinin bir göstergesidir. Bu nedenle kurbanlar sunularak öfkenin yatıştırılması ve kozmosun tekrar normale dönmesi sağlanmalıdır.⁷⁸

Balarısı Afrika’da ve Avustralya’da totem olarak kabul edilen bir hayvandır. Totemi piton olanların arıları öldürmekten ve ballarını yemekten kaçındıkları görülür.⁷⁹ Totem etrafında oluşan tabular kutsaldır. Bu yüzden tabulara tereddütsüz uymak gerekir. Totem, kişinin koruyucusudur. Toteme olan saygı onun etrafında kutsal yasakları da beraberinde getirir. Afrika ülkelerinden Gabon’da yaşayan Fang’lar sincabı hamile kadınlara yasaklarlar. Yasağın arka planında yatan neden ise oldukça ilginçtir. Ağaç kovuklarında yaşayan sincabı, hamile kadın yerse karnındaki

⁷⁵ Mircea Eliade, *Şamanizm*, İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.53.

⁷⁶ Ramazan Korkmaz, *İkaros’un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s.80.

⁷⁷ Erdoğın Altınkaynak, *Anlatım Esasına Dayalı Metinler ve Din*, Bizim Gençlik Yay., Nu: 38, Giresun, 1999, s.7.

⁷⁸ Carl Gustav Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, Çev. Canan Ener Sılay, İlhan Yayınevi, 1999, s.21.

⁷⁹ Claude Lévi Strauss, *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yüceli Hürriyet Yay., İstanbul, 1984, s.77.

cenin sincaba dönüştürülecek ve onu içten içe yiyecektir. İşte bu korku yüzünden bu kabilenin hamile kadınları sincap yemez.⁸⁰

Orta Afrika'daki Darfu halkında ruhun karaciğerde yaşadığına dair bir inanç vardır. Karaciğer yiyen bir insanın ruhunu genişletebileceğine de inanırlar. Darfu halkı hayvan karaciğerini kutsal kabul ettikleri için ona elle dokunmazlar. Yanlışlıkla karaciğere dokunan birisinin karaciğerden yemesi kesinlikle yasaktır.⁸¹ Dünya üzerinde çeşitli hayvanların yenmesi ve avlanması da yasaktır. Ancak bu durum bazı toplumlarda karmaşaya da neden olur. Örneğin; Yunanlıların hem domuz eti yemeleri, hem de onları öldürmeleri yasaktır.⁸² Çobanların birçok medeniyette önemli bir yeri olduğu görülür. Medeniyetlerin gelişim düzleminde hayvancılıkla uğraşan uygarlıkların sayısı oldukça fazladır. Bu nedenle çobanların o devirlerde toplum içindeki rolü saygı değer bir konumdadır. Çobanlığın peygamber mesleği olması da onların kutsal bir boyutu olduğunu gösterir. Ancak bazı uygarlıklarda da çobanların bazı tabularla engellendiği görülmektedir. Mısır'da yerli halktan olmasına karşın domuz çobanlarının tapınaklara girmeleri yasaktır.⁸³

İrlandalı yerlilerde, ergenlik çağına giren kızların yere basması ve güneşi görmeleri bir tabudur. Bu kızlar bir kulübeye kapatılır ve orada yaşarlar. Kulübedeki kızlara akrabalarından başka bir erkeğin bakması da yasaktır.⁸⁴ Aynı tabuyu Hindularda da görmek mümkündür. Hindularda da ergenlik çağına erişen kızlar, dört gün boyunca karanlık bir odada durur ve güneşe kesinlikle bakamazlar.⁸⁵

Bu gibi uygulamalar çevresinde oluşan ve dünyanın pek çok yerinde gördüğümüz tabuların temel çıkış noktalarından birisi insanın dünya üzerindeki varlığını kesinlemeye duyduğu ihtiyaçtır. Dünya üzerindeki ilk insanlar var olabilmek için doğa ile mücadele etmek zorundadırlar. Bu mücadelelerini daha pozitif bir yönde kullanırlar ve güçlü olan doğayı kendileri için koruyucu bir totem nesnesi haline getirirler. Böylece kendilerini güvence altına alarak varoluşlarını sağlam temellere dayandırırılar. Bu güvencelerinin yok olmaması için de kutsal

---

⁸⁰ Claude Lévi Strauss, *Yaban Düşünce*, s.81.

⁸¹ James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yay., İstanbul, 1992, s.86.

⁸² Frazer, *Altın Dal*, s.55.

⁸³ Frazer, *Altın Dal*, s.56.

⁸⁴ Frazer, *Altın Dal*, s.211- 212.

⁸⁵ Frazer, *Altın Dal*, s.218.

yasaklar olan tabuları devreye sokarlar. Böylece insanoğlu dünya ve kendisi arasında karşılıklı faydaya dayanan bir düzeni inşa etmiş olur.

Claude Lévi Strauss, insanlığın dünya üzerinde düzen tesis etme amacı güttüğünü ve bunun insan zihninin düzen ihtiyacını temsil ettiğini söyler. Ayrıca Levi Strauss'a göre; evrende bir düzen vardır. İnsan zihni de evrenin bir parçası olduğuna göre, insanın düzen ihtiyacı buradan kaynaklanır.⁸⁶ Fuzuli Bayat, “mitolojik düşüncede insan, mikro-kozmos olması nedeniyle evrenin mükemmel, düzgün, küçük modelidir”⁸⁷ der. Şeyh Galip, “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen/ Merdüm-ü dîde-i ekvân olan âdemsin sen”⁸⁸ diyerek insanın kâinatın özü ve yaratılmışların gözbebeği olduğunu söyler. Bu sözlerin ortak noktası, evrenin mikro-kozmik boyutlu yansıması olan insanoğlunun merkezde ve kilit bir rolde bulunmasıdır. Şimdiye kadar insanlık olarak elde edebildiğimiz verilere göre evrende yaşam olan tek yer dünyamızdır ve başka gezegenlere gitmek için uğraşan, evrenin sırlarını araştıran da sadece insandır. O halde insan tüm canlılar arasında özel bir yere sahiptir. Bu özel konumu onu tüm evren adına bir sorumluluğa davet eder. Bu bakımdan insan merkezli olan anlatıların insanlığa davranış kodlarını aktardığını, tabular aracılığı ile de ontik anlamda sınırlarını bildirdiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Anadolu efsanelerindeki tabuların özelde Türk felsefesini, genelde de evrensel boyutlu mesajları ve ontik değerleri içerdiği görülür.

Kültürel bellek mekânı olan efsaneler sayesinde insan kendisini keşfeder ve tarihselliğini idrak eder. Kendisini gerçekleştirmek isteyen insan için efsaneler, bir olanaklar gömüsüdür. Tarihselliğini idrak eden insan, anımsama mekânı olan efsanelerden atalarının sesini, gücünü ve yaratıcı dehasını şimdiki boyuta taşıyabilir. Böylece efsanelerdeki gücü yaşamsal anlamda kullanabilir.⁸⁹ Efsanelerin yaşamsal anlamda kullanılabilmesinde tabuların dikkat çekici bir rolü vardır. Tabular, ataların gücünden yararlanmak için insanlığa yol gösterir. Neleri yaparsa bu güce ulaşabileceğini neleri yapmazsa da bu gücün onu var etmekten ziyade yok edeceğini tabular aracılığıyla aktarılan mesajlarda bulabilir.

⁸⁶ Claude Lévi Strauss, *Mit ve Anlam*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yay., İstanbul, 2013, s.46.

⁸⁷ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Yay., C.1, İstanbul, 2011, s.108.,

⁸⁸ M. Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galip Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992, s.180.

⁸⁹ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yay., Ankara, 2008, s.78.

Anadolu efsanelerindeki tabular; bakma, dokunma, yeme, konuşma, beğın / kağanın yasakları, belirli zamanlarda bazı şeyleri yapma ve din büyükleri etrafında şekillenen yasaklardan oluşur.

3.1. Bakma Yasağı

Bakma edimi insanın görmesi ya da fark etmesi şeklinde ifade edilebilir. Bakma yasakları belirli yerlere bakılmaması konusunda söz sahibi kişiler tarafından konulan yasaklardır. Bakma yasakları görülmemesi gereken olaylar etrafında da şekillenir. Efsanedeki kişiler bakma yasağını ihlal ettiği anda efsane sonuca bağlanır. Yasağı ihlal eden kişi veya toplum cezalandırılır. Bakma yasağının ihlali sonucu ceza, bireysel anlamda olabileceğı gibi, bireyin içinde bulunduğu topluma da yansıyabilir.

Örnek Metinler:

a. Yeşilli Baba - Erzurum

Yeşilli Baba efsanesinde ulu bir kişinin sözünün dinlenmediğı görülür. Efsaneye göre olay şöyle gerçekleşir: Kızılgeçit Köyü'nün yakınlarında bir kale vardır. Ancak kale sarp bir yerde olduğu için fethedilememektedir. Karamanoğulları'ndan yedi kardeş burayı fethetmek için görevlendirilir. Kaleyi fethetmeden önce Yeşilli Baba ile görüşürler. Yeşilli Baba onlara neler yapmaları gerektiğini anlatır ve “Kuru pınar kazıklarını havaya çakacaksınız, bu kazıklara tutunarak kaleye çıkacaksınız. Tırmanırken sakın dönüp arkanıza bakmayın” der. Diğer altı kardeş denileni yapar ve kaleye bayrağı dikerler. Ancak en küçük kardeş; “*Yeşilli Baba acaba neden arkanıza bakmayın*” demişti diyerek arkasına baktığı zaman düşer ve ölür.⁹⁰

Yedi kardeşin en küçüğü olan kişi, Yeşilli Baba'nın yasağı olan “*Tırmanırken sakın arkanıza bakmayın*” sözünü ihlal ettiği için ölümlle cezalandırılır. Yeşilli Baba tarafından yapılan bu çağrı çıkılan yolda hedefe ulaşmak için asla tereddüdün ve korkunun olmaması gerektiğı uyarısıdır.

Efsanede deneyimsel bellek sahibi olan kişilerin sözlerinin dinlenilmesinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Yeşilli Baba öncelikli olarak imkânsız olan bir

⁹⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s.128.

durumu olur kılacak şekilde kardeşlere akıl verir. Efsanede Yeşilli Baba'nın oynadığı rol, Dede Korkut'un Oğuz toplumunda oynadığı role benzemektedir. Dede Korkut, engelleri akli ile aşan bir yüce birey arketipidir. Yeşilli Baba da aynı rolü bu efsanede üstlenir. Yüce birey arketipi “*zor durumda kalan kahraman(lar)ın çaresizliğini görür veya ona yardımcı olacak bilgiyi sağlar. (...) Karşılaşacağı tehlikeler konusunda onu uyarır ve bunlarla baş etmenin yollarını anlatır.*”⁹¹ Yasağın ihlali bir bakıma aklın ihlalinin de sonucudur. Kahraman aklın ona emrettiğinin dışına çıkıp duygularına yenik düştüğü zaman engelleri aşamaz ve cezalandırılır.

Yeşilli Baba efsanesinde küçük kardeşin geçmişi bir kenara bırakıp öte dünyaların çağrısına kulak veremediği ve bu sınavı geçemediği görülür. Bakma ediminin yasak olmasının bir nedeni de kişinin, geçmişi ile vedalaşıp yeni bir benlik kazanarak, kendini yenilemesi ve farklı dünyalarda kendini gerçekleştirmesinin istenmesidir. Yedi kardeşin en küçüğü bu fırsatı kaçırmıştır ve bir daha da öte dünyaların çağrısına kulak veremeyecektir. Diğer altı kardeş ise Yeşilli Baba'nın yasağına itaat ederek kendilerini gerçekleştirme şansı bulurlar. Aynı zamanda bu altı kardeş yüce birey arketipi olan Yeşilli Baba'nın sözüne uyarak binlerce yıllık kolektif bir birikimin gücü ile düşman kalesini fethederler. “*Bu aydın bilinç, mitik geçmiş ile geleceği şimdi 'de buluşturarak, gelecek nesillere mit motorüğünün dinamik enerjisini aktarır.*”⁹² Dede Korkut anlatılarında Dede Korkut'un akli önceleyen ve kahramanlara yol gösteren kişiliğini bu efsanede de görmek mümkündür. Fethedilmesi zor bir kale Yeşilli Baba'nın verdiği akıl ile fethedilir.

Efsanede geçen “arkanıza bakmayın” ifadesi de dikkat çekicidir. İnsanoğlu tehlikelerle dolu bir zaman dilimi içerisinde hızlı hareket etmesi gerekir. Daima önüne bakmalı ve bir sonraki adımını düşünmelidir. Yeşilli Baba gibi yüce birey arketipi olan kişiler kahramanların arkalarındaki güçtür ve norm karakter olarak efsanelerde yer alırlar. Onları daima ileriye götürürler. Yeşilli Baba'nın sözleri bir bakıma *ilk eşiğin aşılması*⁹³ sınavıdır. Kim bu söze uyarsa eşiği geçer ve yeni maceralara yol alır. Ancak efsanelerde genel olarak bu eşiği geçemeyen kahramanlar

⁹¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, Çev. M. Bilgin Saydam, Metis Yay., İstanbul, 2005, s.90.

⁹² Ramazan Korkmaz, “Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce-Birey ve Alp-Bilge Tipi”, *Türk Dil ve Kültürünün En Eski Dönemleri Uluslararası Bilgi Şöleni*, 22–23 Mayıs, Girne Amerikan Üniversitesi, Girne / KKTC, 2005 s.262.

⁹³ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yay., İstanbul, 2010, s.94.

anlatılır. Eşiğin ve yasağın sonrasında yaşananlar ise masal ve destan gibi anlatılarda görülür

b. Buğday Dede Efsanesi - İzmir

Buğday Dede, Tire için önemli bir şahsiyettir. Mezarı Tire’de bulunur. Efsaneye göre Buğday Dede kıtlık zamanında insanlara buğday dağıtır. Ancak buğdayı sadece erkeklere verir. Selçuk’tan buğday almak için gelen bir aileye Dede buğday vermez. Onlara “*Buraya buğday almaya kadınsız gelmelisin*” der. Dedenin niye böyle bir şey söylemiş olabileceğini merak eden kadın, erkek kılığına girerek tekrar Dedenin yanına gider. Buğdayı alıp geri dönecekleri sırada adamın karısı geriye dönüp tepeye bakmasının ardından Dede yere yığılarak ruhunu teslim eder.⁹⁴

Yeşilli Baba efsanesi gibi bu efsanede de yüce birey arketipi olan Buğday Dede’nin koymuş olduğu bakma yasağı görülür. Buğday Dede isminden de anlaşılacağı üzere kıtlık zamanlarında insanlara buğday dağıtır. Ancak onun insanlardan tek bir isteği vardır. Kimsenin buğdayını aldıktan sonra geri dönüp bakmasını istemez. Buğday Dede’nin, buğdayları sadece erkeklere verip, kadınlara vermemesinin nedeni ise kadınların yaratılış olarak erkeklere göre daha meraklı ve sabırsız bir yapıya sahip olmalarından ötürü bakma yasağını ihlal edeceklerine dair duyduğu endişede yatar. Nitekim Buğday Dede’nin bu konuda ne kadar haklı olduğu acı bir tecrübe ile sabittir. Buğday almaya gelen erkek kılığındaki kadın, geri dönüp bakar. Yasağın ihlali neticesinde Buğday Dede bu âlemden öte âlemlerin sonsuzluğuna karışır.

Kadının söz konusu yasağı çiğnemesi Buğday Dede’den başlayarak söz konusu toplumda bir kaosa yol açar. Kıtlık zamanlarını ulu bir zatın kerameti sayesinde sıkıntısız geçiren ve böylece yaşam akışını devam ettiren topluluk, bireysel bir hatanın sonucunda hem ekonomik, hem sosyal hem de manevi anlamda bir zafiyete uğramıştır. Efsanelerin temel işlevi olan kaos karşısında kozmosun ahengine insanlığı çağırma eylemi yasaklar aracılığı ile sıkı bir korunmaya alınır. Bu tür yasaklar aracılığı ile temel değerlerimiz olan büyüklerin sözlerinin dinlenilmesi, deneyimsel bellek sahibi kişilerin tecrübelerinden yararlanılması gibi ülkü değer olan

---

⁹⁴ Yaşar Ürük, *İzmir Efsaneleri*, Heyamola Yay., İstanbul, 2012, s. 65–66.

temel davranış dinamikleri; özelden genele tüm topluma ve insanlığa armağan edilmeye çalışılır.

c. Hacı Baba Ziyareti - Diyarbakır

Hacı Baba, imamlık yapmış dürüst bir insanmış. Günün birinde bir kadının elini gördüğü için günaha girdiğini düşünmüş ve bu nedenle yaşadığı yeri terk etmiş.⁹⁵

Hacı Baba gibi keramet ehli olduğuna inanılan insanların yaşam alanları diğer insanlardan farklıdır. Bu insanlar sahip oldukları özel varlık alanları neticesinde bazı kısıtlamalar ile karşı karşıyadırlar. Eline diline ve beline hâkim olmak şeklinde ifade edilen temel düsturların yanında görme ve işitme gibi duyular açısından da kendilerini koruma altına almaları gerekir. Hacı Baba, toplum önderi bir insan olarak içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerine en sıkı şekilde bağlı kalmaya mecbur kişi rolündedir. Efsaneye göre bir kadının elini görmesi Hacı Baba için bir tabudur. Bu durumda etkili olan bir diğer unsur ise toplumun Hacı Baba'ya yüklediği roldür. Toplum, Hacı Baba'nın toplum içindeki statüsüne uygun olarak hareket etmesini bekler. Bu nedenle Hacı Baba'nın toplum nezdinde ki konumu, onun bir kadının elini görmemesini gerektirir. Çünkü o geleneksel ulu kişi kalıbında olduğu için sahip olduğu bu insanüstü konumun gerektirdiği bir yaşamı sürdürmektedir. Hacı Baba için bir kadının elini görmek, değerlerinden taviz vermek, toplum içinde itibar kaybetmek anlamı taşır. Hacı Baba kadının elini gördüğü için bakma yasağını çiğnediğini düşünür ve yaşadığı toplumdaki konumunu kaybetmemek için yaşam alanını değiştirir. Efsanenin bir başka yorumu ise toplumda ulu kişi imajının korunmasına yöneliktir. Birer yüce birey arketipi olan ve toplumu aydınlatan kişilerin düşünsel konumu toplumun yücelik algılamalarının üst noktalarındadır. Bu nedenle toplumsal bir düş kırıklığına uğramamak ve dikey boyutta mitolojik kökenleri olan insanüstü konumdaki kişiler imajının değişmemesi için efsaneler, tabuları öne sürer.

---

⁹⁵ Yavuz, a.g.e., s. 70.

3.2. Dokunma Yasağı

Tabuların efsanelerde genel olarak yer-su ruhları etrafında olduğu görülür. Yer-su ruhları bütün doğanın yaşayan ve o bölgenin sahibi olan ruhlardır. Bu ruhlara saygı duyulması gerekir. Yer –su ruhlarına karşı yapılan her türlü saygısız davranış cezasız kalmaz. Bu durumda insan doğa tarafından cezalandırılır. Ruhların desteğinin insanlardan çekilmesi ise kaosa yol açar. Bu nedenle tabular, bu ruhları koruma altına alır ve insanlığı da onlara karşı saygılı olmaya davet eder.

Efsanelerdeki dokunma yasakları genel olarak ağaç ve bitkilere dokunma yasakları etrafında oluşur. Ağaca ve bitkilere dokunmanın yasak oluşunda, ağacın ve bitkinin, atalar kültürünü devam ettiren kişilerin mezarlarının bulunduğu yerlerde bulunuyor olmaları önemli bir sebeptir. Halk arasında “sahipli yerler” olarak adlandırılan bu yerler, özel bir varlık alanını teşkil eder. Bu alanlarda dokunulması yasak olan en önemli şeylerden birisi ağaçtır. Yer- su ruhlarından doğan ağaç kültürüne olan inançtan dolayı ağacın ruhu olduğuna inanılır.

Ağaç, insanlık tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Bakıldığı vakit ağaç, insanın dünyalık zamandaki yolculuğuna başlamasına sebep olan nedensellik bağına oluşturan bir yasakla bağlantılıdır. Allah, Âdem ve Havva’dan yasak olan ağaca yaklaşmamalarını ister. Ancak onlar bu ağaca, şeytana uyarak yaklaşır ve yasak olan meyveden yerler. Yasağı çiğnedikleri için cennetten kovulup dünyaya gönderilirler. “*Rableri onlara, ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi? diye seslendi’*”⁹⁶. İnsanın yasak olan meyveyi yemesi, yaratanın ona bir sınır tayin ettiğini göstermesinin yanında insanoğluna büyük bir hürriyet verdiğini de gösterir. Yasak meyve bir sınav aracıdır. Yasaklara uyma insanoğlunun en temel görevidir. Sırrı dışarı vurma, kâmillikten yoksun olma anlamına gelir. Cennetteki yasak meyveyi yiyen insan yasağı bozar ve ölümsüzlükten ölüme terk edilir.⁹⁷ İnsanlık için önemi çok derinlere dayanan ağaç imgesi zamanla kutsal bir boyut kazanır. Mircea Eliade ağacın kutsallaştırılmasının nedenini şöyle izah eder: “*gücünden ve ifade ettiği şeyden dolayı ağaç dinî bir nesne olur. Fakat bu güç, aslında bir yaratılış bilimi (ontoloji) ile geçerlilik kazanır; eğer ağaç kutsal kuvvetlerle dolarsa, dikey oluşundan ötürü, gelişir, büyür, yapraklarını kaybeder ve*

⁹⁶ Kur’an-ı Kerim, A’râf, 22.

⁹⁷ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, s.113–115.

onları tekrar kazanır.”⁹⁸ Ağaç bu bakımdan varoluşun somut bir görüngüsü olarak dikkat çeker. Ağaç ebedi bir yaşam döngüsünün de izlerini taşır.

Ağacın hayatın sürekliliğini işaret eden bir kült olduğunu belirten Pervin Ergun, Ağaç Kültü hakkında şu bilgileri vermektedir:

Tanrı kutunu temsil eden kutsal ağaç; hayatın kaynağıdır, sürekliliğin teminatıdır. Altına sığınılan, hanlara ve beylere ölümsüzlük bahşeden hayat ağacının olduğu yerde hayat ve Tanrı kutu vardır. Kutsal ağacın yok olmasıyla birlikte hayat biter, Tanrı kutu bölgeyi terk eder. Tanrı kutunun olmadığı yerde kıtlık, hastalık, kavga, kargaşa ve ölüm vardır. Onun içindir ki kutsal olduğuna inanılan ağaçlara dokunulmaz, dalları koparılmaz, hele hele kurummasına hiç izin verilmez. Kutsal ağacın kuruduğunun ya da yıkılmasının rüyada görülmesi bile ölümü, kutsuzluğu akla getirmektedir.⁹⁹

Lucien Levy-Bruhl, yerliler üzerine yaptığı çalışmalar sırasında; yerlilerin bir bahçe yapmak için toprağı temizledikleri zaman, bir etenganın (bir tür ruh) yaşadığına inandıkları büyük bir ağacı kesmekten korktuklarını, yakınları tarafından bahçenin yakınına dikilmiş bir ağaca dokunmanın yasak olduğunu, kendisine aşiret hakkında bilgi verenlerden birinin, bu ağacı kesmeleri durumunda kendi bedeninizi kesmiş olursunuz ve ağaç kurduğunda siz de ölmüş olursunuz dediğini aktarır.¹⁰⁰ Benzer nitelikteki bir yasağı Güney Sibirya’da da görmek mümkündür. Güney Sibirya’da ağacın insanla olan kişisel bağlarının olduğuna inanılır. Rüyada yıkılan bir ağaç görmek, yakınlarından birinin öleceği şeklinde yorumlanır. Ormanda fidanların kesilmesi ise yasaktır. Fidanlar kesilirse çocukların öleceği düşünülür.¹⁰¹ Bazı göçebe kabilelerde de kayın ağacı, çam, ardıç ağacı, mersin bitkisi, sedir ağacı ve çınar kutsal sayılır ve bu ağaçları asla kesilmez.¹⁰² Kırım’da yaşayan Karay Türklerinde meşe ağacı kutsal kabul edilir. Bu meşe ağaçları Kırım’ın Bahçesaray ili Kırk Yer Vadisi, Çiftkale tarihi kentine ait Baltatıymez mezarlığının içinde bulunmaktadır. Buradaki meşe ağaçlarını kesmek en

⁹⁸ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yay., Ankara, 2005, s.318.

⁹⁹ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s.291.

¹⁰⁰ Lucien Levy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, Çev. Oğuz Adanır Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s.35.

¹⁰¹ E. L. Lvova, vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri- Simge ve Ritüel*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya, 2013, s.58.

¹⁰² Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yay., İstanbul, 2002, s.173.

ağır şekilde cezalandırılmalarına sebep olur.¹⁰³ Bu mezarlık, düğün zamanında damatların ziyaret edip, ata ruhlarını andığı ve saygısını gösterdiği önemli bir bellek mekânı olma özelliğini de taşır.¹⁰⁴ Baltatiyemez mezarlığı, Karaylar için tarihsel kimliklerini, kültürlerini güncelleme imkânı buldukları önemli bir varoluş kaynağıdır.

Türk destan geleneğinde hayat ağacı önemli bir yere sahiptir. Birçok özelliğe sahip olan ağaç, her mevsim kendini yenilemesi nedeniyle Türk toplulukları arasında hayatın ve sonsuz bir yaşamın örneği olarak kabul görür. Bu nedendir ki ağaç, çeşitli Türk boylarının yaratılış efsanelerinde yerini alır.¹⁰⁵ Türk mitolojisinde ve inanışlarında ağaçtan türemenin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin; Altay mitolojisine göre Tanrı Ülgen'in gökyüzüne uzanan, dokuz dallı bir çam ağacının tepesinde oturduğuna inanılır. Maaday Kara Destanı'nda yeryüzünü talan eden ve Altay yurdunu ele geçiren Kara Kula'nın hayat ağacını deviremediğinden bahsedilir. Kara Kula hayat ağacını deviremez, çünkü o evrenin varoluş dinamiklerinin merkezinde yer almaktadır. Onun ortadan kalkması kozmosun yerini kaosa bırakması demektir. Böyle bu durumu ancak ilahi güç tecelli ettirebilir.¹⁰⁶ Ağaçların kutsal sayılması Altaylar'da sadece destanlarda geçerli olan bir durum değildir. Ağaç Altaylılar için günlük hayatın da bir parçasıdır. Örneğin; söökün üyeleri kutsal ağaçları kesmezler. Onlar için ağaç da insan gibidir. İnsandan tek farkları ise konuşamamalarıdır. Kesilen bir ağacın insanlar gibi ağladığını ve inlediklerini düşünmektedirler.¹⁰⁷

Oğuz Kağan Destanı'nda da ağaçtan türeme olayı görülmektedir. Oğuz Kağan ava çıktığı esnada ağacın kovuğunda dünyalar güzeli bir kız görür ve onu alır: *“Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi; saçı ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer*

¹⁰³Erdoğan Altınkaynak, “Kırım Karayların Kutsal Mekânı Baltatiyemez Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.208, 2004, s.34.

¹⁰⁴ Erdoğan Altınkaynak, *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*, Haarlem Yay, 2006, s.62.

¹⁰⁵ Nerin Yayın, “Efsanevi Hayat Ağacı: Munar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Ağustos, 2008, s. 155.

¹⁰⁶ Mustafa Arslan, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, 2005, s. 67.

¹⁰⁷ E. L. Lvova, vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri- Simge ve Ritüel*, s.69.

yeryüzünün halkı onu görse; “Eyvah! Ölüyoruz,” der ve (tatlı) süt (acı) kımız olurdu.”¹⁰⁸ Oğuz Kağan Destanı’nda ağacın kovuğundan bir kız çıkmaktadır. Ağaç imgesi burada doğuran bir anne gibi karşımıza çıkar. Carl Gustav Jung, ağacın anne arketipinin bir tezahürü olduğunu söyler.¹⁰⁹ Bu bakımdan ağaç kovuğu bir anne rahmi vazifesi görerek, Oğuz Kağan’ın eşini ona sunar. Oğuz Kağan’ın eşini ağaçta bulması, onun kültlerle ilintili olmasıyla da açıklanabilir. Doğanın ruhları olan yer-su ruhları, kendilerine saygı duyan Oğuz Kağan’a mitik boyut tarafından kutsanan peri kızını eş olarak verilir.

Eski Türklerde ağacın anne arketipi olarak yansımalarını görmek mümkündür. Örneğin; “*Yakutlar, ilk insanın ağacın içinden belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanmaktaydılar. Ancak burada söz konusu olan bir kavmin, topluluğun, kahramanın türeyişi değil, ilk insandan insanlığın türeyişidir.*”¹¹⁰ Görüldüğü üzere ağaç, bir anne gibi insanları beslemektedir. Ağaçtan beslendiğine inanılan insan soyunun türeyişinin kalkış noktası ağaç kültürüdür.

Yer-su ruhları tabiatın kutsal ruhlardan etrafından sahipli yerler olmasını sağlar. Dikey boyutta bu durum bizi, evrenin ruhundan hareketle her şeyin bir ruhu olduğu anlayışına götürür. Yatay boyutta ise doğanın ve tabiatın bu inançtan dolayı korunması sağlanır. Doğanın ekolojik yapısı yer-su anlayışı ile daha sağlıklı bir şekilde işler. Toprağın ağaç; ağacın da ormanlarla olan sıkı bir bağı vardır. Bu durum efsanelerin de temelini oluşturur. “*Ağaçtan türemeyeyle ilgili efsaneler, Türk topluluklarında kökü tarih öncesi devirlere kadar uzanan orman kültürünün bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde kozmik ağaç, Dünya ağacı ve Hayat Ağacı kavramları da temelde orman kültürüyle ilgilidir.*” Orman temelde birliği temsil etmekle birlikte içinde barındırdığı canlı popülasyonu bakımından koruyan, saklayan bir sığınak mekân vazifesi de görür. Orman kültürü genelde tek bir ruhun özelde ise içinde barındırdığı çok sayıda ruh ile zengin bir kültür oluşturur.

“*Orman kültürü ise dağ, pınar vs. gibi doğa unsurlarıyla birlikte doğa kültürüne dâhildir ve Türk kozmolojisindeki Gök kavramına karşılık Yer/Su ilkesi içine girer. Nitekim Yer’e kurban törenleri bunu göstermektedir. Kagnılı Türk*

¹⁰⁸ Muharrem Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1988, s. 16.

¹⁰⁹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, s.22.

¹¹⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.125.

boylarında kötü ruhlardan arındırılmak istenen bir yere ağaç dikilir, kurban olarak da yere bir koyun gömülürdü.” Kültlerin de kendi içerisinde doğal bir sistemi vardır. Özelden genele giden bu sistemde her ruh katmanına saygı duyulur ve onlara kurbanlar sunulur. Böylece ruhları memnun etmek amaçlanır. Günümüzde de devam eden ziyaret, yatır ve türbelerde kurban kesme geleneğinin nedeni bu bilinçaltı kaynakta yatmaktadır. Tabular çevresinde oluşan durum yer-su ruhlarına saygıyı esas alır. Kim ki yer-su ruhlarına saygı duymazsa cezalandırılır. Yer –su ruhları kendilerine saygı gösterildiği zaman, insanlara yardım eder ve onların en büyük destekçilerinden olurlar. Ama onlara saygısızlık yapıldığı varlık alanları ihlal edildiği zaman evrensel öfkenin uygulayıcısı olurlar.

Anadolu efsanelerinde tespit ettiğimiz ağaç ve bitkiye dokunma yasağı olan efsaneler şunlardır:

Örnek Metinler:

a. Hazal Ziyareti - Erzurum

Erzurum'un Hınıs İlçesinde Karaköprü bucağına bağlı, Yeşilova köyünün sınırları içerisinde Hazal ziyareti denilen bir yer vardır. Bu yerin Hazal Hatun'a ait olduğu söylenir. Efsaneye göre Hazal Hatun İslam ordularıyla birlikte bu yerlere savaşmaya gelir. Kardeşinin şehit olduğu haberi üzerine saçlarını yolar ve tepelere doğru koşar. Şimdi o civarda yetişen ceviz ağaçlarının bu saç telleri olduğuna inanılır. Bu nedenle ceviz ağaçlarına kimse dokunmaz. Hatta kuru dallar bile öylece durur.¹¹¹

Erzurum'daki Hazal Ziyareti Anadolu'daki pek çok ziyaret, yatır ve türbe yeri gibi, varoluş dinamiklerini güncelleme merkezidir. “*Kişinin kendini çevreleyen şeyler dünyasında yitip gitmemesi için onun, tarihselliğini sağlayan bellek mekânlarına tutunması ve orada kurduğu kendilik bilinci ile hem uzamsal boyutta dünya ile hem de zamansal boyutta toplumsal geçmişiyle bağlantıya geçmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.*”¹¹² Hazal Ziyareti, bellek mekânı olarak toplumun kendilik değerlerini anımsayacağı ve ona temas edebileceği tinsel bir varoluş

¹¹¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.52–53.

¹¹² Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu Ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yay., Ankara, 2008, s.31.

kaynağıdır. Ziyaret, yatır ve türbe gibi yerler, toplumun tinsel varlığına erişim imkânı bulduğu kutsal bellek mekânlarıdır. Bu tür yerlere yapılacak her türlü eylem toplumun tinsel varlığına erişim mekânına yapılacak bir saldırı niteliği de taşımaktadır.

Özellikle tarihi ve ulu zatların etrafında şekillenen yasaklarda, ulu kişilerle bağlantılı olarak ağaç kültü de görülür. Atalar kültürünün taşıyıcısı olan kişiler, çevrelerine de kutsalın etkilerini yayarlar. Bu nedenle onların kutsallığı çevreyi de kutsal yapar. Hazal Ziyareti adlı efsanede Hazal Hatun'un yolduğu saçlarının ceviz ağaçlarına dönüştüğü anlatılır. Bu nedenle ceviz ağaçları kutsaldır. Kutsal olduğu için onlara dokunmak cezayı gerektirir.

Efsanede bir ruh geçişinin de olduğu görülür. Hazal Hatun'un saçları onun bedenine, onun ruhuna aittir. Hazal Hatun'un saçlarının ceviz ağacına dönüşmesi ruhun aktarıldığına bir örnektir. Ulu kişinin ruhu ceviz ağacında yaşamaya devam eder. Bu nedenle bu ağaçlara dokunmak, Hazal ziyareti denilen yerin hâkim sahibinin ruhuna ve onun varlık alanına yapılan saygısızlık anlamı taşımaktadır. Efsanenin bizi dikey boyutta bağladığı nokta, ağaç ve atalar kültürüdür. Efsanedeki yasak sayesinde kültürler devam ettirilmekte ve korunmaktadır. Böylece toplum tarihsel derinliği ile çatışma yaşamaz. Böylece kökensele bağlamda sağlam olan toplumun gelecek ülküsü güçlenir. Değer yargılarıyla birlikte geleceğe yol alan bir toplum, gelecekte var olma kaygısı taşımaz.

Efsanenin yatay boyuttaki görüntü düzeyi ise mekânın fiziksel anlamda korunmasında yansıma imkânı bulur. Efsanedeki tabu çevresinde oluşan algı sayesinde tabiat korunur. Böylece insanoğlu yaşamsal anlamda içinde bulunduğu ve karşılıklı ilişki içerisinde yaşadığı doğayı var ederek kendi varlığını da kesimler. Ayrıca Hazal ziyareti, insanların ziyaret edip, dua ettikleri bir ruhsal rahatlama mekânıdır. Tabu sayesinde doğal sağaltım merkezi olan bu yer fiziksel anlamda korunma imkânı bulur. Bu tür ziyaret yerlerinin modern insanın bunaltısına karşın da bir sığınma mekânı olduğunu söylemek mümkündür. Ziyaret yerleri, tarihsel bağlara sahip olması, inanç unsuru etrafında oluşması gibi nedenlerle, varoluş sancısı çeken modern insan için kendini güncelleme ve kendilik değerlerini hatırlama imkânı bulduğu doğal bir sağaltım merkezi görevi görür. Anadolu'nun değişik yerlerinde

ağaçların kutsal sayılıp kesilmediğine şahit olunur. Yozgat Yerköy’de de Dede Dağı etrafındaki yabani yemiş ağaçları kesilmez.¹¹³

b. Çobandede Ziyareti - Erzurum

Bu efsanede de türbe etrafındaki ağaçlara ve yeşile dokunma yasağı olduğu görülür. Efsaneye göre vakti zamanında Çobandede sürüsünü otlatırken susuz kalır. Elindeki sopayı yere vurup su çıkarır. Bunun üzerine dua eder: “Allah’ım beni sürümle birlikte taş kes” der. Duası kabul olunur ve sürüsüyle birlikte taş olur. Civar köylerde bir Türkmen gelini vardır. Gelin, Çobandede’nin kabrinin bulunduğu yere gelince “ne duruyorsun kalk gel, ne duruyorsun kalk gel” diye bir ses duyar. Türkmen Gelinin duyduğu bu ses uzun süre devam eder. Kadın bu sese dayanamaz ve gider. Çobandede’nin kabrinin bulunduğu yerde ölür. Köylüler onu da Çobandede ile yan yana gömerler. Bu mezarların bulunduğu yerden bir şeyler almak yasaktır. Mezarların civarından bir dal kesen kişinin başına büyük bir felaket geleceğine inanılır.¹¹⁴

Doğal bir bilginin ve gücün sembolü olan çobanların doğa ile insan arasında bağ kurucu bir rolü olduğu düşünülür. Onların bu özellikleri sayesinde toplum, çevresindeki doğa ruhları ile uyumlu bir şekilde yaşar. Böylece kozmosun korunduğu görülür. Ayrıca birçok peygamberin de çobanlık yapması bu mesleğe ulvi nitelikler atfeder.

Yüce birey arketipleri, ruhsal bütünlüğünü sağlamış kişiler olarak, toplumun yol gösterici, akli önceleyen, zor durumlarda imkânsız olanı olur kılan kişilerdir. Ayrıca onların duaları Yaratan tarafından kabul edilir ve geri çevrilmez. Bu da onların kutsiyet boyutunu gösterir.

Anlatılarda yüce birey arketipleri mitik bir koruma altındadır. Onlara karşı yapılacak her türlü saygısızlık cezasız kalmaz. Çobandede de yüce birey arketipi olarak duası kabul olan bir kişidir. Çoban ata kültürünün bilinçaltında uyandırdığı saygı ve kutsiyet kavramı da onu değerli kılmaktadır. Bu nedenle Çobandede Ziyareti ile birlikte onun etrafında bulunan ağaçlar da kutsaldır.

---

¹¹³Erdoğan Altinkaynak, “Cengiznâme Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.VII, Sayı 1, İzmir, 2007, s.4.

¹¹⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s.161–162.

“Yatır başlarında bulunan ağaçların dallarının kırılması (.....) bu işlemi gerçekleştirenlerin çok geçmeden öleceğine yorulmaktadır. Kutsal ağaç, dallarından koparıp götürülenleri, götürdüğü dalları geri getirene kadar rahat bırakmamaktadır. Kutsal ağacın kuruması, devrilmesi kişi ya da obanın kutunun gitmesi, felâket ve ölümlerin ardı ardına gelmesine neden olmaktadır.”¹¹⁵ Efsanelerin işlevlerinden biri olan yaşamın sürekliliğini sağlayan tabular içermesi, onun insanlığın kolektif bilinçaltında etkin rol oynamasını sağlar. Çiğnenen yasak sonrasında kişi ya da kişilerin hiçbir şekilde bu yasağın vebalinden kurtulamayacak olmaları yasağın şiddetini arttırmaktadır. Çiğnenen yasağın etkileri birey üzerinde psikolojik bir baskı yapmakta, rüyalar yolu ile de bu baskı bir şekilde kendisini açığa çıkarmaktadır. Özellikle bu tür yasaklara inanmadığı iddia edilen kişilerin çiğnedikleri yasaklardan sonra çeşitli sıkıntılar yaşamaları ve rüyalarına giren “yaşlı bilge adam(ın)”¹¹⁶ onlardan yaptıkları yanlıştan dönmelerini istemesi bu bilinçaltı uyarımın şiddetini gözler önüne serer.

Joseph Campbell; “ritüel, mitin canlandırılmasıdır. Bir ritüele katılarak bir mite katılmış olursunuz”¹¹⁷ der. Bu yüzden atalar kültürünün yaşatıldığı yerler sıradan bir erişimden ziyade ritüel tarzında bir iletişim ile ulaşılmayı bekler. Ancak böyle bir yaklaşım ile bu tür bellek mekânlarının sahip olduğu mitik enerjiye temas edebilir ve atalar ruhuna dokunulabilir. “Mitik enerji, insanı atalar ruhuna taşır ve doğayla uyumlu olmaya yöneltir.”¹¹⁸ Dikey boyuttaki bu kutsal enerji, yatay boyuta atalar kültürünün taşıyıcısı olan kişilerin bellek mekânları sayesinde taşınır. Bu mekânlar ile olan her temas, kişinin tinsel anlamda kendini gerçekleştirmesini, tarihsel olarak kendisini konumlandırarak kökenlerini sağlamlaştırmasını sağlar. Geçmiş ile olan bağı kuvvetlenen insan, gelecek ülküsünü sağlam temeller üzerine inşa eder. Çobandede Yatırı bu anlamda toplumun gelecek kurgusunun en temel taşlarından biridir. Bu bağlamda tabular aracılığı ile gelecek ülküsünün korunması da sağlanmış olur. Nitekim tabulara uymak, insanın olarak varoluş dinamiklerini sağlam temellere dayandırması demektir.

¹¹⁵ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, s.292.

¹¹⁶ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, s.86.

¹¹⁷ Joseph Campbell - Bill Moyers, *Mitolojinin Gücü*, Çev. Zeynep Yaman, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2007, s.114.

¹¹⁸ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 52.

c. Çobandede Ziyareti –Erzurum

Bir başka Çobandede Ziyareti ise Erzurum'un Dumlu Bucağı'na bağlı Köse Mehmet Köyü'ndedir. Buradaki efsaneye göre ise çoban ve koyunları susuz kalırlar. Çoban; “Ya Rabbim, bu yerde soğuk bir su yarat da, ben ve koyunlarım kana kana su içelim, sonra benim canımı al, onları da taş kes.” der. Çobanın duası kabul olunur. Olayın yaşandığı yerde yetişen kavak ağaçlarının ise çobanın ölmeden önce diktiği sopsası olduğuna inanılır. Bu kavaklara dokunmak ise yasaktır.¹¹⁹

Çoban tiplmesi halk tefekküründe sabrın, azmin, kanaatkârlığın, özverinin, güvenilirliğin simgesidir. Göçebe olan ve hayvan besleyen milletlerin mitolojisinde hayvanların önemi büyüktür. Bu hayvanları koruyan ata ruhları kültürünün varlığına inanılır. Çoban ve çobancılığın, ekonomik düzeyin üst tabakasında olduğu bir çağda “Çoban Ata” kültü ortaya çıkar.¹²⁰

Türklerin ekonomik hayat tezahürlerinin yansımalarından birisi de çobanlıktır. “Çobanlık, diğer kutsal meslekler, örneğin demircilik, şamanlık, marangozluk gibi iki dünya arasındaki arabuluculuktur. Çoban doğayla toplum, hayvan dünyasıyla insanlar arasında vasıtaadır.”¹²¹ Bu rol, çobanı toplum içinde saygın bir yere yerleştirir.

“Çoban, Türk kültüründe sadece koyun veya at besleyen kişi olmayıp aynı zamanda astral mitlerin de merkezi figürüdür. O sadece astral mitlerin, ecdat kültürünün değil, aynı zamanda folklorik metinlerimizin de kahramanıdır.”¹²² Anlatılarda çobanların önemli rolleri vardır. Efsanelerde çobanlar iyi ve kötü olmak üzere iki zıt karakter olarak yer alırlar. Ülkü değerlerin temsilcisi olan çobanlar, çoban-ata kültürünün yaşatıcısıdır. Karşıt değeri temsil eden çoban ise zaman içinde toplumdaki statüsü değişen ve ikinci plana atılan çoban karakteridir.

Çobandede Ziyareti adlı efsanede “Çoban Ata” kültürünün izleri görülür. Bu nedenle, kutsal olduğuna inanılan ağaçlara dokunmanın yasak olduğu belirtilir. Dokunmanın yasak olduğuna inanılan ağaçlar bu efsanede kavak ağacıdır. “Kavak, ölüm ve dirilme sembolüdür. Kavağın kuruması, devrilmesi, kutun gitmesi ve

¹¹⁹ Seyidoğlu, a.g.e., s.162–163.

¹²⁰ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemleri II*, Ötüken Yay, İstanbul, 2007, s.88.

¹²¹ Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık”, Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Çoban Kitabı*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı içinde (167–185), İstanbul, 2011, s.167.

¹²² Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık”, s.168.

ölümün; tekrar yeşermesi ise giden kutun geri gelmesi ve yeniden dirilmenin sembolüdür.”¹²³ Bu açıdan bakıldığında çobanın öleceği zaman diktiği sopasının kavak olması bir nevi geçişi ifade eder. Çobanın ruhu sopasından yeşeren kavağa geçer.

“Bir yerde yaşayan her şey o yerin ‘hâkim-sahip’ine aittir. Bir yere saygılı olmak demek, buradaki ruha saygı göstermek ve zaten ona ait olan mülkiyetin tamamını ona bırakmaktır. Elbette mezarların üzerinde biten bir bitkinin koparılması atalara karşı bir hakarettir. (...) ‘Hâkim-sahip’lere bağlı insanlar bunlara zarar veremez.”¹²⁴ Bu nedenle kavağa dokunmak yasaktır. Kavak canlıdır ve ona dokunulursa ruh bu durumdan rahatsız olur.

ç. Dedenin Tepe – Yozgat

Dede ulu kişilerdendir. Mezarının bulunduğu tepedeki ağaçlar onun koruması altındadır. Bu yüzden o ağaçları kimseye vermez. Kale Mahallesi’nden bir kişi, Dede’nin Tepe’den odun keser. Adam rüyasında jandarmaların kapısını çaldığını ve yerden bir kütük kaldırdıklarını görür. Kütükten kan damlamaktadır. Sabah uyandığında ise adamın eli ayağı çarpılır, ağzı eğilir. Odunları yerine koyduklarında adam iyileşir. Ancak bir iki gün sonra da ölür.¹²⁵

Dedenin Tepe sahipli bir yer olarak koruma altındadır. Bu mekândan herhangi bir şey almak ise kesin olarak yasaklanmıştır. Özellikle Dede ve Baba gibi din büyüklerinin mezarları dağ ve tepe gibi yüksek yerlere konumlanır. Böylece Dedenin Tepe dağ kültü ve ağaç kültü ile de çevrelenmiş olur. Efsanede dikey boyutta bizi atalar kültürüne bağlayan bir yasak söz konusu iken yatay boyutta fiziksel anlamda mekânın korunması söz konusudur. Yatay boyutta doğa korunmuş olurken, dikey boyutta da kökenleri Şamanizm’e kadar uzanan derin bir birikimin ve mitik anlayışın korunduğu görülür.

¹²³ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, s.217.

¹²⁴ Jean Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s.174.

¹²⁵ Zekeriya Karadavut, *Yozgat Efsaneleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992, s.270.

d. Sırçalı - Yozgat

Sırçalı Dağı'nda Türklerle kafirler savaşmaktadır. Türkler, sayıları az oldukları için zor durumdadırlar. Ya ölecek ya da esir düşeceklerdir. Bu duruma razı olmayıp Allah'a dua edip; çalı ya da taş olmayı isterler. Allah onların dualarını kabul eder. Hepsi çalı olur. Dağın adı da "Sırçalı" olarak kalır. Halk bu dağın ağaçlarına dokunmaz. Dokundukları zaman başlarına felaket geleceğine inanırlar.¹²⁶

Sırçalı Dağı, kâfirlerle savaşan Türklerin esir düşmektense çalı ya da taş olmayı yeğledikleri tarihi bir olaya sahne olduğuna inanılan bir yerdir. Tarihsel anlamda mistik bir olayın izlerini taşıdığına inanılan bu mekândaki ağaçların, önceden insan olduğuna yönelik olarak gelişen inanç, bu ağaçlara dokunmanın yasak olmasına neden olur. Ağaç ve insan arasındaki bu bağın kökenleri bizi mitik anlamda ağaçtan türemeye götürürken, pratik anlamda anlatı aracılığı ile dağdaki araçların korunmasını sağlar. Özellikle "*dokunduğu zaman başlarına felaket gelirmiş*" ifadesi ile geçmişte yaşandığına inanılan ama görülmeyen bir olaya yönelik gönderme, yasağın engelleyici boyutunu arttırmaktadır.

Yer-su ruhlarından olan dağ kültürünün dikey boyuttaki yansıması oldukça derin anlamlar içerir. Her toplumun yüce bir dağı olması ve onu kendileri için koruyucu olarak görmeleri dağın kutsiyet boyutunu ifade etmesi bakımından önemlidir. Dağ imgesinin gücü, koruyuculuğu ve baba gibi güven veren bir dayanak noktasını imler. Dağın olumlu ve kutsi değerlerle yüklü olması doğal olarak onların etrafında tabuları oluşturur. Bu tabuların olumsuz özellikler taşıması ise söz konusu değildir. Aksine tabular sayesinde insan, doğa ve canlılar arasındaki yaşamsal uyumu sağlayacak ve temeli saygıya dayanan bir düzen kurulur. Bu bakımdan tabular, yaşamın devamlılığını sağlar.

e. Şeyh Bilal Ziyareti - Diyarbakır

Şeyh Bilal bir meşe ağacının kovuğunda yaşarmış. Şeyh Bilal, yabani geyiklerle konuşmuş. Öldüğü vakit yaşadığı yere gömülmüş. Mezarının etrafında meşe ağaçları yetişmiş. Anlatılanlara göre bu ağaçlara dokunanlar çeşitli felaketlere

---

¹²⁶ Karadavut, a.g.e., s.182.

uğrarlarmış. Bunun yanında çocuğu olmayan kadınlar bu ağaçlara beşik asarlar ve çocuk sahibi olmayı dilerlermiş.¹²⁷

Ziyaret, türbe ve yatır gibi yerler nesnelere belleğinin karşılığını bulduğu yerlerdir. Bu yerler sayesinde insan, tarihselliğini kazanır. Geçmişle bağlantısını kurar. Böylece geleceğe daha güvenli bir şekilde yol alabilir. Gelecek ülküsü sağlam olan toplumların tarihsel arka planının kuvvetli olduğu görülür. Türk kültürünün binlerce yıllık kolektif birikimi Anadolu'daki bellek mekânları aracılığıyla şimdiye, günümüz insanına da temas eder. Bu temas sayesinde mitik enerji kişinin kendini yenilemesine, yaşama daha olumlu ve güçlü bakmasına kaynaklık eder. Bellek mekânlarının temel kaynağı dikey boyuttaki derin boyutta saklıdır. Dikey boyut kolektif bir birikimin depolandığı yer olarak gün yüzüne çıkmayı yani yatay boyutta insanlığa hizmet etmeyi bekler. Bu bellek mekânlarına erişim ise saygı ile olur. Tabuların efsanelerdeki işlevlerinden birisi de bellek mekânlarına erişim kılavuzu olmasıdır. Şeyh Bilal Ziyareti etrafından oluşan tabu, oradaki mitik güce erişim yollarında nelerden kaçınılması gerektiğini gösterir. Tabular hâkim-sahipli yerlerin varlık alanları ile insanın varlık alanı arasındaki ince çizgiyi belirler. Böylece ontik güvenliği sağlanmış olur.

Ağaç altına gömülme olayı, eski bir Türk- Moğol geleneğidir. Mezar başlarına ağaç dikmenin simgesel olarak karşılıkları vardır. Örneğin; mezar başına dikilen ağaç büyürse ölen kişinin hayatı mutlu ve huzurlu geçmiş olduğuna inanılır. Ayrıca ağacın insanın kemiklerinden büyüdüğüne dair folklor metinlerimize de yansıyan anlatımlar görmek mümkündür. Ağaç altına gömülme hadisesi ile metaforik anlamda insanın doğal ortamına geri dönüşü imlenmektedir. Bu uygulamanın bir başka anlamı ise bir ağacın aşılması sonucu yeni bir ağacın doğması hadisesi gibi ölen kişinin hayata yeniden doğması/dönmesi umuduyla yapılan bir “aşılama” işlemidir.¹²⁸

Ağaç bir anne arketipidir. Ağacın besleyen, koruyan, büyüten özelliği onu farklı kılar. Çocuğu olmayan kadınların Şeyh Bilal Ziyareti'ndeki ağaçlara beşik asmaları ağacın doğurganlığına ve bereketine vurgu yapar. Bilinçaltındaki anne arketipinin yansımaları ağaçlara beşik asılması olayında görülür.

¹²⁷ Yavuz, a.g.e., s.71-72.

¹²⁸ E. L. Lvova, vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri- Simge ve Ritüel*, s.58.

f. Balıklı Pınar - Yozgat

*“Yoğunhisar Köyündeki Balıklı Pınar’ın balıklarının kutsal olduğuna inanılır. Balıklı Pınar’daki balıklar umum seferberlikte buldukları yeri terk ederler. Harp bitene kadar da geri dönmezler. Harp bittikten sonra hepsi de yaralı olarak tekrar Balıklı Pınar’a dönerler. Halk bunların veli olduğuna ve savaşa katıldığına inanır.”*¹²⁹

Suların kutsallığı içinde yaşayan canlıların da kutsal olmasını sağlar. Anadolu’da savaşa gittiğine inanılan balıklarla ilgili efsanelere rastlamak mümkündür. Bu anlatılardaki tabular aracılığı ile verilmek istenen mesaj nedir? Öncelikle sular insanlığın varoluş kodlarını barındırması açısından önemli bir unsurdur. Su kültü etrafında oluşan tabular, suların korunmasını sağlar. Böylelikle insanların yaşam için vazgeçilmez hayat kaynağı olan sulara karşı doğal bir koruma oluşur. Anadolu efsanelerinde sulara karşı yapılan her türlü işgalin cezasız bırakılmadığı görülür. Bu anlayışın temelinde yatan ise her şeyin bir koruyucu ve hâkim sahip ruhu olduğuna inanılan yer-su ruhları anlayışıdır.¹³⁰

Su ve kutsal olduğuna inanılan balıklar etrafında tabuların olmasına iki boyutlu bir açıklama getirilebilir. Öncelikle sular insanlık için hem fiziki hem de ruhsal anlamda bir varoluş kaynağıdır. Suların yaşatan ve var eden rolünün yanında bir de arındırıcı ve dönüştürücü rolü vardır. Kökensel bağlamda suya duyulan mitik bir saygı da söz konusudur. Bu nedenle anlatılar suları korumayı önceleyen bir amaç taşırlar. Suların kutsallık boyutu yer-su ruhlarına dayanır. Suların kutsal olması nedeniyle içinde yaşayan canlılar da kutsaldır. Çünkü bu canlıların suyun iyeleri tarafından korunur. Su iyeleri suların sahipleridir.

Balıklar için de tabuların devreye sokulabilmesi için balıklar etrafında da bir mit üretilir. Onların savaşlarda yer aldığı anlatılarak, Anadolu’nun vatanlaşma sürecinde ulvi bir rol aldıkları anlatılır. Efsanedeki tabuyu yatay boyutlu olarak incelediğimizde tabiatın ve ekosistemin korunduğu görülür. Balıklı pınardaki balıkların kutsal olduğu bilindiği için bu balıklar avlanmaz. Böylece doğal denge korunmuş olunur. Bu sayede insanlığın doğayı bilinçsiz bir şekilde yok ettiği ve

¹²⁹ Seyidoğlu, a.g.e., s.194.

¹³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 417.

kendisinden başka canlılara yaşam hakkı tanımadığı bir devirde, efsanelerdeki tabuların verdiği mesajlara uymanın önemi daha iyi anlaşılmış olur.

Balıkların veli olduğuna dair oluşan inanç ise veli, evliya ve baba gibi kökeni Orta Asya'daki şamanlara dayanan bir inanç etrafında oluşan şekil değiştirme ya da don değiştirme olayını hatırlatır. Bu tür kişilerin geyik, güvercin ve kartal gibi canlı şekillerine girdiğine dair bir inanç vardır. Balıkların veli olduğunun söylenmesi yasağın şiddetini ve itaat derecesini arttırır.

g. Çoban Dede Efsanesi - İzmir

Asıl adı Murat olan Çoban Dede, köylüler tarafından sevilen, doğayı ve canlıları seven bir insandır. Çoban Dede'nin çam ağaçlarıyla yaptığı ağıllar yağmur geçirmez ve ağıldaki koyunlara da canavar saldırmazmış. Ayrıca Çoban Dede misafir ağırlamayı da çok severmiş. Günlerden bir gün muhtar vefat eder. Köylüler tarafından sevilmeyen muhtarı, köylü mezarlığına gömdürmez. Muhtarın karısı da soluğu Çoban Dede'nin yanında alır. Çoban Dede ve muhtarın karısı cenazeyi bir ağacın altına defnederler. Bir müddet sonra köylülerin hepsi, kimseler tarafından sevilmeyen muhtarı rüyalarında cennette görürler. Bütün köylü aynı rüyayı gördüklerini öğrenince bu işin sırrını öğrenmek için Çoban Dede'nin yanına giderler. Çoban Dede'de onlara cenaze için okuduğu duayı söyler. O günden sonra Çoban Dede yöredeki herkes tarafından tanınır. Çoban Dede'nin aşı yaptığı çam ağaçlarının altında her yıl mevlit okutulur. Onun aşladığı çoban çamlarını kimse kesemez/ kesmez. Bu durum saygısızlık veya uğursuzluk olarak görülür.¹³¹

Yüce birey arketipi olan Çoban Dede'nin mitik bir koruma altında olduğu görülür. Ayrıca Çoban Dede doğanın ruhları tarafından da varlık alanına müdahale edilmeyen bir kişidir. Yaptığı ağılların yağmur geçirmemesi, koyunlarına canavar saldırmaması bunun göstergesidir. Çünkü o ruhsal bütünlüğünü sağlamış bir kişi olarak tüm varlık tabakalarına saygılı erdemli bir ihtiyardır.

Çoban Dede'nin yaptığı erdemli davranış kolektif bilinçaltında bulunur. Köy halkı ise bu durumu bilinçaltının yansıma şekillerinden biri olan rüya ile öğrenir. Tüm köyün aynı rüyayı görmesi ise bunun delilidir. Çoban Dede'nin şahsından

---

¹³¹ Ürük, a.g.e., s.69-71.

yüceltilen ülkü değerlerin köy halkına aktarılması için rüyalar aracılık eder. Bu sayede köy, Çoban Dede'nin erdemli ve kutsal bir kişi olduğunu öğrenir.

Çoban Dede'nin dikmiş olduğu çam ağaçları toplumun her yıl belirli zamanlarda buluşma noktası olan kültürel bellek mekânıdır. Bu mekân sayesinde toplum tarihselliğini, kimliğini, birlik ve beraberliğini tekrar tekrar günceller. Bu kutsi mekân dikey boyutun mitik enerjisiyle çevrelenmiş ve tinsel doğuş kaynağı olma özelliğini de gösterir. Burada her yıl mevlit okutulması manevi değerlerin yüceltilmesine, kurbanlar kesilip fakirlere dağıtılması da yatay boyutta toplumsal birlikteliğe neden olur. Bu nedenlerden ötürü Çoban Dede önemli bir ata kültürüdür.

Bellek mekânlarında kurbanlar sunma ve ritüeller gerçekleştirme kökeni Orta Asya'ya kadar uzanan zengin bir tarihsel altyapıdan kaynaklanır. "*Güney Sibiry'a da büyük at sürülerine sahip olan Türkler, bu nedenle atların ve çobanların koruyucu ilahesi olan Çolpan Ata'ya kurban keserler. Kurban etleri ile şarapları ateşin üzerine dökerek dumanını ve kokusunu Çolpan Ata'ya gönderirler.*"¹³² Atalara kurbanlar sunularak onların ruhları memnun edilmeye çalışılır.

3.3. Sırları Açıklama Yasağı

Sırları açıklama yasakları genel olarak yüce birey arketipi olarak gösterebileceğimiz kişiler etrafında şekillenir. Yüce birey arketipleri mitik gücün koruması altında olan kişilerdir. Onların varlık alanları hiçbir şekilde ihlal edilmemelidir. Sırların açığa çıkması bir sınır ihlalidir. İnsan zaman, mekân ve duysal anlamda sınırlı bir varlıktır. İnsanın yapabilecekleri ve yetenekleri belirlidir. Bu sınırların dışına sadece yüce birey arketipi özellikleri gösteren özel kişiler geçebilir. Elbette ki bu ayrıcalığın da bir bedeli vardır. İnsanüstü özellikler verilen kişi, bu özelliklerini insanlardan saklamalıdır. Eğer sırrı ortaya çıkarsa yüce birey arketipi olan birey dünyadan ölüm ile uzaklaştırılır.

Sırlı olaylar aynı zamanda mistik bir deneyimi de ifade etmektedir. Mistik deneyimler her insanın erişemeyeceği bir noktada durmaktadır. Bu tür bir deneyime erişmek tıpkı tasavvuftaki mertebeleri aşmak gibi çeşitli aşamalardan geçmeyi gerektirir. Böyle bir erişim olanağı her insanın kolaylıkla ve tek başına ulaşabileceği bir şey değildir. Her ne kadar mistik deneyimin ulaşması zor bir şey olduğu

---

¹³² Pervin Ergun, "Türk Mitolojisinde Çobanlık", s.307.

düşünülse de Endonezya’da büyük bir dertten nasıl kurtulacağını bilmeyen kişilerin hazırlıklarını yaptıktan sonra geceyi kutsal olan bir tepede geçirdiği ve rüyasında ne yapması gerektiği konusunda kendisine öğütler verilip yol gösterildiği söylenir.¹³³ Eğer iddia edildiği şekilde olsaydı günümüzde herkesin mistik deneyimler yaşayabilecek bir potansiyele sahip olması beklenirdi. Ancak “sırları açığa çıkaran, destek ve yardımları ısrarla beklenen gizli güçlerle senli benli olabilmek genelde o kadar kolay değildir. Bunun için insanın olağanüstü bir fiziksel dayanıklılık ve düşünsel açıdan bu engeli aşacağına dair sarsılmaz bir inanca sahip olması ve uzun bir süre çaba harcaması gerekmektedir.”¹³⁴

Lucien Levy-Bruhl, mistik deneyimlerin aklımıza her gelen an ve yerde gerçekleşmeyeceğini, bunun için medicine-man, Şaman, doktor/hekim gibi uzun bir süreçten geçerek yetişen kişilere ihtiyaç duyulduğunu söyler.¹³⁵ Sırlı olaylarla karşılaşma ya da bu olaylara istendiği takdirde erişme fırsatı ancak ayrıcalıklı bir sürecin sonunda elde edilir. Ancak bu süreç sonucunda elde edilen sırların korunması da gerekmektedir. Bunun yanında uzun bir süreç sonunda sırlı dünya kapılarının kendisine açılmasına izin verilen insanın, bu konumunu koruması için belli yasakları ihlal etmemesi gerekir. Aksi takdirde kendisine ayrıcalıklı bir konum kazandıran bu makamdan kovulacak ve normal insanların seviyesine inecektir. Bir Avustralya yerli halkı olan Aruntalar’da mistik deneyim yaşamak isteyen kişinin geçmesi gereken çeşitli aşamalar vardır. Ancak her isteyen insanüstü özelliklere sahip bir kişi olamaz. Bunun için sahip olduğu sinirsel ruh halinin kapasitesine bakılır. Mistik deneyimlere sahip biri olabilmek için çeşitli sınavlardan geçirilir. Sırlı âlemlerin kapılarından içeriye girmek isteyen kişinin geçmesi gereken en önemli basamak ölmeden önce ölmesi yani yeniden doğumunu gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu sayede kişi hem ruhsal hem de fiziksel anlamda bir yenilenme geçirir. Bu tecrübeyi yaşayan insan, ilk günlerde topluma uyum sağlamakta sorun yaşamaktadır. Ancak bir müddet sonra normal yaşamına geri dönecektir. Zorlu bir süreç sonucunda mistik bir dünyanın kapıları kendisine açılan insanın, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde de olsa önemli bir yaşağı çığnememesi gereklidir. Aksi takdirde sahip olduğu güçler kendinden alınır ve

¹³³ Lucien Levy-Bruhl, *İlkel Topumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, s.33–34.

¹³⁴ Lucien Levy-Bruhl, *Mistik Deneyim ve Simgeler*, s.34.

¹³⁵ Lucien Levy-Bruhl, *Mistik Deneyim ve Simgeler*, s.33

hayatına normal bir insan olarak devam eder.¹³⁶ Anadolu efsanelerinde kendisine öte dünyaların kapıları açılan, ayrıcalıklı bir konum elde eden, akıl ve mantığın alamayacağı olayları gerçekleştiren kişilerin sırlarını açıklamasının yasak olduğu görülür. Yasak çiğnendiği takdirde ise bedeli ölümdür. Amerika'daki cadıların da elde ettikleri ayrıcalığın bir bedeli olarak çirkin oldukların düşünülür. Meryem'in babasız hamile kalması ve İsa'yı doğurması neticesinde Allah tarafından kendisine üç gün susması ve soranlara hiçbir şekilde yaşanan sırlı olayı açıklamaması söylenmiştir.

Sırlı olaylara erişime izin sahibi olan kişilerin kaos durumlarında kozmosu sağlayan kişiler olduğu da görülür. Bu kişiler sayesinde insanlar sosyal ve ekonomik olmak üzere yaşamlarını etkileyen zor koşullardan kurtulurlar. Sırların açığa çıkması ile topluma bu yönde olumlu katkı sağlayan kişilerin canlarını kaybederek, kendilerine bu sırrı bahşedene geri döndüğü görülür. Sırlar, insanoğlunun her türlü duyu algısına kapalıdır. İnsanların görmesi, duyması ya da işitmesi neticesinde tılsım bozulur.

Örnek Metinler:

a. Hasan Dede – Erzurum

Erzurum'da anlatılan Hasan Dede efsanesi 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı yıllarındaki yaşanan bir olaya dayanır. Efsaneye göre savaşı seyreden kadınlardan birisi başı gövdesinden ayrı olan birinin elinde kılıcı ile kelle koltukta savaştığını görür. Kadın bu kellesiz başın tek bir kılıç darbesiyle üç kişiyi birden öldürdüğünü görünce “Aman hele bu kellesiz insana bakın nasıl dövüşüyor” diyerek bağırır. Bunun üzerine başsız yiğit hemen olduğu yere düşer.¹³⁷

Hasan Dede efsanesinde anlatılan başsız kahraman efsanesinin örneklerine Anadolu'nun pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Bu efsanede değişmeyen ise başsız bir şekilde savaşan kahramanın bu durumunun başkaları tarafından görüldüğü anda tılsımın bozulması nedeniyle kahramanın bu sırlı olayının sona ermesidir. Hasan Dede efsanesinde kahraman başı gövdesinden ayrılmış bir şekilde savaşırken bir kadının “Aman hele bu kellesiz insana bakın nasıl dövüşüyor” demesi üzerine

¹³⁶ Lucien Levy- Bruhl, *Mistik Deneyim ve Simgeler*, s.35–36

¹³⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s.49.

sırlı olay dünyalık duyuların ihlaline uğrar ve sır ifşa olduğu için kahraman olduğu yere düşer.

b. Sultan Sa'saa - Diyarbakır

Sultan Sa'saa, Diyarbakır'ın Müslümanlarca fethi sırasında, Hz. Halit ile beraber, suyolundan şehre giren kahramanlardanmış. Savaşarak şehrin ortalarına kadar gelmiş, fakat bir düşmanın kılıç darbesiyle başı uçmuş. Sultan Sa'saa hemen eğilip kesik başını yerden alarak koltuğunun altına koymuş ve yine savaşmayı sürdürmüştü. Savaşa savaşa şimdiki belediye binasının önüne, sonradan yıktırılan türbesinin bulunduğu yere kadar gelmiş. Onu gören bir ihtiyar kadın , “Hele şuna bakın, başı kesik olduğu halde böylesine savaşıyor, bir de başı kesik olmasaydı kim bilir nasıl savaşırdı”, deyince, hemen düşüp ölmüş.¹³⁸

Görme ve duyma edimi, sırlı olayları insan bilincine indiren en önemli iki insani özelliktir. İnsan ve duyuüstü olaylara sahip olan kişiler, bu edimlerden uzak durmaya çalışır. Sultan Sa'saa da başı kesik olarak savaştığı sırada onu gören ihtiyar bir kadının sözleri ile mistik deneyiminin son anlarını yaşar ve oracıkta ölür.

Anadolu bu tür sırlı olaylarla ilgili anlatılan efsaneler ile örülüdür. Böylece Anadolu'nun kutsallığı da sağlanmış olur. Çünkü verilen her mücadele Anadolu toprağı içindir. Bu anlatılar aracılığı ile üzerinde yaşadığımız toprakların değeri artmaktadır. Efsaneler üzerinde yaşadığımız toprağın bilgisini de bize sunar.

c. Ahi Baba - Erzurum

Ahi Baba adlı efsanede de anlatılanlar sırların açıklanmasının yasak olduğunu gösterir. Hatta bu konudaki tespiti bizzat Ahi Baba'nın kabrinin bulunduğu evin sahipleri yapar. Onlara göre “ev halkının gördüklerini ve duyduklarını başkalarına anlatmaları”¹³⁹ nedeniyle artık evdeki yaşanan sırlı olaylar ortadan kalkar. Bu efsanede görüldüğü üzere ev halkı Ahi Baba'nın artık neden keramet göstermediğine kendilerince bir yanıt bulur. Ahi Baba'nın göstermiş olduğu kerametler, başkalarına anlatıldığında tılsımını kaybeder. Özel ve kutsallık yüklü bu davranışlara sahip olan Ahi Baba da bu yüzden kendisini geriye çeker.

---

¹³⁸ Yavuz, a.g.e., s. 51–52.

¹³⁹ Seyidoğlu, a.g.e., s.76.

ç. Habip Baba - Erzurum

Sırları açıklayan kişi, elde ettiği insanüstü özelliklerin kendinden alınması ile cezalandırılır. Habip Baba efsanesinde hamama gidecek parası olmayan bir kişinin karşısına çıkıp ona yardım eden Habip Baba, adamdan sadece bu sırrı başkasına söylememesini ister. Ancak efsanelerde sırlar bir türlü saklanamaz. İnsanlardan kaynaklanan nedenlerden ötürü sırlar bir şekilde kendisini açığa çıkarır. Habip Baba efsanesini, çiğnenen yasağın efsanede oynadığı rolü anlama açısından önemlidir.

Habip Baba'nın türbesi Tebrizkapı semtinde bulunmaktadır. Efsaneye göre; Nadide Mehtar'ın babası bir gün hamama gitmek ister. Ancak parası yoktur. Habip Baba türbesinin civarında bir sokağa girer. Karşısında Habip Baba'yı görür. Adam ne kadar kurtulmak iste de kaçtığı her yerde Habip Baba'yı karşısında bulur. Habip Baba cebinden para çıkartır ve adama verir. "Bununla hamama git, kalanı da harca" der. Adam, para ile hamama gider, kalanını da harcar. Ancak elini cebine attığında parasının cebinde durduğunu görür. Bu para cebinden uzun süre eksilmez. Ta ki kayınvalidesi durumun farkına varıncaya kadar. Kayınvalidesi işin aslını öğrenmek isteyince adam da gerçeği söyler. Sırrı açığa vurunca da para biter.¹⁴⁰

Görüldüğü üzere eksilmeyen para sırrın farkına varılması ve itiraf edilmesi ile son bulur. Cebinden parası bir türlü eksilmeyen kişi tekrar eski haline döner. Habip Baba insanların zor zamanlarında yanında bulunan Hızır rolündedir. Adamın karşısına birdenbire ve en zor zamanında çıkar.

Tabuların efsanelerde sosyal ve ekonomik anlamda da faydaları olduğu görülür. Yatay boyutta karşılığını bulan ekonomik alan, toplumun ihtiyaçlarını karşılmasını, zor durumdan kurtulmasını sağlar. Dikey boyuttaki yüce birey arketipleri tarafından sağlanan bu yardımın tek şartı ise sırrın meydana çıkmamasıdır. Aksi takdirde bundan her iki taraf da zararlı çıkar. Böyle bir durumda kaosun ortaya çıkması ise kaçınılmaz.

d. Karanlık Kümbet – Erzurum

Kümbetin türbedarı olan aileden iki kız kardeş kümbetle ilgilenmekte ve gerekli bakımlarını yapmaktadırlar. Bu iki kardeşten birisinin kalbi kötüdür.

---

¹⁴⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s.88.

Tenekeciyi baştan çıkartmak ister. Dikiş makinesinin bozulduğunu bahane ederek tenekeciyi evine getirir. Tenekeci kızın kötü isteğini yerine getirmez ve evden kendisini zorla dışarı atar. Bir süre sonra tenekeci kümbetin yanındaki mezarların üstünde atlas elbiseli, pelerinli, kalpaklı bir adam görür. Bu adam bir mezardan diğerine atlayıp duruyormuş. Tenekeci bu durumu üç defa görür, dördüncüsünde ise adam ortadan kaybolur. Tenekeci, adamın ayaklarının olmadığı fark eder. Eğer tenekeci gördüklerini kimseye söylemese kendisi de orada yatan zatın yanına kabul edilirmiş. Adam, tenekeciyi imtihan eder, ama o gördüklerini başkalarına anlattığı için bu imtihanı kaybeder.¹⁴¹

Sırların açıklanması yasaklarında genel olarak olağanüstü özelliklere sahip kişileri görürüz. Karanlık Kümbet efsanesinde ayakları olmayan bir kişi mezardan mezara atlamaktadır. Aklın ve mantığın almayacağı bir olayı gerçekleştiren bu kişiyi gören tenekeci, gördüklerini başkalarıyla paylaşır ve kendisi için yeni yollar açılacak olan kapıdan geri döner. Sırların açıklanmasının ihlali sonucu uğranılan cezalardan birisi de bilinmeyen ve görülmeyen âlemlere kabul edilmemektir.

e. Külhani Baba - Erzurum

Külhani Baba adlı efsanede de sırların açığa çıkması sonucu Külhancı'nın hayata veda ettiği görülür. Efsaneye göre; Külhani Baba saray önündeki hamamın külhancısıdır. Bir tek mum ile külhanı ısıttığı, haznenin suyunu kaynattığı söylenir. Patronu bir gün bu durumu düşünür “Bu adam benden odun istemez, cılgamış istemez bu hamamın suyunu acaba ne ile ısıtır?” Bunları Külhan Baba'ya sorar. Külhani Baba da cevaben; “Ağa ne sen sor ne de ben söyleyeyim” der. Hamamcı Külhani Baba'yı takip etmek ister. Gece külhana gelir, bakar ki sadece bir mum yanıyor. Külhani Baba da bir post üzerinde namaz kılıyor. Hamamcı Külhani Baba'nın sırrını öğrenince, Külhani Baba hemen dünyasını değiştirir.¹⁴²

Keramet sahibi olduğuna inanılan zatlar, bu özelliklerini insanlardan saklamakla mükelleftir. Onlara verilen bu ayrıcalık normal bir insanın anlayabileceğinden çok daha derin bir anlam içerir. Külhani Baba'nın koskoca hamamın suyunu sadece bir tek mum ile ısıtması ona yaratanın verdiği bir

¹⁴¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.98.

¹⁴² Seyidoğlu, a.g.e., s.102–103.

ayrıcalıktır. Patronun bu sırdan haberdar olması üzerine Külhani Baba hayata veda eder. Çünkü bu sırrı ona veren, sırrın başkaları tarafından öğrenilmesini istemez. Sır herkes tarafından değil, sadece Allah'ın sevdiği ve yaptıkları ile kendisinin yeryüzündeki somutlaşmış temsilcisi saydığı ulu zatlar tarafından bilinmelidir. Külhani Baba sırrını koruyamadığı için insanlar arasından alınır.

f. Çobandede Köprüsü - Erzurum

Çobandede Köprüsü adlı efsanede sırrı meydana çıkan Çoban ölür. Efsaneye göre; Kurulmak istenen köprü tüm çabalara rağmen bir türlü kurulamaz. Bu sırada devreye Çoban Mehmet Baba girer. “*Değneğinin ucunda yuvarlak bir taş takılıdır). ‘Öyle köprü kurulmaz böyle kurulur’* diyerek *değneğin ucundaki taşı suyun içine bırakır. Köprüünün binası da böylece kurulmuş olur. Bunun üzerine Çoban Mehmet Baba, ‘Benim sırrım meydana çıktı beni buraya defnedin’ der ve ruhunu teslim eder.*”¹⁴³

Çobandede Köprüsü adlı efsanede Çoban Mehmet Baba, sırrının ortaya çıkması sonucu öleceğini bilmektedir. Bir köprünün kurulmasına yardım edeyim derken sırrının ortaya çıkmasına engel olamaz. Sırrı ortaya çıkan zat bir nevi göğe çekilir.

Anadolu'nun birçok yerinde çobanların yaptıkları köprülerden veya çeşmelerden bahsedilmektedir. Çobanlar tarafından kurulan bu köprülerin bir ayağında gömülü bir altın olduğu ve köprünün yıkılması sonucu bu altının gün yüzüne çıktığı da anlatılmaktadır.

g. Koca Fakı – Yozgat

Koca Fakı kendi halinde bir kişidir. Ozan köyünden hacca giden biri, hacca gitmesi imkânsız olan Koca Fakı'yı Kâbe'de görür. Hacılar eve döndükleri zaman hacılar; “Beni değil bağın derede Sincanlığın içinde gezen Koca Fakı'yı ziyaret edin, asıl ziyaret edilecek, eli öpülecek O'dur” der. Bu olaydan sonra sırrı ortaya çıkan Koca Fakı olduğu yerde ölür.¹⁴⁴

---

¹⁴³ Seyidoğlu, a.g.e., s.158.

¹⁴⁴ Karadavut, a.g.e., s.251.

Koca Fakı, sırta sahip olan bir kişidir. Ancak bu sırrın da bir bedeli vardır. Eğer sırrını koruyamazsa bunun bedelini canı ilde ödeyecektir. Koca Fakı, hacca giden bir kişi tarafından sırrı ifşa edildiği için sırrı veren tarafından dünyadan alınır. Koca Fakı, insanüstü özelliklere sahiptir. Ona verilen bu özellikler sıradan insanların her türlü duyuşal işlevinden uzak kalması gerekir. Çünkü bu tür olaylar insanların psikolojik dayanıklılık seviyesini zorlayan şeylerdir.

h. Şeyh Mahmut Ziyareti - Diyarbakır

Şeyh Mahmut soyu Bağdat' a dayanan dini bir şahsiyettir. Şeyh Mahmut'un pek çok kerameti Diyarbakır'da anlatılmaktadır. Bir rivayete göre Şeyh, geceleri Kore Savaşı'na gidiyormuş. Bir gece savaşta yaralanmış. Yarasını gören eşi, olan biteni herkese anlatmış. Sırrı ortaya çıkan Şeyh Mahmut ölmüş.¹⁴⁵

Şeyh Mahmut da diğer efsanelerde olduğu gibi sırrı ortaya çıkınca bu dünyadan göç eder. Şeyh, Kore Savaşı'na giden ve orada savaştığına inanılan bir kişidir. Şeyhin yarasını gören eşi onun sırrının açığa çıkmasına neden olur. Eşi bu sırrı saklayamayacak ve insanlarla paylaşacaktır. Bu nedenle Anadolu efsanelerinde gördüğümüz gibi sırrı ortaya çıkan bunun bedelini canıyla öder.

3.4. Yeme Yasağı

Yeme yasakları çeşitli yiyecek ve içeceklerin yenilmesinin yasaklanması etrafında şekillenir. Bu yasaklar, kahramanın babası, eşi ya da bir yüce birey arketipi tarafından konulur. Yemesi yasak olan şeyler genel olarak balıklı pınar ya da göller etrafında şekillenir. Bu sulardaki balıklar hakkında anlatılan ve inanma esasına dayanan efsaneler bulunur. Bu efsaneler sayesinde doğa da korunmuş olur.

Örnek Metinler:

a. Balıklı Göl - Erzurum

Balıklı Göl'ün içindeki balıkların efsanedeki gelin olduğuna inanılır. Bu nedenle balıklar kutsaldır ve onları yemek yasaktır. Köyün Rus işgali sırasında

---

¹⁴⁵ Yavuz, a.g.e., s.66.

komutanın askerlerine bu balıklardan yedirmeleri üzerine askerlerin birkaç gün içinde öldüğü anlatılır.¹⁴⁶

Balıkli göllerle ilgili olarak anlatılan efsaneler Anadolu'nun birçok yerinde ortak özellikler gösterir. Bu balıkların bir insan olup sonradan balığa dönüştüğü ya da İbrahim peygamberin içine atılmak istendiği ateşin odunları olup sonradan balığa dönüştüğüne dair bir inanç vardır. Bu nedenle balıklara kutsallık yüklenir. Kutsal olduğu için ise bu balıkları tutmak ve yemek yasaktır. Yasağı çiğneyenler ise cezalandırılır. Yukarıdaki efsanede inandırıcılığı arttırma unsuru olarak tarihi bir olay örnek gösterilir. Balıklardan yiyen Rus askerlerinin hepsinin öldüğü söylenerek insanların bilinçaltlarına bu yasak işlenir. Kolektif bir anlatma etrafında şekillenen bu yasak, balıkları tutmayı denemek isteyenlerin karşısında tüm insanlığın sesi olarak durur.

Efsanedeki balıkları tutma yasağına Kars-Arpaçay'da derlenen bir hikâyede de rastlamaktayız. Arpaçay'da derlenen Cihanşah Hikâyesi'nde balıklar çevresinde oluşan yeme yasağının bir başka boyutu dikkat çeker. Bu hikâyede balıklar Allah'a insanları şikâyet etmekte ve kendileri için belirli günlerde avlanma yasağı konulmasını istemektedirler. Balıkların bu isteğini Allah kabul eder. Cuma ve pazartesi günleri nehrin suları kurur ve insanlar balık avlayamazlar.¹⁴⁷ Cihanşah Hikâyesi'nde balıklar, insanların bilinçsizce yaptığı avlanmaya karşı tepki gösterirler. Kendi dillerince bu durumdan biraz olsun kurtulmak isterler. Aslında bu yasaklar insan içindir. İnsanların yaşamı için gerekli olan yiyeceklerin bilinçsiz bir şekilde tüketilmesi sonucu oluşacak kaosu ortadan kaldırma adına yasaklar devreye girer.

İçerisindeki balıkların kutsal sayılıp yenilmediği efsanelere Erzurum'un birçok yerinde rastlamak mümkündür. Erzurum yakınlarındaki Söğütlü Köy'de bulunan balıkların da kutsal sayılması nedeniyle tutulmadığı görülür.¹⁴⁸

Ekolojik dengeyi sağlama görevinin kökenleri Türk Mitolojik sisteminde yatmaktadır. Yer- Su hamisi olan Mitolojik Ana'nın önemli işlevlerinden birisi de ekolojik dengeyi koruma altında tutmasıdır. Bu nedendir ki toprak, dağ, orman,

¹⁴⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s. 231-232.

¹⁴⁷ Selahattin Olcay- Ahmet Bican Ercilasun- Ensar Aslan, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1976, s.29.

¹⁴⁸ Seyidoğlu, a.g.e., s.236.

deniz, ırmak ve göl adları o yerlerin sahipleri olduklarına inanılan ruhların adlarıyla da anılır. Mitolojik Ana'dan ayrılan her ruh kendi bölgesini korur ve sahibi olduğu bölgeyi insanlık, doğa ve ekolojik denge bağlamında yaşanır bir yer olarak kalmasını sağlar. ¹⁴⁹ Yer su ruhlarının kozmosun korunmasında önemli bir yeri vardır. Tabuların onların etrafında yasaklar oluşturması da kozmosun sağlam bir şekilde korunmasını sağlar.

b. Balıklı Pınar - Yozgat

Yoğunhisar'daki balıklı pınardaki balıkları yakalamak ve yemek yasaktır. Bu yasağın etkisini arttıran ve insanların bilincinde yer edinmesini sağlayan ise yörede şimdi Çolaklar adı verilen bir ailenin başına geldiğine inanılan bir efsanedir. Efsaneye göre adamın biri Balıklı Pınar'dan birkaç balık yakalayıp yemek için eve getirir. Ateşi yakar, balıkları pişirmek için saçın üzerine dizer. Ancak balıklar saçın üzerinden sıçrayıp tekrar yerlerine giderler. Balıklar giderken; “olduğun yerde çolak ol, bizi tutan elin hiç hareket etmesin” diye beddua ederler. Adam da çolak olur. Bu yüzden bu aileye Çolaklar denilmektedir.¹⁵⁰ Balıkların bir tarafındaki izin ise balıkların saçta kalan tarafı olduğuna inanılmaktadır.

Pınar yatay boyutta inorganik tabakada, dikey boyutta ise yer –su ruhları anlayışı ile geist tabakada karşılığını bulur. Pınardan yaşamsal anlamda faydalandığımız zaman pınar, inorganik tabakaya, kutsal boyutuyla idrak ettiğimiz de ise geist tabakasına ulaşır. Pınarların tinsel anlamdaki karşılığı su iyelerine dayanır. Oranın hâkim sahibi olduğu inancından ötürü suyun içindeki her şey su iyelerine aittir. Bu nedenle Balıklı Pınar efsanesinde, balıkları yakalayan kişi varlık alanı ihlal yapar. Bu durumda tabuları çiğnemiş olur. Balıkların giderken ona beddua etmeleri ise adamın mitik anlamda bir kargışa uğramasına sebep olur. Adam, sınırları ihlal ettiği ve su iyelerine karşı saygısız davrandığı için çolak kalır. İşleyen eli işlemez olur. Anlatıda sembolik olarak bu eylemin aktiflikten pasifliğe çekildiği görülür. Efsanede karşıt değer bir davranış cezalandırılır. Böylece efsane kolektif bilince işlenerek bundan sonraki nesiller için ders verici bir nitelik kazanır. Efsanede yasağa uymayan kişi bireysel anlamda kendi kaosunu yaratır ve cezalandırılır.

¹⁴⁹ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Yay., C. 2, İstanbul, 2012, s. 21.

¹⁵⁰ Karadavut, a.g.e., s.195.

c. Munzur Baba- Tunceli

Eskiden köyün birinde çok zengin bir ağanın olduğu söylenir. Ağa yaşı ilerleyince hacca gitmeye karar verir. Hacca giderken de ailesini çobanları Munzur'a emanet eder. Bir gün evin hanımı helva yapar. Munzur'a, "Bu helvadan ağın da yese ne iyi olurdu. Al şunu, soğumadan ağana götür de o da yesin" der. Ağa hacdan döndükten sonra, kendisine hürmet eden köylülere, Munzur'u göstererek ona hürmet etmeleri gerektiğini söyler. Halk Munzur'un elini öpmek isterken, Munzur'un elindeki süt yere dökülür. Dökülen sütün Munzur Irmağı olduğuna inanılır. Munzur Baba, Tunceli'nde sevilen ve sayılan bir kişidir. Munzur Nehrindeki balıkların, Munzur Baba'nın kuşları olduğuna inanılır. Bu nedenle nehirdeki balıklar avlanmaz ve yenmez.¹⁵¹

Balıkli Pınar efsanesinde olduğu gibi bu efsanede de balıkların avlanmasının ve yenmesinin yasak olduğu görülmektedir. Ancak bu efsanedeki tek fark Munzur Nehri'nin oluşum aşamasında atalar kültürünü temsil eden Munzur Baba'nın oluşudur. Bu nedenle efsanedeki yasak iki katmandan oluşmaktadır. Efsanedeki tabunun dikey boyuttaki yansıması daha derin anlamlar taşımaktadır. Çünkü dikey boyut derin anlam katmanlarıyla örülüdür. Tabular bu derin anlam katmanlarıyla ilişki içerisine girerek yatay boyut ile düzenli bir ilişki kurulmasını sağlar. Munzur Baba'nın yüce birey arketipi olması onu mitik açıdan korur. Bununla birlikte atalar kültüründen gelen saygı da onu kutsal yapar. Bu durumun yansımalarının yatay düzlemdeki görüntüleri ise, onun kabrinin korunması, nehrindeki balıkların tutulmaması ve kuşların avlanmaması şeklindedir. Böylece doğa ve tabiat korunmuş olur. Dikey ve yatay boyuttaki bu uyum sayesinde kaos ortaya çıkmaz. Ancak dikey ve yatay boyutun bu uyumu bozulursa ortaya kaos çıkar ve sistem iflas eder.

3.5. Konuşma Yasağı

Konuşma, insanın kendisini ifade etmesine olanak sağlayan en önemli eylemlerden birisidir. Ancak bu eylemin yeri ve zamanı da önemlidir. Atalarımız bu konuda bazen susmanın daha iyi olduğunu söylemek için "Söz gümüşse, sükût altındır" diye çağları aşan bir uyarımda bulunurlar. Yaşam tecrübesiyle dolu kişilerin

---

¹⁵¹ Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2011, s.124-125.

söylemiş olduğu ve yaşamın açar sözcükleri olarak ifade edebileceğimiz bu sözlerin faydalarını anlatım esasına dayalı ürünlerde görmek mümkündür.

Efsanelerdeki konuşma yasakları incelediğinde bu yasakların insanların yararına olduğu görülür. Konuşmayarak, kendisine konulan susma yasağını aşabilenler için bir ödül olduğu gibi, konuşma yasağını ihlal edenler için ise cezalandırma vardır.

Örnek Metinler:

a. Hacı Mevlud Baba - Erzurum

Erzurum’da Hacı Mevlüd Baba etrafında çeşitli efsaneler anlatılır. Anlatılanlara göre Hacı Baba’ya Hasankale’den doğuştan dilsiz olan bir çocuk getirirler. Hacı Baba çocuğa dua okuduktan sonra, “Alın götürün bunu eve götürünceye kadar sakın konuşturmayın eve gidince Allah’ın izniyle konuşacaktır” der. Ancak kızın annesi fazla dayanamaz ve “Kızım Ayşe nasılsın?” deyince kız sadece bir “Baba” kelimesini konuşur ve sonra bir daha da konuşmaz.¹⁵²

Yıllar süren suskunluğuna çare arayan bir genç kızın, sadece eve gidinceye kadar suskun kalmasına dayanamayan annesinin hatası, onun bir daha hiçbir şey konuşamamasına sebep olur. Yüce birey arketipleri imkânsız başarıları ve mucize sayılacak olayları gerçekleştiren kişilerdir. Onların bu konumları anlatılarda yüceltilmeleri ve insanın kolektif bilinçaltındaki yüce birey algısının yansıması olarak görülmelerinden kaynaklanır. Topluma şifa dağıtan ve doğal sağaltımcı olan bu kişilerin her türlü emir ve yasaklarına uymak gerekmektedir. Çünkü akli önceleyen ve deneyimsel bellek sahibi olan bu kişilerin hayat karşısındaki kolektif birikimleri insanın algılamalarının çok üstündedir.

Efsanede Hacı Mevlud Baba, yıllardır konuşamayan kızın konuşmasını sağlayacak kişi olarak aktarılır. Ancak tek şartı eve gidinceye kadar konuşmamasıdır. Bu bir tür ritüel ve sabır imtihanıdır. Bu sayede tılsımını tüm aşamaları gerçekleştirecek, kız sözün enginliğinde kendini ifade edecek ve yıllardır susarak söyleyemediklerini aktarabilecektir. Ne yazık ki annesi bu sabır imtihanını geçemez

---

¹⁵² Seyidoğlu, a.g.e., s.64–65.

ve tılsımı bozar. Tabuyu çiğneyen anne kızının bir daha konuşamayacak olmasına neden olur.

Atalarımızın “Söz gümüşse sükût altındır” sözü değişmeceli anlamda oldukça değerlerdir. Bu söz atalarımızın binlerce yıllık deneyimlerin sesidir. Bu sözü idrak eden ve hayatına tatbik eden insan, atarının geleceğe söz ile aktardığı gücü elde eder. Efsanedeki tabu bu açıdan değerlendirildiğinde, kızın annesinin tabuyu çiğneyerek bu gücü pozitif anlamda kullanamadığı görülür.

b. Hamam – Erzurum

*“Hamama gidince evvela parasını verip sonra yıkanmak lazımdır. Birisi hamama gidip geldikten sonra eğer: ‘Bugün hamamda bir kadın gördüm’ derse çok büyük bir günah işlemiş olur.”*¹⁵³

Hamamlar temizliğin merkezi olan yerlerdir. Temizlik sadece dışta değil içte de olmalıdır. Gizli olan ve söylenilmemesi gerekenler aşikâr edilirse toplumsal açıdan sıkıntılar yaşanır. Gelenek ve görenekte kadınların ayrı bir yeri vardır. Kadınlar gelecek nesillerin anneleri ve kültürün taşıyıcılarıdır. Bundan dolayı onlara karşı ayrı bir saygı ve koruma gerekir. Kadınlar toplumun değer yargılarında kutsallık bakımından önemli bir yer teşkil ettikleri için onlar hakkındaki konuşmalarda dikkatli olmak gereklidir. Hamam gibi mahrem yerlerde bir kadını gördüğünü söylemek o kadının toplum içindeki konumunu ve aile huzurunu sarsıntıya uğratabilir. Bu nedenle efsane doğal bir yasak ortaya çıkartır. Bu yasak ile kadınlar korunma altına alınır. Böylece kültürümüzün değer yargıları ile birlikte kadınlara olan saygı da korunmuş olur.

c. Bizden İyiler (Cinler) - Diyarbakır

Molla Ahmet adlı birisinin evine sabah, öğle ve akşam bir “Bizden iyiler” (Cin) gelirmiş. Bu cin, sarı saçlı, güzel bir kadın kılığındaymış. Kimseyle konuşmadan mutfaktaki yemekleri yer gidermiş. Giderken de bir altın bırakmış. Ağzı, evin ahırına açılan bir mağaradan gelir, yine oradan geri dönermiş. Bir akşam evde pişirilen “kaburga” yemeğini, önce evin erkekleri yemişler, kalanını da kadınlar

---

¹⁵³ Seyidoğlu, a.g.e., s.175.

yemek üzerine toplanınca, o cin yine gelmiş ve ortadaki yemeği yiyip gitmek istemiş. Evin erkeklerinden birisi hemen kolundan tutarak, “Söyle sen in misin, cin misin?” diye sormuş. Cin ilk kez konuşarak, “Beni bırak, yoksa belanı bulursun,” demiş ve yine mağaraya girip kaybolmuş. Bir daha gelmesin diye, mağaranın ağzını duvarla örmüşler. Fakat ondan sonra o evin huzuru, bereketi kaçmış, herkes bir belaya uğramış ve aile dağılmış.¹⁵⁴

Başka varlık tabakalarıyla olan iletişimin sınırsız ve kuralsız bir şekilde olmasını bekleyemeyiz. Her canlı kendi fitratı üzere yaşamakta ve kendi kurallarına göre yaşamını idame ettirmektedir İnsan ve diğer canlılar arasındaki yaklaşımlar tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Nitekim anlatılar da bu durumun örneklerini görmek mümkündür. Anadolu'nun birçok yerinde başka canlılar ile temas eden kişilerin yaşadığı sıkıntılı durumlar anlatılır.

Bizden İyiler adlı efsanede eve gelen cin ile aile arasında varlık alanlarının ihlal edilmediği ve karşılıklı çıkara dayanan bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak efsanenin kırılması noktası başka varlık alanlarıyla iletişime geçilmesine çalışıldığı anda gerçekleşir. Cin ile konuşmak isteyen evin sahibine cin, başına gelebilecek felaketi haber verir. Evdekiler, cinin bir daha gelmemesi için mağaranın ağzını kapatarak aslında kendi varoluş kaynaklarını tıkarlar. Bu olaydan sonra hane halkı dağılır. Başlangıçtaki durum, kozmosa son derece uygun ve varlık alanlarına saygılı bir şekilde işleyen bir sistemdir. Ancak konuşma yasağının ihlale uğraması sonucu ailenin dağıldığı, cinin ise mağarada hapsedildiği dolayısıyla ortaya kaosu çıkarttığı görülür.

ç. Osman Pınarı- Diyarbakır

“Sıtmalı adam, ateşler içinde yanarken bir rüya görmüş. Rüyasında Osman Pınarı'nda yıkanırsa iyileşeceği söylenmiş. Adam uyanır uyanmaz hemen bu pınara koşarak yıkanmış ve iyileşmiş.”¹⁵⁵

Yaşanan bu olayın ardından sıtmaya yakalanan herkesin bu pınarda yıkandığı ve iyileştiği söylenmektedir. Hasta olan kişi yıkanmadan önce pınarın başına ekmek,

---

¹⁵⁴ Yavuz, a.g.e., s.111–112.

¹⁵⁵ Yavuz, a.g.e., s. 374.

tuz ve soğan konulur. Bu işlemler sırasında konuşmak yasaktır. Hastanın üzerine ani bir şekilde bir tas su dökülür ve hasta yıkanır.

Osman Pınarı, kutsiyet atfedilen bir pınardır. Hastaları iyileştirdiğine inanılan bu pınarın insanın bilincine taşınması ise bir rüya neticesinde gerçekleşir. Efsaneye göre sıtma hastası olan kişi, rüyasında bu pınarda yıkandığı takdirde iyileşeceği söylenir. Rüya kolektif bilinçaltının yansıma alanlarından birisidir. Rüya sayesinde dikey boyuttaki bu doğal sağaltım gücünden insanlar haberdar olur ve yatay boyuttaki pratik faydalarını görmeye başlarlar.

Osman Pınarı'nda yıkanmak ve hastalığından kurtulmak isteyenlerin bu mekanla olan temaslarında uyması gereken ritüel kuralları vardır. Birincisi pınarın başına ekmek, tuz ve soğan koymaktır. Böylece su iyelerine bir hediye sunulmuş olur. Bundan dolayı memnun olan su iyesi de kendine sığınan insanı önce tinsel anlamda sonra da fiziksel anlamda iyileşmesine aracılık eder. Bu ritüelin ve tılsımın bozulmaması için uyulması gereken ikinci yasak ise konuşmamaktır.

3.6. Beğin/Kağanın Yasakları

Örnek Metinler:

a. Çıldır Gölü Dibindeki Eski Şehir- Ardahan

Bir ülkeyi yönetmek, halkı bir arada tutmak, onları korumak, giydirmek ve doyurmakla mükellef olan kağanın hükümleri Türk kültürüne göre Tanrı buyruğudur. Çünkü kağan Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve kurallarının uygulayıcısıdır. Yani kağanın buyruklarının kutsal bir boyutu da vardır. Bu kutsal buyrukların çiğnenmesi de doğaldır ki bir cezalandırmayı da beraberinde getirir. Çıldır yöresinde anlatılan "Çıldır Gölü Dibindeki Eski Şehir" adlı efsanede de bu durumu görürüz. Efsaneye göre: *"Beğ, gece gündüz pınarlardan su alanların burmayı unutmamalarını, yoksa şehri su basacağını söyler.. Şehirde kadın-erkek herkes bu buyruğa uyar. Bir gün akşamın karanlığı basmışken, pınardan su almakta olan bir kıza yedi yıldır gurbette olan Ağabeyisi'nin geldiği haberi verilir. Dokuz burma musluklu Punğar'ın bir musluğundan su dolduran kız, sevindiğinden eve koşup giderken, burmayı kapamayı unuttur."*¹⁵⁶

¹⁵⁶ Ramazan Korkmaz, *Çıldır Folklor ve Etnografyası*, IV+ 2118, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 1985. s.13.

Genç kızın ağabeyinin geldiğini öğrendikten sonraki sevinci, şehrin geleceği için önemli bir yasak olan “*burmayı unutmasınlar; yoksa şehri su basar*” emrini unutturur. Dokuz Burma Musluklu Pınar’ın unutulmuş tek burması önce şehrin çukur yerlerini sonra ise bütün şehrin evlerini sular altında bırakır.

Beğlerin ve kağanın yasakları bu noktada haklılığını ortaya çıkarır. Bir milletin ve toplumun karar verici ve birlikteliğini sağlayan sembol kişiler olan beğler, halkına yaptıkları uyarılar ve koydukları yasaklar ile yaşadıkları bölgenin kalıcılığını sağlarlar. Tüm köyün yaşamsal kaynağı olan “Dokuz Burmalı Musluklu Pınar” bir anlık dalgınlığın sonucu olarak tüm şehri sular altında bırakır. Aslında hayat kaynağı olan su kuralın çiğnenmesi ile bir cezalandırma aracına dönüşür.

Bir genç kızın açık unuttuğu burma, Çıldır Gölü’nün oluşumunu açıklaması boyutuyla da bir varoluş mitini de beraberinde getirir. İnsanlığın dünyaya gelmesini sağlayan yasağın çiğnenmesi ile Çıldır Gölü’nün oluşmasını sağlayan bu kuralın çiğnenmesi arasında neden sonuç ilişkisi açısından bir paralellik de göze çarpmaktadır.¹⁵⁷

b. Ulu Camii - Diyarbakır

Ulu Camii eskiden bir kiliseymiş. Kilise olmadan önce bir saraymış. Kralın çok güzel bir kızı varmış. Kral kızını herkesten kışkırdığı ve başına bir felaket gelmesinden korktuğu için sarayın dışına çıkmasını yasaklamış. Sarayda durmaktan canı sıkılan kız, babasından kendisi için bir eğlence bulmasını istemiş. Kral günlerce düşündükten sonra şehrin altına bir göl yaptırmış ve kızını kayıkla gezdirmiş. Bu nedenle Diyarbakır’ın su üstünde durduğuna inanılır.¹⁵⁸

Kral, kızını kötülüklerden korumak adına onun saraydan çıkmasına izin vermez. Kızının canı sıkılmasını diye de şehrin altına bir göl yaptırır. Diyarbakır’da anlatılan bu efsane nedeniyle Diyarbakır’ın su üzerinde durduğuna inanılır. Efsanelerin işlevlerinden biri de şehirlere tarihsellik kazandırmaktır. Bu sayede yaşanan coğrafya değer kazanır.

¹⁵⁷ Mehmet Nişancı- Ramazan Ergöz, “Çıldır Efsanelerinde Totem ve Tabu ve Yasağın Çiğnenmesi Üzerine Bir İnceleme”, XIII. Uluslararası Çıldır Göl Festivali ve Uluslararası Aşık Şöleni Sempozyumu, 4-8 Temmuz 2012, Çıldır, s.193-198.

¹⁵⁸ Yavuz, a.g.e., s.64.

3.7. Belirli Zamanlarda Bazı Şeyleri Yapma Yasağı

Bazı zaman dilimlerinin insanlar üzerinde etkilerinin olduğuna inanılır. Bu yüzden de böyle zamanlarda belirli şeyleri yapmak yasaktır. Bu tür yasaklar da büyükler tarafından ev ahalisinden birine ya da o topluma iletilir ve bu yasağa uyulması istenir.

Örnek Metinler:

a. Şubat Çağırması (Şubat Karısı- Cin) - Diyarbakır

Şubat ayının uğursuz bir ay olduğuna ve bu ayda uyuyan insanların üzerine Kepoz denilen bir cinin çöktüğüne inanılır. Şubat'ın geceleri insanları uçuruma ya da bir akarsuya attığı ve öldürdüğü de halk arasında anlatılır.

Hafız Ali adlı bir şahıs bir akşam bir arkadaşıyla şehre gitmek üzere sözleşir ve uyur. İki arkadaşın gece sözleştiğini duyan Şubat, Hafız Ali'nin kılığına girerek onu çağırır. Yolda yürürken yanındaki cin olduğunu anlayan Hafız Ali, hemen salâvat getirince cin ortadan kaybolmuş. Bu olaydan sonra Şubat ayında, insanlar birbirleriyle sözleşmez, gece sokağa yalnız çıkmaz ve yalnız uyumamaya dikkat ederlermiş.¹⁵⁹

Efsanelerde belirli zamanlarda bazı şeyleri yapma yasaklarına rastlarız. Anadolu'da dar vakitte bu işi yapma şeklinde anlatılan ve bazı zaman dilimlerinin insanlar için iyi sonuçlar doğurmadığına inanılır.

Şubat Çağırması efsanesinde muhtemelen insanın üzerine çöktüğüne inanılan cinin, halk arasında karabasan olarak adlandırılan bir canlı olma ihtimali bulunmaktadır.

b. Murat Kuyusu Efsanesi - İzmir

İzmir'de Murat Kuyusu adında bir cami bulunmaktadır. Camiyi diğer camilerden farklı kılan özelliği ise bahçesinde bir yatır bulunması ve bu yatır ile ilgili efsaneler olmasıdır. Efsaneye göre Horasandan gelen beş cengâverin mola verdikleri son nokta bu camide bulunan kuyudur. Bazı anlatımlara göre de kuyunun yanında bulunan mezarda yatan evliyanın adının Murat olduğu söylenmektedir. Kuyuya dilek ve adakta bulunmak için gelenler bulunmaktadır. Diğer bir söylenceye göre ise

---

¹⁵⁹ Yavuz, a.g.e., s.117.

Murat Dede düşmandan kurtulmak için bu kuyuya girmiş ve orada ölmüştür. Yatıra gelip çocuk sahibi olmak isteyenler, dilekleri gerçekleşirse bebeklerine Murat ya da Muradiye adının vermektedirler. Yaygın olan inanca göre bu yatıra Cuma günleri ziyaret yapılmaz.¹⁶⁰

Efsaneye konu olan zatın türbesinin bu kuyuda bulunduğu inanılır. Bu yatıra cuma günü ziyaret yapılmamasının arkasında yatan nedenlerden biri olarak cuma namazı münasebetiyle caminin kalabalık olması ve bu nedenle insanların bu günü tercih etmemeleri gösterilebilir.

3.8. Din Büyükleri Etrafında Şekillenen Yasaklar

Din büyükleri her toplumda özel bir yere sahiptir. Çünkü onlar kutsal olan bir inancı en yoğun şekilde yaşayan yüce birey arketipleridir. Mircea Eliade, Şamanizm adlı eserinde dini yönden kutsal kabul edilen kişiler hakkında; *“Bu bireyler bir bakıma o kutsalın ete kemiğe bürünmüş biçimidir, çünkü onu yoğunlukla yaşarlar, ya da daha doğru bir deyişle, kendilerini seçmiş olan dinsel ‘formun’ (tanrı, ruh, ata,vb.) ‘yaşantısını oluştururlar.”*¹⁶¹ diyerek; bu kişilerin seçilmiş özel kişiler olduğunu belirtir.

Bu kişilerin her türlü saygısızlıktan korunması gerekir. Çünkü kutsal olanın sürekli olabilmesi onun insan için her daim ulaşılması güç ve özel güçlerle donatılı olmasına bağlıdır. Kutsal olan kendini cezalandırma ile korumaya alır. Din büyüklerine karşı yapılabilecek her türlü yanlış davranış yasaklar çevresinde engellenmeye çalışılır. Bu yasakların önemi ise ilkel insanın dünyaya bakışında aranmalıdır. İkel insan dünyayı anlamlandırma arayışında çevresinde olan şeyleri kutsallaştırır. Bu sayede kendisini yaşam karşısında güçlü kılar. Gelecek adına korkularından kurtulur ve soyunun her türlü yaşamsal fonksiyonlarını güvence altına alır.

İnsan fiziksel varlığından ziyade ruhsal anlamda kendisini güvende hissettiğinde ancak geleceğe umutla bakabilir. Her türlü fiziksel tehlikeden uzaklaşıp saklanabilir. Ancak ruh her zaman insanın yanı başındadır. Din büyükleri insanların ruhlarına hitap eder. Ruhsal rahatsızlıklarda genelde böyle kişilerin

---

¹⁶⁰ Ürük, a.g.e., s.155.

¹⁶¹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, s.53.

türbelerinin ziyaret edilmesi, onların manevi şifalarının ruha iyi geleceğine olan inançtan kaynaklanır.

Din büyükleri etrafındaki yasakların genel olarak onların türbelerine, manevi şahsiyetlerine, çevrelerindeki eşyalara vb. olgulara bağlı olarak geliştiği görülür.

Örnek Metinler:

a. Öksürük Baba - Erzurum

Erzurum'da Öksürük Baba adında bir ziyaret yeri bulunmaktadır. İnsanlar bu ziyaret yerine gidip, çeşitli hastalıklarının geçmesi için dilekte bulunurlar.

Öksürük Baba'yı ve Çifte Kardeşler'i yol yapmak için yerlerinden kaldırmak isterler. Buldozerlerle her ne kadar uğraşırlarsa da bu kabirleri yerinden oynatamazlar. Kaldırma işi ile uğraşan bir yüzbaşı yere düşüp kolunu kırar. Bu hadiseden sonra hocalara müracaat ederler. Hocalar, bu kabirlere dokunulmaması gerektiğini söyleyince onları olduğu gibi bırakıp, etraflarını da bir tel ile çevirirler.¹⁶²

Öksürük Baba'nın varlık alanı olan kabri etrafında oluşan kutsallık bu bölgeye karşı her türlü yıkıcı eyleme engel olur. İnsanların şifa bulduklarına inandıkları doğal bir sağaltım merkezi olan bu kabrin korunması için insan psikolojisi yasağı ortaya koyar. Rivayet edilen olayın ne kadar doğru olduğuna kimse bakmaz. Önemli olan kabrin korunması zorunluluğudur. Bu nedenle böyle bir olay anlatılarak bundan sonraki gelecek nesillere bir uyarıda bulunur. Ayrıca Öksürük Baba atalar kültürünün yaşadığı bir mekândır. Yaşamında insanlara iyilikte bulunan bu zatın kabri ölümünden sonra da kutsallaşır. Öksürük Baba'nın ruhunun kutsiyeti çevresine de yayılır. Bu tür zatların kabirleri insanların ruh dünyalarına işleyerek iç dünyalarının genişlemesine neden olur.

Jean Paul Roux, mezarlara getirilen yasakların sebebini mezarlara saygısızlık yapılması korkusunda arar ve mezar yerleri ile ilgili yasakların oluşumuna böyle bir neden bulur.¹⁶³ Mezarlar toplumların kendilik değerlerini hatırladığı ve kimliklerinin takdim edildiği birer nesnelere belleğidir. Bu tür mekânlara yapılacak her türlü saygısızlığın toplumsal bir çöküşe yol açabileceği gerçeği anlatılar aracılığıyla insanlara aktarılır. Tinsel anlamda da insanın nesnelere belleğinde karşılık bulduğunu

¹⁶² Seyidoğlu, a.g.e., s.47.

¹⁶³ Roux, a.g.e., s.173.

söylemek mümkündür. Çünkü ruhun ölmediğine dair olan inanç, mezarlıklara gidildiğinde onlarla temasa geçilmesine imkân tanır.

b. Nurullah Baba - Erzurum

Erzurum'da türbesi bulunan Nurullah Baba'nın şimdiki ziyaretinin bulunduğu ev yapılırken, ev sahiplerinin rüyasına girip kabrinin yerini söylediği rivayet edilir. Görenler onun kılıcı yanında, kanı daha taze olan bir şehit olduğunu söylerler. Nurullah Baba ile ilgili anlatılan bir başka efsane ise onun kabrinden bir şeyler almak isteyenlerin cezalandırıldığı yönündedir.¹⁶⁴

Nurullah Baba efsanesinde görüldüğü üzere kabirden bir şeyler almak yasaktır. Basit anlamda olaya bakıldığında kabri ziyarete gelen herkesin oradan bir şeyler alıp götürdüğü düşünüldüğünde o mekân harap bir hale gelir. Böyle bir davranış insanların doğal sağaltım mekânı olan bir yeri kendi elleriyle yok etmelerine ve manevi anlamda bir boşluğa düşmelerine neden olur. Türbe ve yatırlardan bir şeyler almanın yasak olması pratik anlamda böyle bir doğal korumayı sağlar. Yasağın ikinci boyutu ise olaya dikey boyutta bakıldığında ortaya çıkar. Orta Asya'dan bugüne uzanan Türk Kültürü, İslamiyet ile harmanlandıktan sonra kam, şaman, ozan, baksı gibi dini önderler, şekil değiştirerek İslami motifler ile donatılarak erimekten ve yok olmaktan kurtulur. Veli, evliya ve baba gibi isimler ile atalar kültünün yaşatıcısı olurlar. Nurullah Baba, kutsalın mitolojiden bu yana gelen şekil değiştirmiş halidir. Bu zatların ruhani manada her türlü eşyaları da kutsaldır. Bu eşyalara dokunmak ise yasaktır. Dokunan ise cezalandırılır.

c. Sultan Sa'saa - Diyarbakır

Sultan Sa'saa'nın mezarı taşınmak istenmiş. Mezarı açtıklarında cesedinin çürümediği ve kendisine ait tespihin üzerinde "Lailaheillallah" yazılı olduğu görülmüş. Mezarın eski yerini bilenler, oraya basmaz ve etrafında dolaşmazlar.¹⁶⁵

Bu efsanede de hâkim-sahipli yer inancının olduğu görülür. Mezar Sultan Sa'saa'nın fiziksel bir varlık alanını teşkil ettiği gibi manevi anlamda da bir varlık alanıdır. Atalar kültünün taşıyıcısı olan bu kişilerin mezarının olduğu yer ve eşyaları

¹⁶⁴Seyidoğlu, a.g.e., s.54–55.

¹⁶⁵Yavuz, a.g.e., s.52–53.

kutsaldır. Türbe aynı zamanda totem unsurudur. Mezarın olduğu yere basılmaması ve etrafında dolaşılmaması Anadolu'da mezarlara duyulan saygının göstergesidir. Mezar imgesi atalar kültü ile bağlantıya geçilen, toplumu tarihsel köklerine bağlayan ve böylece geçmiş üzerine gelecek ideası kurulmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Bununla birlikte mezarın Sultan Sa'saa gibi yüce birey arketipinin her devirde ortaya çıkabilecek yansıması olması nedeniyle mezar etrafında oluşan yasağa insanlar tarafından uyulur.

ç. Tepeköyünde Ali Baba - Erzurum

Ali Baba efsanesi, din büyükleri etrafında oluşan efsanelerden ve yasaklardan biri olarak dikkat çeker. Buradaki yasak ise dokunma yasağıdır. Efsaneye göre; “*Ali Baba Tepeköyü'ndeki dağın başında yatar. 1001 hatim bu zatın üzerine okunur. Bu zatın ziyaretine her istenildiği vakit gidilir. Her ne dilek dilenirse yerine getirdiğine inanılır. Fakat ziyaretin taşına el sürülmez. Buradan bir taş alıp evine getiren bir genç hemen felç olmuş, o günden sonra hiç kimse buradan bir tek taş almamış.*”¹⁶⁶

Ali Baba, ziyaretine gelenlere şifa dağıttığına inanılan bir zattır. Ancak ziyaretin taşına dokunmak yasaktır. Ziyaretin çevresi bu yolla bir koruma kalkanı altına alınır. Böylece ziyaret korunmuş ve gelecek nesillere sağlam bir şekilde aktarılmış olur. Ali Baba efsanesinde dikkat çeken unsurlardan birisi de dağ kültürüdür. Dağlar yücelikleri ve çevresindeki her şeyden yüksek olmaları nedeniyle gök ile yer arasındaki manevi bağı sağlayan kutsal bir nesnedir. Bu nedenle dağlara kutsallık atfedilir. Dağların bu kutsiyeti zirvelerinde kabri bulunan kişilere de yansır. Din büyüklerinin, keramet sahiplerinin birçoğunun kabirlerinin yüksek dağlarda ve tepelerde bulunması dağ ve atalar kültürünün birleşimi olarak görülebilir. Dağ, bağrında yatan ulu kişinin sayesinde bir kutsiyet kazandığı gibi, ulu kişi de dağın kutsiyetinden etkilenir. Her iki şekilde de değişmeyen tek şey bu yerlere karşı saygılı olunması gerektiği gerçeğidir. Aksi takdirde yasağı çiğneyen cezalandırılır.

---

¹⁶⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.60.

d. Tokatlı Şeyh İsmail Efendi - Erzurum

Tokatlı Şeyh İsmail Efendi hakkında anlatılan bir efsaneye göre; Subay'ın birisi Şeyh İsmail Efendi'ye haber gönderir. "Onun dergâhının yerine arpa ektireceğim" der. Şeyh şamdanın boynundan tutarak der ki, "Ben de onun gözlerini patlatacağım." Aradan bir iki saat geçer geçmez kapı çalınır, açarlar ki subayın elinden bir kişi tutmuş: "Aman şeyh efendi bunun gözlerine bir derman" diye yalvarırlar.¹⁶⁷ Şeyh, subayın gözlerini iyi eder ve onu iyileştirir.

Subayın söylemiş olduğu sözler, ulu bir zata karşı söylenmesi yasak olan sözlerdir. Subay, sınırları ihlal ettiği için cezalandırılır. Şeyh, subayın cezalandırılmasını sağladığı gibi, aynı zamanda onun iyileşmesini de sağlar. Bu efsane bize Dede Korkut ile Deli Karçar arasında geçen olayı hatırlatır. Dede Korkut kendisine karşı kılıçla vurmak isteyen Deli Karçar'a; "*Çalar-isen elün kurısun d(er). Hak Táâlanun emri-y-ile Delü Karçarun eli yukaruda asılı kal(ır). Zira Dede Korkut velayet issi(dir), dileği kabul ol(unur).*"¹⁶⁸ Deli Karçar'ın eli taş kesilir. Dede Korkut'a kendisini iyileştirmesi için yalvarır. Dede Korkut'un duası ile eli iyileşir. Yüce birey arketiplerinin varlığı mitin kendisini açığa çıkarma imkânı bulduğu yansımalarıdır. Bu nedenle "*(...) mit, onu kutsal bir yüceltimle koruma altına almıştır.*"¹⁶⁹ Tokatlı Şeyh İsmail Efendi efsanesinde de kendisine karşı saygısızlık yapan subay, şeyh tarafından cezalandırılır. Ancak subayın şifası da yine şeyhin elinden olur. Mitin kutsal gücü şeyhin ellerinde hem ceza hem de şifa aracıdır.

e. Ali Baba - Erzurum

"*Ali Baba, Sağılı Köyünde yatmaktadır. Ali Baba için kurban kesince yağmur yağar. Bereket gelir. Oradan hiçbir şey alımp eve getirilemez. En ufak bir şey alınırsa uğursuzluk getireceğine inanılır.*"¹⁷⁰

Ali Baba efsanesinde de onun kabrinin etrafından hiçbir şey alınamayacağını görüyoruz. Bu efsanede de eğer birisi kabrin etrafından bir şeyleri alıp götürürse uğursuzluğa maruz kalacağı söylenerek korku unsuru yaratılmaya çalışılır.

¹⁶⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s.68.

¹⁶⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-1*, TDK Yay., Ankara, 2008, s.126.

¹⁶⁹ Ramazan Korkmaz, "Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce- Birey ve Alp- Bilge Tipi", 2005, s. 262.

¹⁷⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s.78.

Efsanelerdeki yasakların çiğnenmesi sonucundaki cezaların olacağına ve olduğuna dair kuvvetli bir inanç vardır. Bundan dolayı efsanelerdeki yasaklar gücünü korur. Ali Baba'nın kabri ve etrafı onun varlık alanıdır. Hâkim-sahip inancına göre bu tür yerler sahipli yerlerdir. Bu yüzden böyle yerlerin taşına, toprağına, ağacına dokunmak, alıp eve götürmek, ya da yok etmek kati suretle yasaktır.

Dikey boyutta bizi atalar kültürüne bağlayan bu yerler, insanlığı kökensel bağlarıyla temasa geçirir. Yatay boyutta ise fiziki anlamda korunan bu tür yerlerin aracılığı ile insanlık doğal bir sağaltım merkezi elde etmiş ve ruhunu aydınlatmış olur. Ayrıca sahipli yerden hiçbir şey alınmaması, çevrede bulunan ağaçlara da dokunulamaması nedeniyle doğa ve canlıların korunduğu görülür. Efsanedeki yasak sayesinde dikey ve yatay boyutun ortaklığı kozmos boyutuna ulaşır. Böylece insan merkezli anlatımların temel vurgusu olan kaos karşısında kozmosun bakiliği öncelenir.

Efsanede geçen “en ufak bir şey alınırca uğursuzluk getireceğine inanılır” sözü ile de yaşamsal anlamda bir gelecek yitimine ve yaşamın düzeninde yaşanabilecek bir bozulmaya göndermede bulunur.

f. Baba İshak –Erzurum

*“Baba İshak Kazirunludur. Şimdiki türbedarın anlattığına göre 1940–1950 yılları arasında türbe kapatılmış. Türbenin anahtarı Semih Bey isimli bir zatda imiş, türbeyi açmak istemezmiş. Semih Bey bir sabah ağzı gözü eğrilmiş olarak yatağından kalkmış, doktorlar ne kadar uğraşmışlarsa düzeltememişler. Türbeyi açmamakla yaptığı kötü işin cezasını böylece çekmiş olmuş.”*¹⁷¹

Bu efsanede türbenin anahtarı kendisinde olan bir kişinin, türbeyi açmaması sonucu uğradığı cezayı görürüz. Adam türbeyi açmadığı için ceza olarak ağzı gözü eğrilir ve bir daha da iyileşemez.

Türbe hâkim sahibin varlık alanıdır. Bu nedenle onun varlık alanına müdahale etmek yasağı çiğnemek anlamına gelir. Efsanede anlatıldığına göre türbeyi açmayarak keyfi bir uygulamaya giden kişi cezalandırılır. Türbeler modern insanın da bunalımlarına karşı doğal bir sağaltım merkezi olarak yatay boyutta insanlığın

---

¹⁷¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.80.

faýdalandyđy bir mekândır. Dikey boyutta ise yuce birey arketipi olarak kabul ettiğimiz ruhsal bütünlüğünü sağlamış, insanlığın aydınlık yönünü temsil eden bu kişilerin türbelerine ya da mezarlarının bulunduğu yerlere karşı saygılı olunması gerektiği vurgulanır.

g. Ellez Dede - Erzurum

İçerisinde yasak bulunan bir başka Erzurum efsanesi ise Ellez Dede ile ilgili anlatılan efsanedir. Anlatılanlara göre “*Ellez Dede öldükten sonra şıhlar Köyü’ne defnedilir. Mezarı da bir ziyaret yeri olur. Ormanlık içinde olan bu mezarlıktan hiç kimse bir şey alamaz ve kesemez. şayet kesen olursa başına bir felaket geleceğine inanılır. Bir zamanlar köy muhtarının emri ile mezarlık temizlenmek istenmiş fakat temizliğe gidenlerin başına türlü felekteler gelmiş. Kimisi hastalanmış, kimisinin ağzı eğrilmiş.*”¹⁷²

Efsanedeki kabir ormanın içindedir. Bu nedenle etrafı ağaçlık bir alandır. Kabirde yatan zatın kutsal olması nedeniyle etrafının da kutsal ve sahipli olduğuna inanılır. Bundan dolayı bu bölgeden hiçbir şey alınamaz. Yasaklı olan bu bölge Ellez Dede’ye aittir. Yasağın kuvvetlenmesi amacıyla anlatılan olayın gerçekten yaşanıp yaşanmadığını bilemeyiz. Ama anlatılan hadise kimsenin bu yasağı çiğnemeye cesaret etmemesini sağlayacak derecede kuvvetlidir. Yasak olduğu halde mezarlığı temizlemeye giden kişilerin uğradığı ceza, bir korku unsuru olarak mezara olan saygıyı arttırmaktadır.

h. Çoban Dede Yatırı - Yozgat

Yozgat’ta bulunan Çoban Dede Yatırı hâkim bir tepe üzerindedir. Efsaneye göre civarda altın arayan bir kişi Çoban Dede’nin mezarını açar ve mezardan bir ibrik ile zincir alır. Olaydan bir müddet sonra Çayıralan kaymakamı ve Aşağıtekte köyünün imamı rüyalarında Çoban Dede’yi görürler. Çoban Dede kendilerine; “Testi ile zincirimi alan adama söyleyin testimi getirsin yoksa köyün başına felaket açarım” der. Çoban Dede’nin köylülerin de yolunu keserek “*Filanca adama söyleyin testimi getirsin, abdest alamıyorum, zincirimden vazgeçtim. Yoksa o adamın ve köyün*

---

¹⁷² Seyidoğlu, a.g.e., s.84.

başına felaket açarım” dediği anlatılır. Köylüler yaşanan bu olay üzerine testiye alan adama testiye Çoban Dede’ye geri vermesi gerektiğini söylerlerse de adam kimseyi dinlemez ve testiye geri vermez. Bir müddet sonra yatırın başından yükselen bir bulut neticesinde köyü sel alır. Bir süre sonra testiye alan adam ölür, köylüler de Çoban Dede’ye ait olan testi ve zinciri eski yerine geri koyarlar.¹⁷³

Atalar kültürünün yaşatıcısı olan Çoban Dede ve onun gibi kişilerin yaşadıkları yerler, ölümlerinin ardından bile onlara aittir. Çünkü o oranın ruhlarıyla temas eder ve ruhu orada bulunan, ağaca, dağa ve özel eşyalarına da geçer. Bu nedenle onların eşyalarına dokunulamaz ve alınamaz. Bu durumun bir başka nedeni de kutun geçmesi anlayışıdır. Bu tür mekânlara temas eden kişinin kendisinin de tabuya dönüşmesinin nedeni kutun geçiş yaptığına inanılıyor olmasıdır.

Zinciri ve testisi alınan Çoban Dede, eşyalarını alan kişinin rüyasına girerek kendine ait olanı geri ister. Aksi takdirde köyün başına felaket açacağını söyler. Bu durum bireysel bir yanlıştın bedelinin tüm topluma yansıdığını gösterir. Nitekim Dede Korkut anlatılarında da Sarı Çoban’ın yaptığı hata Oğuz toplumunun başına felaket açar. Tüm uyarılara rağmen adam, testiye geri vermez. Bunun üzerine köyü sel basar. Adam da ölür.

Efsanelerdeki tabuların çiğnenmesi durumunda ceza bireysel bazda olabileceği gibi tüm topluma da yansiyabilir. Bu nedenle tabuların insanlığa sunduğu ülkü değerler, toplumsal bir şekilde kabul edilmeli ve tüm toplum tarafından uygulanmalıdır. Efsaneler tabular aracılığı ile insanlara doğru olan davranış kodlarını sunar. Bu kodlar sayesinde bireyin toplumsal normlara uyumunda ve sosyalleşmesinde tabuların pedagojik bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür.

3.9. Yasaklanan Bölge

Örnek metin:

Çifte Âşıklar - Ardahan

Mitolojik çağlardan itibaren büyü din ile birlikte bazen dinin içinde bazen karşısında bazen de dinin kendisi olarak gözüktür. Ama hiçbir zaman din büyü ilişkisi kesilmez. İlkel olarak tabir edilen toplumlardan günümüz modern toplumlarına kadar bütün toplumlarda büyücülük kurumu vardır ve toplum içerisinde bir dereceye kadar

---

¹⁷³ Karadavut, a.g.e., s.264.

etkindir. Büyü sözlü kültüre ait anlatılarda genellikle insanlara kötülük yapmak, sevenleri ayırmak gibi olumsuz işlerde kullanılır ve büyüyle uğraşanlar genellikle kötü karakterler olarak bu anlatılarda yer alırlar. Aynı durumu Çıldır'da anlatılan şu efsanede de görmek mümkündür;

Ağcakala'daki Çifte Âşıklar adlı efsanede kavuşamayan iki âşık anlatılır. Efsaneye göre karşılıklı olarak duran kalelerin birinde genç ve güzel bir kız diğer kalede de yakışıklı bir delikanlı varmış. Bu iki genç birbirlerini rüyada görüp âşık olmuşlar. Delikanlı her gün yüzerek sevdiği kızın yanına gelir ve görüşürlermiş. Delikanlı yine yağmurlu ve fırtınalı bir günde kızın yanına gelirken, kızın babası durumu fark eder ve kızın elindeki çırayı söndürür. Çaresiz kalan genç de yolunu bulamaz ve sulara kapılır. Bir hafta sonra gencin cesedi kızla buluştukları kayalıklara vurur. Bu durumu gören genç kız da kaşındaki zehri içerek intihar eder.¹⁷⁴ Bir efsane olarak anlatılan bu durum bilinçaltına etki ederek insanların davranışlarını da etkiler. Geçmişin tozlu sayfalarında yaşandığına inanılan bu olayın kötü sonuçlarla bitmesi ve sonucunda kavuşamayan iki genç, göl ve göle yönelik olarak olumsuz bir iz bırakır. Bu yüzden “büyülü” “beddualı” diye hiç kimse, Çıldır Gölü'nde yüzülmediği söylenir. Efsane bu şekilde doğal bir yasak oluşturur. Büyü ve beddua sözcükleri çağrıştırdığı olumsuz anlamlar ile de bu yasağı destekler.

Efsanedeki yasağın nedenlerini dikey ve yatay boyutta bulmak mümkündür. Yatay boyutta böyle bir yasağın olmasının sebebi insanların Çıldır Gölü'nde yüzmek isterken boğulmalarını engelleyecek doğal bir cankurtaran görevi görmesidir. Bilindiği üzere gölde yüzmek, denizde yüzmekten daha tehlikelidir. Bu nedenle böyle bir yasak aracılığı ile insanların tehlikeden uzak durmaları ve can güvenliğinin riske atılmaması sağlanmış olur. Efsanedeki yasağın dikey boyuttaki yansıması ise yer-su ruhları inanişine dayanır. Bu anlayışa göre dağların, suların ve ağaçların ruhları vardır. Bu ruhlar o bölgelerin sahipleridir. Sularında iyeleri sahipleri vardır. Onlara karşı saygılı olmak gerekir. Su iyelerine karşı yapılacak saygısız tutumlar cezalandırılır. Efsanede su iyelerinin kutsal olmasından dolayı kolektif bilinçaltından gelen bir doğal tabu oluştuğu görülmektedir. Kutsal olan her şey kolektif bilinçaltından bilincin aydınlık düzeyine ulaşmak ister. Bu noktada anlatılar önemli

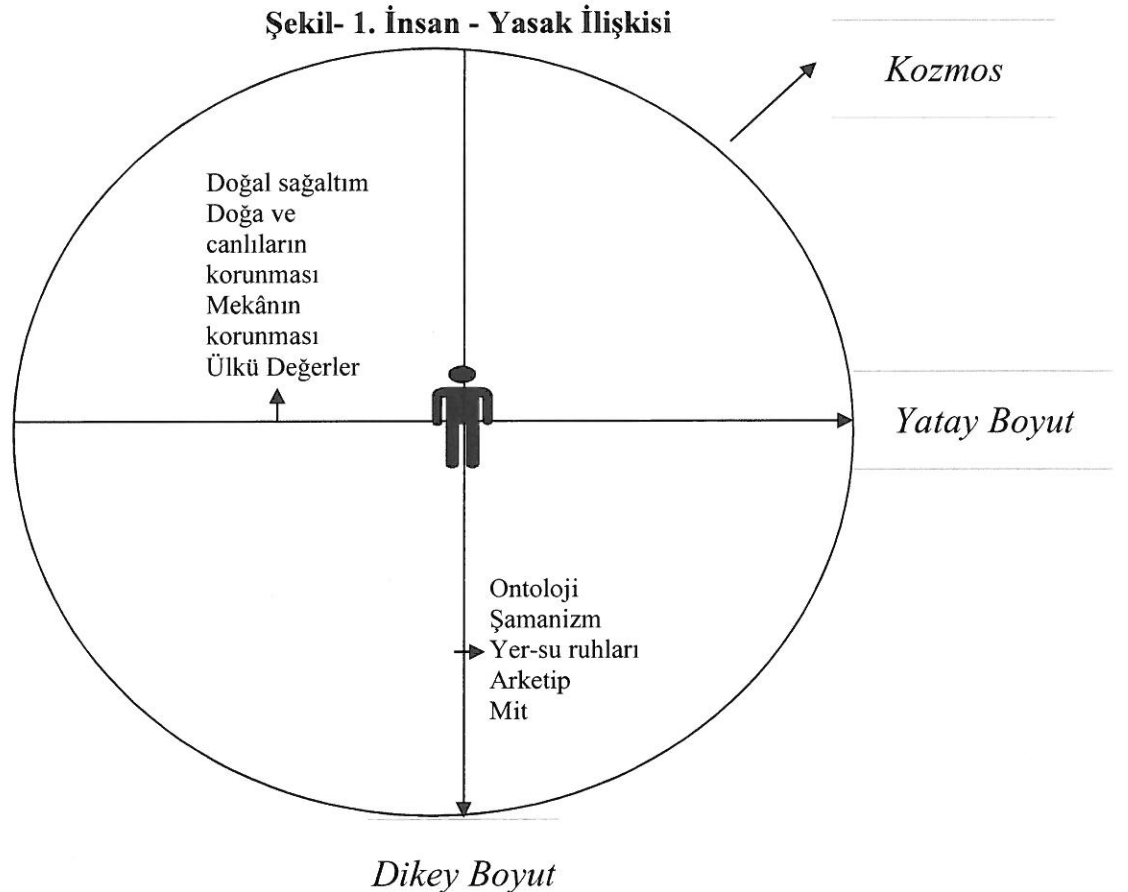
---

¹⁷⁴ Ramazan Korkmaz, *Çıldır Folklor ve Etnografyası*, s.28.

bir konumdadır. Efsane- tabu ve insan ilişkisinde dikey ve yatay boyutların kesişim noktasında bulunan insan, tabuların kendisine sunduğu ontik güvence ile yaşamını düzen içerisinde devam ettirir. Tabuların genel olarak olumsuz bir algı oluşturmalarına karşın, anlatılar efsanelerin insanlık için ne kadar önemli ve değerli olduğunu gösterir.

Anadolu efsaneleri kolektif bilinçaltının derin anlam katmanlarından süzülerek Anadolu'da anlatılır. Efsaneler dünyasının geçersiz sebeplerden oluştuğunu söylemek metnin atalardan gelen ve birer kültürel bellek mekânı olan bu anlatıların özünü inkâr etmek olur. Bu öze ulaşmak ya da hissedebilmek için tabuların yol göstericiliğine her daim ihtiyacımız olduğu bir gerçektir.

Anadolu efsanelerindeki tabuları dikey ve yatay boyutlu iki eksen etrafında incelemeye tabi tuttuğumuzu çalışmamızın başında belirtmiştik. Anadolu efsanelerindeki tabular çevresinde ortaya çıkan durumu aşağıdaki şekil üzerinde gösterebiliriz

Görüldüğü üzere şekil birbirini kesen yatay ve dikey iki çizgiyi, merkezde insanı ve en dışta da bir çemberi göstermektedir. En dıştaki çember insanın uyum halinde yaşaması ve onun ahenginde kendini açılması gereken kozmosu ifade eder. Yatay çizgi çalışmamızda bahsetmiş olduğumuz gibi tabuların görünür düzlemde pratiğe dökülebilen faydalarının yansımalarıdır. Dikey boyut ise tabuları ortaya çıkaran tarihselliği, efsanelerin kalkış noktasını ve tabuların arka plan kültürünü yansıtır. Ortada bulunan insan figürü ise anlatıların insan merkezli olduğunu simgeler. Dikey ve yatay boyutların tam bir denge içerisinde olması gerekir. Kozmos ancak bu iki boyutun uyumlu ve dengeli olmasına bağlıdır. Bu uyumu ve dengeyi sağlayacak olan da insandır. Bu nedenle şeklin ana merkezinde yer alan insan, yaşamsal anlamda kendi yazgısını belirleyecek olan kilit bir noktada konumlanır. Bu nedenle “*İnsan, evren için kendinin, kendisi için de evrenin yaşamsal bir öneme sahip olduğunu anlamak zorundadır.*”¹⁷⁵

Dikey boyutun kalkış noktası mittir. Her şeyin başlangıcı olan mit tabuların temel arka planını oluşturur. Mit tabular aracılığıyla var ettiği ve yücelttiğini koruma altına alır.

Kültler görünenin ardındaki derin birikime vurgu yapar. Kültler aracılığı ile ruh kazanan ve maddi dünyanın ölümle son bulan yaşamında şeyleşmekten ve yok olmaktan kurtulan bellek mekânları ortaya çıkar. Yatır ve türbelerin kutsal olmasının sebebi atalar kültürünün taşıyıcısı olmasıdır. Yer ve su ruhları da inorganik olan maddenin geist tabakasına taşınmasını sağlar. Böylelikle tabuların dikey boyutta kültür ile olan kökensel bağı ortaya çıkar.

Şamanizm Türklerin en eski inanç unsurlarından birisidir. Şamanizm Anadolu efsanelerinin dikey boyuttaki yansımada kendisine yer bulur. İslami çerçevede baba, evliya, dede gibi unvanlar almış olsa da Şamanizm’in özü ve arkasında yatan derin anlam tabakaları Anadolu efsanelerinde yaşamaya devam eder. Şamanizm etrafında oluşan her türlü tabunun, Anadolu’daki soylu temsilcileri etrafında da şekillendiğini görmek mümkündür.

Arketipler anlatılar aracılığı ile bilincin aydınlık düzeyinde yansıma imkânı bulurlar. Efsanelerdeki tabularda arketiplerin insan kişiler şeklinde yansımaları

---

¹⁷⁵ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s.174.

görmek mümkündür. Yüce birey arketipi ve gölge arketipleri, kolektif bilinçdışının anlatı düzlemindeki evrensel yansımaları olarak, efsanelerdeki tabuların dikey boyuttaki psikolojik derinliğini temsil eder. Ruhsal bütünlüğünü sağlayan ve akli öncelemeyle kaos durumlarında kozmosu sağlayan yüce birey arketipleri, mitik bir koruma altında oldukları için onların etrafında oluşan tabuların nedenini dikey boyutta aramak gerekir.

Tabuları insan merkezli bir yorumlamaya tabi tutulduğunda ortaya çıkan bir diğer düzlem yatay boyuttur. Bu boyutta doğa ve canlıların, doğal sağaltım merkezlerinin korunduğu görülmektedir.

BÖLÜM 4: YASAKLARIN ÇİĞNENMESİ SONUCU UĞRANILAN CEZALAR

Kutsal yasaklar olan tabuların çiğnenmesi sonucunda yasağı çiğneyen çeşitli şekillerde cezalandırılır. Cezanın biçimi ise kutsalın önem derecesine bağlı olarak değişir. Bir şey ne kadar kutsalsa cezası da o kadar ağır olmaktadır. Cezalar aracılığı ile kutsal olan şeyler korunur. Böylece yaşamın sürekliliğine karşı herhangi bir zarar gelmeden bireyden topluma uzanan kurallar bütününe değişmeden devam eder.

İnsan çevresini anlamlandırarak kendisine bir dünya kurar. Kurulu olan bu dünya düzeninin yıkılmaması için de tabuları devreye sokar. Tabuların çiğnenmesi ise kurulu olan dünya düzeninin bozulması anlamına gelir. Bunun sonucunda ise kaos ortaya çıkar. Tabuları çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan kaosun tekrar kozmosa dönüşmesi için cezalandırmaların olması bir gereksinimdir. Bu işlenen suçun bir bedelidir. Aksi takdirde cezaların bağlayıcılığı şüpheli duruma gelir. Bu durumda tabu insanlar için bir anlam ifade etmez. Tabuyu çiğneme sonucu cezalandırmaların olması tabunun bağlayıcılığını arttırır. Bundan faydalı çıkan yine insan olur. Çünkü tabulara uyulduğunda kaos ortaya çıkmaz.

Sözlü kültür ürünleri, insanlığı açımlayan derin kodları bünyelerinde barındırır. Bu kodlar, Carl Gustav Jung'un ortaya koyduğu "arketipsel sembol"ler aracılığı ile anlatım esasına dayalı metinlerde açığa çıkarlar. Efsaneler de arketipsel sembollerin yansıdığı anlatılardır. Efsanelerin içerisinde önemli bir yer tutan tabuların çiğnenmesi, olayların akışına bir yön verir. Efsanelerdeki tabuları çiğneyen bazı karakterlerin özellikleri, gölge arketiplerinin yansımaları olarak dikkati çeker. Gölge arketiplerini; "*Prensiplerimize aykırı olduğu için, ahlaksal, estetik ya da başka nedenlerle kabul etmek istemediğimiz ve farkında olmadan bastırduğumuz nitelikler oluşturur.*"¹⁷⁶ Ancak gölge arketipi bu bastırılmışlığa karşı bir şekilde kendisini açığa vurmaya ister. Nitekim efsanelerdeki tabuları çiğneyen kişilerin olumsuzladığımız ve kendimize yakıştırmayıp başkalarına yansıttığımız; yalan söylemek, cimrilik ve kötü söz konuşma gibi davranışlarının olması da dikkat çekicidir. "*Gölge, bireysel bilinçdışıdır. Toplumsal standartlara ve bizim ideal kişiliğimize uymayan tüm vahşi istekler ve duygulardır. Utanç duyduğumuz ve kendi*

¹⁷⁶A.İ. Gökeri, a.g.t., s.18.

*hakkımızda bilmek istemediğimiz her şeydir.”¹⁷⁷ Gölge, insani zaaflarımız olarak da ifade edilebilir. Bu zaafklar çeşitli şekilde ortaya çıkabilir. “Gölge, içe yönelik simgesel bir figür olarak ortaya çıkacağı gibi, dış dünyada somut bir figür olarak da belirebilir.”¹⁷⁸ Anlatım esasına dayalı türler içerisinde örneğin; masal ve destanda kahramanlar tabuyu kırdıklarında önlerindeki bir engeli aşan ve kendini gerçekleştiren kahraman arketipi olarak yansır. Bu türlerdeki tabular, kahramanların aşması gereken engeller olarak yansır. Ancak efsanelerdeki tabular, ontik sınırları belirleyen düzen bekçisi görevi görür. Efsanede tabuyu çiğneyen kişi kahraman olmaktan ziyade, cezaya uğrayan kişi olur. Bu nedenle efsanelerdeki tabuları ihlal edenlerin olumsuz karakterler olması toplumun algılamaları bakımından önemlidir. Toplumdaki saygın kişilerin tabuları kırmasının insanlarda yaratacağı hayal kırıklığını tahmin etmek güç değildir. İnsan, kolektif bilinçaltında yatan yasağı çiğneme isteğini olumsuz özellikler atfedilen kişilere yükleyerek; bilincinin karanlık yönü ile yüzleşme şansı bulur. Kendini idrak eden, tabuların temel mesajını algılayan insan, varlık alanlarına saygılı, tarihselliğini ve tinsel varoluşunun kaynağı olan bellek mekânlarına karşı duyarlı bir kişiye dönüşür. Tabular aracılığıyla idealize edilen ve olması beklenen insan tipi de budur. Gölge arketipleri etrafında oluşan *dramatik aksiyonun*¹⁷⁹ gerçekleşmesi gerekir. Bu sayede efsanelerin tabular aracılığıyla vermek istediği mesajlar tab edilir.*

Yasakları çiğneme isteği insanlığın dünyalık serüvenine başlamasına neden olan bir kalkış noktası uyarımıdır. Yasağı çiğneyen Âdem ve Havva'nın trajedisi, mitik dönemdeki kahramanların çiğnedikleri tabular sonucunda yaşadıkları trajedi ile eklemlenir. Yunan mitolojisinin önemli bir karakteri olan Prometheus'un da trajedisi, var olan bir yasağı çiğnemesi sonucu başlar. Zeus'un yasak etmesine karşın, ateşi çalan ve insanlara veren Prometheus, yasağı çiğnediği için uzun bir müddet devam edecek olan bir cezaya çarptırılır.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, Çev. A. Yakıner, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.63

¹⁷⁸ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, Çev. Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul, 2006, s.70.

¹⁷⁹ Çalışmamızda kullandığımız dramatik aksiyon, ülkü değer ve karşıt değerlerin çatışması gibi ifadeler Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın “Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler” adlı makalesinden alınmıştır.

¹⁸⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.58

Efsanelerdeki tabuların çiğnenmesi varlık tabakalarının ihlali anlamı taşır. İnsan, dünyada yalnız değildir. Bu yüzden yaşamak için diğer varlıklarla uyumlu bir ilişki içinde bulunması gerekir. Bu uyumun temel şartı ve ülkü değer davranış kodu ise saygıdır. Evrende her şey zıttı ile vardır. Bu zıtlık ontolojik saygı nedeniyle bir krize ve yok oluşa neden olmaz. Aksine zıtlıklar varoluşun temel prensibi olur. Tabuların çiğnenmesi bu bağdaşıklığın yok edilmesi anlamına gelir. Bu durumda tabuları oluşturan doğal güçler, yardımcı ve uyumlu olma durumundan çıkıp evrensel bir cezalandırmanın aracısına dönüşürler.

Kültürel bellek mekânı olan efsanelerdeki tabular insan merkezli bir şekilde okunarak ataların çağları aşan mesajları tab edilebilir. Özellikle de tabuların çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan durum bu anlamda oldukça değerlidir. Atalarımızın “Bir musibet bin nasihatten iyidir” sözü deneyimsel bellek sahibi olan ataların gelecek nesillere bıraktığı en önemli mesajlardan birisidir.

4.1. Taş Kesilme

*“Taşla ilgili mitlerin büyük bir kısmı bir suç veya günah paradigması üzerine kurulmuştur.”*¹⁸¹ Efsanelerde insanların tabuları çiğnemesi sonucunda uğradıkları cezalardan birisi de taş kesilmedir. Taş kesilme motifinin *“dayandığı esas, tabiatta görülen ve belirli bir şekle sahip olan taş yığınlarıdır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen bu şekilli taşlara insanlar, en uygun hikâyeyi izafe etmişlerdir. Hatta bazen aynı taş yığını iki, bazen üç ayrı hikâyeye bağlan(ır).”*¹⁸² İnsan muhayyilesi çevresindeki bu taşların taşa dönüşmelerine de çeşitli nedenler bulur. Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar* adlı eserinde insanların taşa dönüşmeleri konusunda şöyle bir tasnifte bulunur:

- 1- Beddualarla taşlaşanlar. Lanetleneni yılan sokar veya bu beddua ile taşlaşır.
- 2- Günah işleyenler, Tanrının gazabına uğrayarak taşlaşırlar.

¹⁸¹Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık”, s.172.

¹⁸²Saim Sakaoğlu, *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, s.81.

3- Dilekleri sonunda taşlaşanlar. Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar. Bir saldırıda iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.

4- Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın, yeni bir keyfiyet kazanması. Hz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu, vb. nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanır.¹⁸³

*“İlkel insan, sıradan bir taş ya da kayanın yanından geçip gidecektir. Ancak gözüne takılan ve düş gücünü harekete geçiren tuhaf biçimli ya da tuhaf konumda, anormal boyutlara sahip bir şey gördüğünde (...) buna derhal imunu özellikleri yükleyecektir.”*¹⁸⁴ İlkel insan, gizemli güçler yüklenen taşların ya da kayaların yaşantıları üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerinin olduğuna inanılır.

Yunan mitolojisinin önemli sembollerinden biri olan Medusa; yer altı dünyasının üç canavarından biri olan Gorgona’dır. Üç kardeşten sadece yılan saçlı Medusa ölümlüdür. Medusa kendisine bakanları taşa çevirme gücüne sahiptir. Medusa Perseus tarafından başı kesilerek öldürülür. Medusa’nın kendisine bakanları taşa çevirme gücüne sahip olması nedeniyle Antik dönemde yapıları korumak için Medusa kabartmaları ve resimleri kullanıldığı görülür.¹⁸⁵ Taş imgesinin kalıcılığı ve arkasında yatan trajik olay nedeniyle insanlığın kolektif bilincindeki yeri evrenseldir. Medusanın kabartmaları ve taştan yapılmış heykelleri ile mekânlarda sağlanan koruma anlayışını, Anadolu’daki pek çok taş kesilme efsanesinde de görmek mümkündür. Taş kesilen çoban veya taş kesilen gelin gibi efsaneler ile çiğnenen yasağın bir daha çiğnenmemesi için insanlığa zaman ve mekân üstü bir mesaj verilir. Taş kesilme olayı ile metaforik anlamda zaman dondurulmuş olur. Zamanın dondurulması ile yaşananların tüm insanlık tarafından görülmesi arzulanır.

¹⁸³ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnanışlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968, s.166

¹⁸⁴ Lucien Levy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, s.29

¹⁸⁵ Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 240 -241

Dini metinlerde, eski kavimlerin dini yasaklara uymadıkları için yok oldukları anlatılır. İtalya'daki Pompei halkının ve Lut kavminin çiğnedikleri tabular sonucunda cezalandırıldıklarına inanılır. Anlatılanlara göre; Pompei halkı içinde buldukları zengin yaşantıya karşın ahlaki yönden bir çöküntü içerisine girer. Zenginliğin ve şehvetin kendilerini kör etmesinden ötürü üzerlerine ansızın çöken ölümü bile fark edemezler ve taş kesilirler. Pompei halkı için taş kesilmeyle birlikte zaman durmuştur. Kur'an'da bu durum şöyle anlatılır; “(Onlara) Yalnızca bir tek çığlık (yetti); anında sönuverdiler.”¹⁸⁶ Anında gerçekleşen ve Pompei halkı için dünyalık yaşamın sona ermesine neden olan bu hadise, çiğnenen tabular karşısında insanlığın uğrayacağı/ uğrayabileceği hazin sonu göstermesi açısından insanoğluna karşı ciddi bir uyarı niteliği taşır.

Taşın kısırlığın sembolü olduğu düşünülür. Kırmızı Başlıklı Kız masalında, kurdun karnına kısırlığın sembolü olan taşlar yerleştirilir.¹⁸⁷ Taş aracılığıyla aktif olanın pasif olana dönüşmesi sağlanır. Taş kesilme hadisesi ile kişi artık eylemde bulunamayan, düşüneyen ve idrak edemeyen bir şeye dönüşür.

Fenomenolojik anlamda taş imgesi, şuurun derinliklerinde anlam/mana kazanır. Dünyalık zaman ve mekân içerisinde sadece bir “şey” olarak görünen taş, insan bilincinin aydınlığında ve sonsuzluğunda değer kazanır. Anlatılar aracılığı ile taş, “şey”leşmekten öteye taşınır. Böylece taşın zaman ve mekândan kurtularak şuurdaki kalıcı yeri ile bağlantıya geçmesi sağlanır.

Dede Korkut anlatılarında da taş kesilme bir cezalandırma aracıdır. Dede Korkut ve Deli Karçar arasında geçen olay da taş kesilme hadisesi görülür. Dede Korkut'un kız kardeşini istemeye geldiğini duyan Deli Karçar öfkeye kapılır ve Dede Korkut'u kovalamaya başlar. Deli Karçar tam kılıcını Dede Korkut'a vuracakken eli taş kesilir. “*Dedenün anısı anıtdı, Taniya sığındı, ism-i ázam okıdı. Delü Karçar kılıcın eline aldı, yukarusından öyke ile hamle kıldı. Delü Big dileği ki Dedeđi depere çala. Dede Korkut ayıtdı: Çalar-isen elün kurısun didi. Hak Táálanun emri-y-ile Delü Karçarun eli yukaruda asılı kaldı. Zira Dede Korkut velayet issi idi, dileği kabul oldu.*”¹⁸⁸ Deli Karçar taş kesilen elinin şifası için Dede Korkut'a yalvarır. Dede

¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, Yasin Suresi, 29.

¹⁸⁷ Ahmet Sarı, Cemile A. Ercan, *Masalların Psikanalizi*, Salkımsöğüt Yay., Ankara, 2008, s.47.

¹⁸⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut*, s.126.

Korkut dua eder, Karçar'ın eli iyileşir. Yani Dede Korkut'un alkışı alkış, kargışı da kargış olur. Tanrı Onun dualarını kabul eder. Dede Korkut ilahi koruma kalkanına sahip bir yüce birey arketipidir. *“Bu nedenle mit, onu kutsal bir yüceltimle koruma altına almıştır.”*¹⁸⁹ Anlatılarda yüce birey arketipleri mitik bir koruma altındadır. Çünkü onlar anlatıların akli önceleyen, kahramanlara yol gösteren, toplumun ülkü değerler etrafında toplayan, ruhsal bütünlüğünü sağlamış kozmosla uyumlu kişilerdir. Böyle kişilerin anlatılarda yüceltilmesi ve her türlü hakarettten korunması, insanların bu kişilere olan ihtiyacından kaynaklanır. Anadolu efsanelerinde de yüce birey arketiplerine karşı yapılan aşağılayıcı eylemlerin cezasız kalmaması kolektif bilinçaltının anlatılarda ortak değerleri yansıttığını göstermesi bakımından önemlidir.

Efsanelerin gerçeklik boyutunu sorgulamak anlatıların simgesel düzeyde gerçekleşen özünün ihmal edilmesine neden olur. Bu nedenle efsaneleri simgesel düzeyde incelemek gerekir. Taş kesilme eylemi simgesel düzeyde incelendiğinde taşın arkasında yatan dikey boyutun derin anlam katmanlarıyla yüklü boyutu kendini açığa vurur. Taş kesilme cezasının günümüze kadar gelen simgeleri olan taş kesildiğine inanılan gelin kayaları veya çoban kayaları insanın duyuşsal anlamda iki boyutuna hitap eder. Efsanesi anlatılan taş, duyma ve görme duyularına hitap eder. Bu da taşın bilinçaltındaki yerini daha kalıcı kılar. Bu bakımdan taş kesilme cezası çığneden tabulara verilen cezalar içerisinde kalıcılığı daha fazla olan bir cezalandırma biçimidir.

4.1.1. Verilen Sözdten Dönme Sonucu Taş Kesilme

Efsanelerde taş kesilme hadisesinin en önemli sebeplerinden biri zor bir durumda iken yaratıcıya verilen sözün, sıkıntılı durum geçtikten sonra yerine getirilmemesi veya sıkıntılı bir durumdan kurtulmak adına kesileceği söylenen koyunların yerine bitin kurban edilmesidir. Bunun sonucunda birey ya da tüm toplumun cezalandırıldığı, sadece sözünü tutan kişilerin taş kesilmekten kurtulduğu görülür.

---

¹⁸⁹ Ramazan Korkmaz, “Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce- Birey ve Alp- Bilge Tipi” s.262

Örnek metinler:

a. Ejderha - Erzurum

Erzurum iline bağlı Karayazı ilçesinde bulunan Aras Nehri kenarında Taşkesen yöresi vardır. Burayla ilgili çeşitli efsaneler anlatılır. Bunlardan birisinde yöre halkının başlarındaki ejderha felaketinden kurtulmak için kurban kesmesi gerektiği bir ninenin rüyasına giren pir tarafından söylenir. Sabah olur herkes kurban kesmek için hazırlanırken ejderhanın geldiğini gören bir kadın koynunda bulduğu irice bir biti kurban kesme niyetine öldürmüştü. Bu durum da Allah katında hoş karşılanır. Yöre halkı tümüyle taş kesilir.¹⁹⁰

Kutsal olanın insanları koruması neticesinde ona kurbanlar sunmak arkaik insandan günümüze kadar gelen bir ritüeldir. Kesilen kurbanın ise kurban sunulana layık bir şey olması gerekir. Ejderha efsanesinde halkın başlarındaki ejderha sıkıntısından kurtulabilmelerinin yolunu, bir ninenin rüyasına giren pir söyler. Pir, köylülere kurban keserek başlarındaki bu sıkıntıdan kurtulabileceklerini belirtir. Ancak kadınlardan birisinin insanlar için bir değeri olmayan biti kurban etmesi Allah tarafından hoş karşılanmaz. Bu nedenle tüm yöre halkı taş kesilir. Efsanede simgesel düzeyde üzerinde durulması gerekenler rüya ve taşdır.

Benzer bir efsaneye Erzurum'un Çat ilçesinde anlatılan bir efsanede de rastlamak mümkündür. Bu efsanede sürülerini otlatan çoban bir ejder görür ve onu taş etmesi için Allah'a yalvarır. Eğer isteği yerine gelirse ona yedi kurban adayacağına dair söz verir. Çobanın duası kabul olur ve ejder taş kesilir. Ancak çoban verdiği sözü tutmaz ve adağı olan yedi kurbanı kesmez. Bunun yerine bir gün saçları arasından yakaladığı yedi biti öldürerek onları adağının yerine sayar. Çobanın bu hareketi ilahi katta hoş karşılanmaz. Bunun üzerine Allah, çobanı ve sürüsünü taş ederek cezalandırır.¹⁹¹

Çobanın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak adına Allah'a verdiği sözü tutmayarak; sahip olduğu koyunlarından yedi tanesini değil de, saçlarının arasında bir asalak olarak yaşayan bitleri kurban niyetine öldürmesi, çobanın ve koyunların taş kesilmesine sebep olur. Yaratıcıya karşı yapılan bu saygısız tutum, cezasız kalmaz. Çobanın başına gelen bu durum kolektif bilinçaltında adağın yerine

¹⁹⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s.258–259.

¹⁹¹ Saim Sakaoğlu,, *101 Anadolu Efsanesi*, s.36–37.

getirilmesi konusunda derin izler bırakır. Böyle bir efsaneden sonra adak sözü verenlerin adağını yerine getirmeme ihtimali azalır.

Efsanede çiğnenen yasak sonucu uğranılan taş kesilme cezası, taşların soyut olmaktan ziyade, somut bir halde bulunmasından dolayı efsanenin vermek istediği mesajı gelecek nesillerin bilinçaltında güncelleyerek gün yüzüne çıkartır. Taş kesilmenin “*dayandığı esas, tabiatta görülen ve belirli bir şekle sahip olan taş yığınlarıdır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen bu şekilli taşlara insanlar, en uygun hikâyeyi izafe etmişlerdir. Hatta bazen aynı taş yığını iki, bazen üç ayrı hikâyeye bağlan(ır).*”¹⁹²

Efsanede tabuları çiğneyen karakterlerin ortak özelliklerinden birisi ise verdiği sözü tutmama ve cimriliktir. Bu davranışlarını vaat ettikleri kıymetli şeylerin yerine değersiz olan bir şeyi kurban ederek gösterirler. Gölge arketipleri, yansıdığı karakterlerde olumsuz özellikler ile belirir. Allah’a karşı verilen bir sözü yerine getirmeyip cimrilik eden bu insanlar, tabuları çiğneyen birer gölge arketipleridir.

Alfred Adler, “*Cimri ilgili özelliği olsa olsa saklayıp aşırılığa vardır bir cömertlikle kamufle edebilir; böyle bir cömertlik de lütfen verilen bir sadakadan, cömertlik jestinden yararlanarak kişisel duygusunu başkalarının sırtından sağlamlaştırıp yüceltme çabasından başka bir şey değildir.*”¹⁹³ diyerek cimri insanların genel özellikleri hakkında bir bilgi verir. Yukarıdaki efsanede çoban yedi tane kurban sözü ile bir nevi ne kadar cömert olduğunu göstermek ister. Ancak içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtulduktan sonra ise cimrilik özelliği ortaya çıkar. Kendisi için değerli gördüğü koyunlarını cimriliği nedeniyle kurban etmez. Bunların yerine herhangi bir değeri olmayan bitleri kurban ederek verdiği sözü tuttuğunu düşünür. Çobanın cimriliğini kamufle etmek için cömertliği öne sürer. Böylece gölge arketipi çobanın şahsında yansıma imkânı bulur. Burada efsanenin ortaya koymak istediği temel değer olan cömertliğin yüceliği, cimrilik gibi gölge arketipi olarak görülen bir kişinin yapmış olduğu eylemin cezalandırılması ile vurgulanmak istenir. Gölge arketipi özelliği gösteren karakterler taş kesilme cezası ile cezalandırılarak, kavramlar düzeyinde cömertlik, cimriliğe üstün gelir. Böylece

---

¹⁹²Saim Sakaoglu, *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, s. 81.

¹⁹³ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s.259.

efsanenin, gölge arketipi, cimrilik ve cömertlik üçgeninde gelişen dramatik aksiyonu sonuçlanmış olur.

b. Taşlaşan Köy - Erzurum

Taşlaşan Köy efsanesinde Tanrı'ya verilen bir sözün yerine getirilmemesi nedeniyle uğranılan ceza anlatılır. Efsaneye göre köylülerin koyunlarını suladıkları suyun etrafında canavar vardır. Köy kadınları bir gün suyun yanına gidip koyunlarını sağmak isterler. Bu sırada canavar, suyu geçmeye başlar. Kadınlar korkularından Tanrı'ya yalvarır ve "*Tanrım bu canavarı yok et, adına bir kurban keseceğiz*" derler. Tanrı onların dualarını kabul eder. Bu duruma sevinen kadınlar durumu kocalarına anlatırlar. Ancak kocaları kurbanı nasıl keseceklerini düşünürler. Başlarındaki bitleri eşlerine verip, bitleri kurban ederler. Yalnız bir tek yoksul bir kadın kurbanını keser. Ertesi gün ise kurbanlarını kesmeyen kadınlar ve çoban taş kesilir. Sadece kurbanını kesen kadına bir şey olmaz.¹⁹⁴

Taşlaşan Köy efsanesinde de zor bir durumda iken verilen sözün yerine getirilmediği görülür. Ancak bu efsanede farklı olan durum, sözünü tutup kurbanını kesen kadının taş kesilmekten kurtulmasıdır. Ejderhanın korkusu ile Allah'a yalvarıp kurban kesme vaadinde bulunan kadınlar, kocalarının kendilerine verdikleri bitleri kurban ederek, verdikleri sözü yerine getirdiklerini ve Allah'ı bu yolla razı ettiklerini düşünürler. İçinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmalarının bir karşılığı olamayacak kadar değersiz bir şeyi kurban niyetine kesmeleri nedeniyle tek bir kişi hariç köy halkı taş kesilir. Yoksul bir kadın ise sahip olduğu en değerli şey olan kurbanını keserek taş kesilmekten kurtulur. Bu efsanede hem ceza hem de ödül vardır. Adağını yerine getirmeyenler taş kesilirken, verdiği sözü tutan kişi hayatta kalır.

Efsanede verilmek istenen mesaj, olumlu ve olumsuz davranışlar ile belirtilir. Sözünde duran her daim güvende bulunurken, sözünde durmayan ise daima tehlikededir. Efsane verilen sözü tutmanın ne kadar erdemli bir davranış olduğunu yoksul bir kadının şahsında dile getirir. Anlatılar atalardan gelen sesin tab edildiği kültürel bellek mekânlarıdır. Ataların ülkü değerleri önceleyen sesi efsanelerdeki

---

¹⁹⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s.206.

tabular aracılığı ile günümüz insanlığına ulaşır. Bu mesajların gücünü içeren insan erdemli, varlık alanlarına saygılı, verdiği sözde duran, zor durumda olana yardım eden ideal insan tipine dönüşür. Bellek mekânı olan efsaneler, Türk felsefesinin yansımalarını da içinde barındırır. Ataların yaşam karşısındaki duruşunu açımlayan efsaneler toplumun pedagojik anlamda eğitimini sağlar. Bu eğitim sayesinde toplumun düzeni sağlanır, sosyal birliktelik oluşur. Bu birlikteliğe ve ülkü değerlerin gücüne sahip olan bir toplumda taş kesilme olayının görülmesi imkânsızdır. Taşlaşan Köy efsanesinde toplumun bu ülkü değerleri içerleyemediği görülür.

Olumsuz davranış, gölge arketipi tarafından gerçekleştirilirken, olumlu davranış ise ideal bir karakter tarafından hayat bulur. Kavramlar düzeyinde erdemli olmanın önemi bu iki karakterin davranış kodlarında saklıdır. Adağını yerine getiren kadın, bu davranışıyla Tanrı tarafından ödüllendirilir yani taş kesilmekten kurtarılır. Efsanede simgesel olarak cezalandırılan ise gölge arketipinin kavramsal düzeyde ifadesi olan sözünde durmama eylemidir. Taş kesilen, gölge arketipi ile yansıtılan sözünde durmama eylemidir. İnsanoğlu, bu yasağı hem olumsuz bir karaktere çığnetir hem de efsanelerin ülkü değerleri nasıl yücelttiğini gösterir.

c. Taş Kesilen Çoban - Mardin

Çobanın biri koyunlarını alıp otlatmaya götürür. Ancak koyunlarını otlattığı yerde su bulunmamaktadır. Çoban içinden “Keşke burada su olsaydı” der ve Allah’a dua etmeye başlar. “Eğer dileğim olursa bir koyun kurban edeceğim” diye söyler. Çok geçmeden dileği kabul olur. Bulunduğu yerde sular çıkar. Fakat çoban, verdiği sözü unuttur. Bir böcek yakalayıp öldürür “Aha sana gurban” der. Sözünü tutmayan ve hile yapan çoban Allah’ın gazabına uğrar. Çoban koyunları ile birlikte taş olur.¹⁹⁵

*“Çobanlık en eski inanç öbeğinden astral külte, oradan da hami ruha, yatırları ziyaret edilen evliyaya kadar, hatta folklor metinlerinde verdiği söze emel etmeyen ve taş kesilen olumsuz tipe kadar uzun bir yoldan geçmiştir.”*¹⁹⁶ Bu geçiş sürecinin oluşmasına neden olan sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler vardır. Özellikle geçimini ve ekonomisini hayvancılık üzerine kuran bir toplumun yerleşik hayata geçmesi ekonomisinin de değişmesine neden olur. *“Doğal olarak ekonomik*

¹⁹⁵ Sancak, a.g.e., s.103.

¹⁹⁶ Fuzli Bayat , “Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık”, s.168.

sistemin değişmesi, yerleşik hayata geçiş, çobanların ve çobanlığın olumsuz algılanmasına sebep olur."¹⁹⁷ Çobanlığı bu şekilde bir algı değişimine maruz kalmasından sonra, anlatı düzleminde de çobanların olumsuz karakterlere dönüştüğü görülür. "*Çobana yerleşik, tarımla uğraşan Türk halkları da olumsuz münasebet beslemişlerdir. Ona göre de masallarda, mitolojik anlatılarda ve efsanede de taş kesilen çobanlar hakkında çok sayıda anlatılar mevcuttur.*"¹⁹⁸ Çoban karakteri tarihi süreci içerisinde iyiden kötüye, itibarlı bir işten ikinci plana atılan bir iş konumuna düşer. Günümüzde çobancılıkla uğraşanlara kız verilmediği görülür. Çobanlık bir geçim kaynağı olarak güvence vermemekte, genç kızlar çobanlık yapan kişiler ile evlenmek istememektedir. Bir zamanların peygamber mesleği olan çobanlık, görkemli dönemlerini çoktan geride bırakır. Efsanede karşıt değerlerde yar alan çoban karakteri, sosyal anlamda da itibar edilmeyen bir iş olarak görülür. Ait olduğu doğadan koparak metropollerin yapay cennetlerinde yaşamaya çalışan modern insan için, tabiattan kopuşun en açık göstergelerinden biri çobancılığın artık bitme üzere olan bir meslek olmasıdır.

Efsanede verilmek istenen mesaj olumlu ve olumsuz iki zıt davranış ile belirtilir. Sözünde duran insan güvende bulunurken, sözünde durmayan daima tehlike altındadır. Efsane verilen sözde durmanın ne kadar erdemli bir davranış olduğunu yoksul bir kadının şahsında dile getirir.

4.1.2. Baba Sözü'nün Dinlenilmemesi Sonucu Taş Kesilme

Erzurum efsanelerinde tespit ettiğimiz bir başka taş kesilme olayı ise baba sözünün dinlenilmemesi sonucu gerçekleşir. Bir genç kızın babasının izni olmadan - sevdiği erkekle bile olsa- bir erkekle kaçması neticesinde hem erkek hem de kız taş kesilir.

Örnek metin:

Kız Musa Köyü - Erzurum

Bugün, adı Kız Musa olan köyde vaktiyle veli bir zat vardır. Bu zatın kızı onun sözünü hiç dinlemez. Bir gün babasından izinsiz bir erkekle kaçar. Sabah

¹⁹⁷ Fuzuli Bayat, "Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık", s.172.

¹⁹⁸ Fuzuli Bayat, "Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık", s.172.

olduğunda köyün dışında iki kişi görülür. Yanlarına vardıklarında kızın ve delikanlının taş kesildiğini görürler.¹⁹⁹

Büyüklerin sözlerini dinlemek, onların nasihatlerini dikkate almak efsanelerin insanlara aktardığı güzel davranışlardan bir kaçıdır. Yaşam tecrübesi açısından her daim önde gelen bey, kağan ve baba gibi otorite sahibi kişilerin sözleri bir emir hükmündedir. Bu kişilerin sözlerinin dinlenilmemesi durumunda tabu çiğnenmiş olur. Bunun neticesinde ise tabuyu çiğneyenler çeşitli cezalara uğrar. Bu efsanede babasının sözünü dinlemeyen kız, taş kesilerek cezalandırılır.

Gölge arketiplerinin efsanelerde yansıma şekillerinden bir diğeri de baba sözünü dinlemeyen evlatlardır. Yaşamın kültür ve tecrübe kodlarını taşıyan bey, kağan ve baba gibi karakterlerin sözlerini dinlemeyip tabuları çiğneyenler, içimizdeki gölge arketipinin efsanelerdeki yansımaları olurlar. Bu efsanede de babasının sözünü dinlemeyip kaçan kız, bir gölge arketipi olarak efsanede yansır. Gölge arketipi olan karakterin davranışı taş kesilme ile cezalandırılır. Efsanelerin vermek istediği erdemli davranış kodları, gölge arketiplerinin çiğnemiş olduğu tabular be onların uğradığı cezalar ile dolaylı yoldan aktarılır. Efsane, baba sözünden çıkma eylemi bilinçaltının derinliklerine atılan bir gölge olmaktan ziyade, efsanelerde yansıması olan ve sonuçlarının görülebildiği bir olay olarak; insanın kendisiyle yani bilinçaltının karanlık yönü ile yüzleşebilme şansı bulduğu bir olanaklar gömüsüdür. İnsan kendisiyle yani gölgesiyle yüzleşerek önündeki karanlık bir engeli geçer ve hayatında daha mutlu ve huzurlu olur. Bu aşamada efsanelerdeki tabuları gölge arketiplerine çiğnetmek insanın kendisiyle olan yüzleşmesini de sağlar. Kendisiyle yüzleşen zaaflarını bilen insan toplumun değer yargılarını uygun yaşar. Bu sayede toplumsal kurallar bütünü korunur. Tabuların bir işlevi de toplumsal normları ve düzeni korumaktır.

Efsanedeki taş kesilme cezası simgesel boyutta incelendiğinde, taşın zaman boyutunda kalıcılığının fazla olması ve coğrafi etkenlerden etkilenmemesi onun etrafında oluşan anlatının etkisini artırır. Görme ve duyma organlarına hitap eden taşlar kolektif bilinçaltında kodlanır. Bununla birlikte taş, dikey boyutta, mitik anlatılardaki taş kesilme ile bağlantılıdır. Ayrıca mezar başlarına taş dikilmesi de

---

¹⁹⁹ Seyidoğlu, a.g.e., s.199–200.

kalıcılığın işaretidir. İnsanoğlu, nesnelere belleğinin yansıması olan mezarlardaki taşlarda, tarihsel kökenlerini ve kimliğini anımsama imkânı bulur. Böylece ne olduğunu, nereden geldiğini bilerek geleceğini daha sağlam temeller üzerine inşa eder. Efsanelerdeki taşlar da arkasında yatan anlatıları anımsatma işlevi ile karşıt değer davranışların nasıl kaosa yol açtığını imler.

4.1.3. Bakma Yasağının İhlali Sonucu Taş Kesilme

Örnek metin:

Gelin Kayası Efsanesi - İzmir

Bergama ile Dikili arasında bulunan ve Kaynarca olarak bilinen yerde bir zamanlar bir köy vardır. Köy halkı verimli tarlalarda çiftçilik yapmakta; hayvanları ise verimli arazinin etkisiyle besili olmaktadır. Köyde yaşayanlar hallerinden son derece memnundur. Ancak köyde hem zenginleşmenin getirdiği rahat ortam, hem de dışarıdan gelen insanların olumsuz etkisiyle değer yargıları bozulur ve ahlaki bir çöküntü başlar. Köyde yaşam bu şekilde devam ederken; köye gelen ulu bir kişi onları akıllarını başlarına almaları konusunda uyarır. Ancak bu ulu adamın sözünü kimse dinlemez. Köy halkı adamı bir kuyuya hapseder. Yaşlı adama acıyan bir genç kız, ona ekmek ve su getirir. Bir müddet sonra yaşlı adama yardım eden genç kızın düğünü olur. Yörenin düğün geleneklerine göre gelin, köyün yakınında bulunan kuyudan üç yudum su içer ve kuyunun başında üç kez dolaştırılır. Gelin su içeceği sırada yaşlı adam; “*Hemen ardımdan gelin. Buradan uzaklaşmanız gerek. Ama sakın arkanıza bakmayın, yoksa hepiniz taş olursunuz!*” diyerek onları uyarır. Bu uyarı üzerine köy halkı yaşlı adamın arkasından koşmaya başlar. Çıkan seslere dayanamayan bir köylü arkasına bakar. Gördüğü manzara karşısında “Yandım!” diyerek kendini yere atar. Bu sesi duyan köylüler dönüp arkalarına bakar ve hepsi taş kesilir. Kurtarmak istediği kızın da taş kesildiğini gören yaşlı adam, yandaki tepede vefat eder.²⁰⁰

Efsanenin yaşandığına inanılan yerdeki kayalıklara Gelin Taşı ya da Gelin Kayası denilir. Ulu kişinin ruhunu teslim ettiğine inanılan tepeye de Dede Tepesi adı verilir.

---

²⁰⁰ Ürük, a.g.e., s.91-92

Efsaneyi simgesel boyuta açan ifade yüce birey arketipi olan yaşlı adamın söylediği; “*Sakın arkanıza bakmayın, yoksa hepiniz taş olursunuz*” sözüdür. Bu söz yüce birey arketiplerinin içinde yaşadıkları toplumların sürü halinde kaosa doğru koşmalarına engel olacak bir uyarıdır. Bu uyarının yapılmasına neden olan şey ise köyün karşıt değerlerin merkezi haline gelmesidir. Kültürel değerlerin, toplumsal normların ve ahlaki değerlerin ihlal edilmesi köyün anlatı düzleminde sembolik olarak yok edilmesini gerektirir.

Yaşlı bilge adam köyü çiğnedikleri tabular yüzünden uyarır. Ancak köy halkı deneyimsel bellek sahibi olan yaşlı adamın sözünü dinlemez ve onu kuyuya atar. Böylece kendi sonlarını hazırlarlar.

Kuyuya atılan yaşlı adama bir genç kız yardım eder. Genç kızın davranışları, kavramlar düzeyinde ülkü değer davranışlarda yer alır. Genç kız ülkü değerlere sahip olması nedeniyle anlatı düzleminde korunmayı ve yaşamayı hak eden bir karakterdir. Efsanenin topluma verdiği mesaj genç kızın davranışlarında saklıdır. Ülkü değer davranışlar kaosun oluşmasını engeller.

Yaşlı adam, kendisine yardım eden genç kız ve köy halkını, köyün başına gelecek olan felaketten kurtarmak ister. Bu nedenle onların arkasından gelmelerini fakat kesinlikle arkalarını bakmamalarını ister. Bu yüce birey arketipi tarafından konulan tabudur. Bakma yasağını ihlal eden genç kız ve köy halkı taş kesilir.

Gelin Taşı efsanelerin atalardan gelen mesajları iletebileceği önemli bir simgedir. Bu simge aracılığıyla ülkü değerler yüceltilir. Karşıt değerlerin ülkü değerlere karşısında hâkim olması halinde kaosun ortaya çıkacağı belirtilir. Ayrıca deneyimsel bellek sahibi kişilerin sözlerinin dinlenmesinin ne kadar önemli olduğu gösterilir. Akli önceleyen bu kişiler, binlerce yıllık kolektif bir birikimin yansımalarıdır. Onların sözleri, emir ve yasakları da bu anlamda oldukça değerlidir. “Sakın arkanıza bakmayın, yoksa hepiniz taş kesilirsiniz” ifadesi ataların çağları aşan evrensel bir mesajdır. Mesaj, insana her daim önüne bakıp ilerlemesini, kendini sürekli yenilemesini ve kendini gerçekleştirmesini isteyen bir davet niteliği taşır.

4.1.4. Örf ve Adetlerin İhlali Sonucu Taş Kesilme

Örnek metinler:

a. Gelin Taşı - Erzurum

Gelin Taşı ile ilgili olarak anlatılan efsanede, gelin ve damadın kardeşinin birbirlerine karşı olan duygusal yakınlaşmasının taş kesilmeyle cezalandırıldığı görülür.

Efsaneye göre; gelin alayı yolda gelirken, gelin ve damadın kardeşi birbirlerine baka baka köyün girişine kadar gelirler. Tam bu sırada ikisi de taş kesilirler. Köy halkı da bu utanç verici durumu kınarcasına bu taşlara tükürerek geçer.²⁰¹

Örf ve adetler, toplumu bir arada tutan soyut ama güçlü kodlardır. Örf, içerisinde yaşadığı toplumu yatay boyutta bir arada tutarken; dikey boyutta ise atalarla olan mitik bağı sağlar. Örflerin ihlali şiddetli bir şekilde cezalandırılır. Bu sayede örf kendisini korumaya alır ve yaşamaya devam eder.

Gelin Taşı efsanesinde toplum tarafından tasvip edilmeyecek bir olay vardır. Gelin, kendisi için bir kardeşten öte göremeyeceği damadın kardeşine gönül verir. Bu durum toplumun değerlerine terstir ve bir şekilde cezalandırmayı gerektirir. Bu aşamada doğaüstü bir şekilde taş kesilerek cezalandırılan gelin ve damadın kardeşinin taşa dönüşen şekilleri köyün girişinde durur. Görüldüğü üzere sembolik anlamda olumsuz bir davranış daha köye girmeden engellenir. Böylece yaşanan olayın laneti köye bulaşmamış olur.

Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları* adlı eserinde bu konuya benzer bir örnek vermektedir. Kalafat'ın aktardığına göre; “*Bulgurluk köyündeki bir kutsal mekânda yapılan dinî uygulamaya göre kötü ruhların kovulması amacıyla taşlar üst üste konularak kule oluştururlar. Bu uygulama ve özel hallerde insanların sağlarına sollarına 'tu tu tu' diyerek tükürür gibi yapmaları bir usaradır. Bu kültürde ura kötülük urasa ise onu def etmek için yapılan bir uygulamadır.*”²⁰² Bu açıdan bakıldığında taş kesilen gelin ve damadın kardeşinin yapmış olduğu kötü davranışın bir kalıntısı olarak duran taşlara, bu kötü

²⁰¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.262.

²⁰² Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s.172-173.

olayı kınarcasına halk tarafından tükürülür. Böylece olayın köy halkı tarafından tasvip edilmediği de gösterilmiş olur. Böylece olayın lanetinin köye bulaşması engellenmeye çalışılır. Gelin ve damadın kardeşi toplumsal bir tabuyu çiğnedikleri için kendi kaoslarına yol açarlar.

Gelin ve damadın kardeşinin örf ve adetler etrafında şekillenen tabuyu kırmaları, Onları gölge arketipi olarak görmemize neden olur. Örf ve adetler gibi bir toplumu bir arada tutan değerler bütünü çığnemek, bu örf ve adetlerin ritüelleriyle büyüyen bir topluluğun aklından geçirmeyeceği düşünülen bir davranıştır. Bu efsanede, örf ve adetlerin ihlallerinin ne sonuçlar doğurduğunu göstermek için çiğnenen bir tabu ve uğranan ceza görülür. Verilmek istenen mesaj için de tabuları çiğneyenlerin ortaya çıkması gerekir. Bu durumda bilinçaltımızın karanlık yönü olan ve asla kendimize yakıştıramadığımız davranışları sergileyen gölge arketipleri ortaya çıkar. Gölge arketiplerinin davranışları ise karşıt değerler düzeyinde yansıma imkânı bulur. Efsanede birer gölge arketipi olan gelin ve damadın kardeşi, birbirlerine karşı duygusal bir yakınlık hissetmelerinden dolayı erdemli bir davranış sergilemezler. Bu davranış toplumun örf ve adetlerine uymaz. Sosyal anlamda da toplumsal bir çözümlüğe yol açarak; kaos yaratabilecek bir durum taş kesilme ile engellenir.

b. Gelin Taşı- Giresun

Gelinlerle ilgili olarak anlatılan efsanelere Anadolu'nun pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Efsanelerde gelinlerin çocuğunun altını ekmek ile temizlemesinden dolayı taşa dönüştüğünü ya da çocuğunun altını temizledikten sonra elindeki kirli bezi sulara attığı için suların akamaz olduğunu efsanelerde bulmak mümkündür.

İstemediği kişilerle evlenmek istemeyen gelinlerin “Allah’ım beni taşa çevir” diye dua ettiği ve duasının kabul olduğuna dair Anadolu halkı tarafından anlatılır. Anadolu'nun neresine gidilirse gidilirsin gelinlere atfedilen, efsanesi olan kayalara rastlamak mümkündür.

Gelinlerin taş kesilmesinin nedenlerinden birisi de örf ve adetlere riayet etmemeleridir. Giresun'da anlatılan bu efsanede de böyle bir durum söz konusudur. Gelin her ne kadar istemediği bir erkeğe varacağı için babasına kızgınlığından dolayı onun elini öpmez ve hayır duasını almaz ise de örf ve âdetlere göre; gelin baba

evinden onun elini öpüp duasını almadan çıkmamalıdır. Anne ve babanın hayır duası gelinlerin ve damatların geleceklerinin söz ile inşa edilmesi anlamını taşır. Anne ve babanın bedduasına maruz kalmak ise yitip gitmeye, dünya üzerinde kişinin kendini var edememesine ve hiçbir muradına erememesine sebep olur. Destanlarda da babaların kızlarına beddua ettikleri için çocukları olmayan gelinlere rastlanır. Beddua ile gelinin şahsında gerçekleşen davranış kodu, genler vasıtasıyla onun yeryüzündeki varisi olacak olan çocuğuna geçmesi engellenir.

Giresun'da anlatılan efsaneye göre; zengin bir ağanın genç ve güzel bir kızı vardır. Evlenme çağına gelen bu kızın talipleri çok fazladır. Ancak kızın gönlü, babasının çobanlarından birisindedir. Bu durumu öğrenen ağa, kızını ilk gelen dünürçülerden birine verir. Kızını kendisi gibi zengin birine veren ağa çok mutludur. Ancak genç kız sevdiğine varamadığı için çok üzgündür. Baba ocağından ayrılırken babasının elini öpmez ve hayır duasını almaz. Bu duruma içerlenen ağa “*Kızım taş ol!*” der. Gelin ve yanındakiler Eğribel'de taş olurlar. O günden sonra bu kayalar “Gelin Taşı” olarak bilinir.²⁰³

Gelin Taşı, yaşandığına inanılan böylesine trajik bir olayın günümüze kadar gelmiş simgesi ve başkişisi olarak bugünlere kadar gelir. Efsanelerdeki taş kesilme olayının bir amacı da taşın geçmişten bugüne bir aracı olarak kullanılır. Bununla birlikte taşların zaman içinde almış oldukları doğal şekiller onların etrafından böyle anlatıların oluşmasını sağlar.

Genç kız istemediği biriyle evlendirildiği için üzülmemekte ve babasına kızgın olmakta sonuna kadar haklıdır. Ancak örf ve adetler gibi toplumların temel varoluş dinamiklerini oluşturan kültürel öğeler, kişisel zaaf ve duyguların çok ötesinde bir yerdedir. Toplumun kültürel belleğini oluşturan örf ve adetlere karşı başlayacak olan bir muhalefet, toplumsal bir çözülmenin başlangıcı olabilir.

Efsanedeki durumu günümüze göre değil, efsane merkezli olarak düşünmek en doğru yaklaşımdır. Günümüzde artık genç kızlar istedikleri kişiler ile evlenme konusunda daha özgürdürler. Bu durum örf ve adetlerin zaman içerisindeki değişiminden ve yerini yeni şeylerin almasından kaynaklanır. Ama efsane merkezli yaklaşılıp; efsanelerin vermek istediği mesaj doğrultusunda okunduğunda örf ve

---

²⁰³ Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, s.19–20.

adetlerin hiçbir şekilde ihlal edilmemesi gerektiği görülür. Tabular kutsal olan şeylerin etrafında kendini var ederek bireyden başlayarak tüm toplumun düzeni için kendilerini öne sürerler. Bu efsanede de toplumda bir düzen kuran, toplumun, atalarının dünya görüşünü benimsemesini ve mitik enerjiden yararlanmasını sağlayan örf ve adetlerin ihlali sonucu oluşan kaos durumu anlatılır. Bu kaos giderilmek için taş kesilme hadisesi ile yaşanan olay cezalandırılır. Böylece örf ve adetlere uymanın ne kadar önemli olduğu aktarılır. Aksi takdirde cezaların olduğu mesajı verilir.

4.1.5. Nimete Saygısızlık Sonucu Taş Kesilme

Örnek metin:

Çocuklu Kaya- Aydın

Aydın'a bağlı Akçaova bucağının Belen mevkiinde, iki insanı anımsatan sivri bir kaya bulunmaktadır. Efsaneye göre; eski zamanlarda bir kadın, ekme yapmakta. Bu sırada kadının küçük çocuğu kendi pisliği ile oynamaya başlar ve ellerini hamur teknesine batırır. Anne, baba ve çocuk bu olaydan dolayı taş kesilir. Yörede kayaya "Çocuklu Kaya" denilmektedir. Anneler yaramazlık yapan çocuklarına bu olayı hatırlatıp "Allah seni de taş eder" diyerek korkutmaktadır.²⁰⁴

Ekme birçok medeniyette kutsal olarak kabul edilir. İnsanın yaşamını devam ettirmesini sağlayan ve kutsal kabul edilen ekmeğe karşı yapılan her türlü saygısızlık efsanelerde cezasız kalmaz. Nimete duyulan bu saygının arka planında kozmosun kaos ile olan mücadelesini kazanmasını sağlayan mitolojik bir yön yatmaktadır.²⁰⁵ Ekmeğin kutsal oluşu ve kutsal olan şeylerin korunmasının gerekliliği düzeni ve harmoniyi sağlamanın da bir neticesidir. Dünya üzerinde eski çağlardan beri gelen bir düzen kuran insanoğlu, bu düzeni devam ettirmek için uğraşır.

4.1.6. Varlık Alanı İhlali Sonucu Taş Kesilme

Örnek metin:

Ağlayan Kaya Efsanesi - Manisa

Mitolojinin yarı tanrı kahramanlarından Tantalos'un kızı Niobe, şimdiki adı Manisa olan Magnesia'nın Sipylos Dağı'nın yakınlarında dünyaya gelir. Efsanede

²⁰⁴ Ürük, a.g.e., s. 73.

²⁰⁵ E. L. Lvova, vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri- Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya, 2013, s.184.

anlatıldığına göre tanrıça Leto ile birlikte çocukluğunu yaşar. Niobe Thebai kralı Amphion ile evlenir. Niobe'nin bu evlilikten yedisi kız, yedisi erkek olmak üzere on dört çocuğu olur. Çocukluk arkadaşı Leto'nun ise Apollon ve Artemis adında iki çocuğu vardır. Niobe kendisinin on dört tanrıça Leto'nun ise sadece iki çocuğu olmasından dolayı Leto'yu küçümser. Niobe bu nedenden dolayı Thebai halkından kendisine tapmasını ister. Bir rüzgâr, Menderes Irmağı kenarında dinlenmekte olan Leto'ya, Niobe'nin sözlerini fısıldar. Leto duyduğu sözler karşısında öfkelenir ve çocuklarından Niobe'yi cezalandırmalarını ister. Apollon ve Artemis, attıkları oklarla Niobe'nin bütün çocuklarını öldürür. Niobe, çocuklarını kaybetmenin acısıyla o kadar çok ağlar ki baştanrı Zeus onun bu durumuna dayanamaz ve Niobe'yi taş çevirir.²⁰⁶

Manisa'da bulunan Spil Dağı'nın eteklerinde yer alan kadın başı biçimindeki kayanın göz çukurunu andıran girintilerinden binlerce yıldır su sızmaktadır. Efsaneye göre bu Niobe'nin gözyaşlarıdır. Bu nedenle kaya "Ağlayan Kaya" olarak bilinir. Kayanın bir diğer adı ise "Niobe Kayası"dır. Kayadan akan su bir süredir akmamaktadır.

Varlık alanlarının ihlali sadece fiziksel temas ile gerçekleşmez. Aynı zamanda söz ile de varlık alanlarının ihlal edildiği görülmektedir. Efsanede Niobe'nin dolaylı yoldan taş kesilmesine neden şey onun Tanrıça Leto'ya karşı takındığı kibirli duruştur. Bu duruş onun sözlerine de yansır ve söylememesi gerekenleri dile getirdiği için cezalandırılır. Mitik boyutta saygısızlık hiçbir şekilde affedilmez. Mitik anlayışta yüceltilen Tanrı ve Tanrıçalar, anlatı düzleminde koruma altındadır. Bundan dolayı Niobe'nin sözlerinin cezalandırılması için gereken nedensellik bağı söz üzerine kurgulanır. Leto'nun bu sözleri duyması için de doğa ana vazifesini yerine getirir. Rüzgar, yasağın ihlalini Leto'nun kulağına fısıldar. Mitik boyutta varlık tabakalarının üst katmanlarını temsil eden Leto, Niobe'nin çocuklarını yok eder. Böylece Niobe'nin olumsuz özelliklerini genlerinde taşıyan çocuklarını yok ederek, Niobe'nin şahsında ama evrensel bazda karşıt değer olan kibir duygusunu ve saygısızlığı cezalandırır. Niobe'nin yarı tanrı, yarı insan olması onun insani zaafından tamamen arınmadığını gösterir. Bu nedenle Niobe'nin işlemiş

---

²⁰⁶ Ürük, a.g.e., s. 25-26

olduğu suç, onun insani tarafından kaynaklanır. Çünkü Tanrıların zaafı ve kusurları olduğu söylenemez.

4.2. Varlık Alanı İhlali Sonucu Cezalandırılma

Ontoloji ya da varlık felsefesinin temel problemi varlıktır. Ontoloji varlığı veya varoluşu inceler. Varlığın kategorik yapısı da ontolojinin araştırma alanı içerisinde. Modern ontoloji varlığı çeşitli tabakalardan oluşan ve her katmanın kendi içinde bağımsız olduğu bir yapı olarak kabul eder. Modern ontolojinin kurucusu olan Nicolai Hartmann, varlık tabakalarını: 1. Maddi, 2. Organik, 3. Psişik, 4. Geist olmak üzere dört kısma ayırır. 1. katman inorganik tabaka ya da madde katmanıdır. 2. katmanda canlı varlıklar bulunur. Bu katman yaşam alanıdır ve bu alanda üreme, büyüme, gelişme ve beslenme görülür. Organik hayat, maddi olana bağlıdır. 3. katman bilinçli varlıkların alanıdır. Bu alanı bilincimiz ile tanırız. Psişik varlık tabakası alttaki tabakalar tarafından taşınır. 4. katman tinsel varlık alanıdır. Geist tabakasında edim alanımız tin veya ustur. İnsanın varlık alanı dört katmanlıdır. İnsan, tinsel katmanın niteliklerini de taşır.²⁰⁷ Bu varlık tabakaları tamamen birbirinden bağlantısız ve birlikten yoksun değildir. Ancak bu tabakalar arasında uyulması gereken bir ontik mesafede vardır. Bir varlık tabakasından diğer bir varlık tabakasına şartsız bir şekilde sürekli olarak geçmek mümkün değildir.²⁰⁸ Ontolojik olarak varlık tabakalarının arasındaki geçilmezlik ilkesinin ihlali kaosu doğurur. Anadolu efsanelerinde varlık tabakalarının geçilmezlik ilkesinin ihlali neticesinde çeşitli cezalandırmalar olduğu görülür.

4.2.1. Ölümle Cezalandırılma

Örnek metinler:

a. Kızlar Pınarı- Ankara

Ankara'nın Kalecik ilçesine bağlı bir köyde Hasangiller adında bir aile yaşar. Bu ailenin evinde hiç bereket olmadığına inanılır. Bunun nedeni olarak da bir efsane anlatılır. Anlatılanlara göre Hasangiller, köy mezarlığının yakınlarında bulunan pınarda üç kızın yıkandığını görürler. Gizlenirler ve kızları yakalamaya çalışırlar.

²⁰⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976, s.218-219.

²⁰⁸ İsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, İnkılâp Yay., İstanbul, 2002, s.38.

Diğer iki kız kaçar, sadece bir kızını yakalarlar. Yakalanan kız eve getirilir. O gece evde ekmek yapmak için hamur hazırlanır. Hamur yapıldıkça çoğalır ve bir türlü azalmaz. Gelinler bu durumdan yakınır. Kız da bunlara iki topağı üst üste koymaları durumunda hamurun biteceğini söyler. Gelinler denileni yapar. O günden sonra Hasangillerin evinde bet bereket kalmaz.

Pınarda yakalanan kız, ertesi sabah yakalandığı pınara bırakılır. Kız, bırakıldıktan sonra pınarda kaybolur gider. Kız kaybolduktan sonra pınardan bir hafta kan gibi su akar ve acayip gürültüler duyulur.²⁰⁹

Kızlar Pınarı'ndaki perileri yakalamaya çalışan Hasangiller, yer- su ruhlarına karşı suç işlerler. Perilerden bir tanesini yakalarlar ve evlerine götürürler. Su iyelerine karşı işlenmiş olan suç cezasız kalmaz. Öncelikle Hasangiller'in evindeki bereket yok olur. Hasangilleri koruyan ve besleyen doğanın ruhları, işlemiş oldukları suç yüzünden onlardan desteklerini çekerler. Böylece ailenin evine kaos hakim olur. Yakalanan kız bırakıldıktan sonra ait olduğu yere yani sulara geri döner. Ancak su iyeleri başka varlık alanlarıyla temas etmesinden dolayı kızını öldürürler. Sular bir hafta kan gibi akarak hem bu ölümü gösterir, hem de bir hafta boyunca insanlara su vermez. Doğa yapılan tahribatı kendi içinde tamir edebilir ve yenileyebilir. Peri kızını, başka dünyaların canlılarıyla temas ettiği için, kendi varlık tabakasındaki düzeni bozmasını engellenmek için yok edilir.

Kızlar Pınarı, mekânsal boyutu ile inorganik tabakada yer alır. Kızlar Pınarı'nın kutsanmış bir yer olmasının nedeni ise onun "yer-su ruhları" ile bağlantılı olmasıdır. Bu bağlantı Kızlar Pınarı'nı tinsel tabakaya ulaştırır. Canlı varlıkların pınardan su içmeleri ve ondan yararlanmaları, Kızlar Pınarı'nı inorganik tabakada konumlandırır. Perilerin bu pınarda bulunması ve orada yıkanmaları ise Kızlar Pınarı'nın kutsal olmasını sağlar. Bu durumda da pınar geist tabakasına ulaşır.

Abdülkadir İnan, yer-su ruhları kavramının hem koruyucu ruhu hem de vatani temsil ettiğini bunun da kökeninin Eski Türk yazıtlarında geçen "ıdık yer-sub" ifadesiyle ilişkili olduğunu söyler.²¹⁰ Yer su ruhları kendilerine ait olan bölgelerin hâkim - sahipleridir. Yer su ruhları dağ, su, ağaç ve orman gibi insanın iç içe olduğu tabiatın da ruhunu temsil etmektedir. Bu nedenle dağlar, ağaçlar, pınarlar hâkim

²⁰⁹ Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, s.140-141.

²¹⁰ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay., Ankara, 20006, s.48.

sahiplerin varlık alanlarını teşkil eder İnsan, varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için bu ruhlara saygılı davranmak zorundadır.. İnsanın ve canlıların yardımcıları olduğuna inanılan yer-su ruhlarıyla gerçekleştirilecek her türlü temasın ritüel şeklinde olması gerekir. Bu nedenle sulara kurbanlar sunmak orada yaşadığına inanılan koruyucu ruhu memnun etme isteğinden kaynaklanır.

İnsan beraber yaşadığı doğa ile eyitişimsel bir ilişki içindedir. Doğa tüm samimiyetiyle insanoğluna kucacağına açar. Bunun karşılığında insanlardan beklediği tek şey ise saygıdır. Bu ruhlara saygılı olmak, onlarla bütünleşmeyi ve evrenin enerjisini hissetmeyi de sağlar. Bir yere konup yerleşen insanlar için oradan ayrılmak çok zordur. Oradaki ağaçlardan, dağlardan ve sulardan kopmak insanı tarif edilemez üzüntüye gark eder. Nitekim Bahaeddin Ögel, Yenisey yazıtlarında geçen “*Hem yerimden, hem sularımından ayrıldım*” sözünün ölmek anlamında kullanıldığını belirtir.²¹¹ “*Görülüyor ki yer ve sular, toplumsal bilinçte yalnızca inorganik bir varlık tabakası değil, aynı zamanda derin anlam dizgeleri düzeyinde geist bir form olarak kabul görmektedir.*”²¹² Bu kabul anlatılar dünyasında da karşılığını bulur. Efsanelerdeki pınarların ve suların tabular ile korunmasının nedenlerinden biri de bu durumdur.

b. Cin- Erzurum

Başka varlık alanlarının canlılarının da insanlar gibi kendi varlık alanlarının çeşitli kuralları vardır. Varlık tabakalarını ihlal eden bir cin, yine başka bir cin tarafından cezalandırılır. Efsane göre; evin kedisi evin hanımına dikkatli bir şekilde bakar. Bunu gören kadının kocası kediye; “Beğendiysen sana verdim” der. Adam akşam eve geldiğinde, evde eşinin ve kedinin olmadığını görür. Bunun üzerine hemen bir hocaya gider ve durumu anlatır. Hoca bir muska yapar ve adama; “Çoban Köprüsü’ne gidersin, akşama doğru köprüden atlar geçer. En sonunda geçecek olan dört atının en sonunda olana bu muskayı verirsin, gösterirsin” der. Köprüde beklemeye başlayan adam, akşam olduğunda hocanın dediği gibi atlıların geldiğini

²¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.418.

²¹² Ramazan Korkmaz, “Fenomenolojik Açıdan Tepegöz Yorumu”, Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni (18–20 Mart 1999), 221–226, Elazığ, 2000.s.260–261.

görür. Kağıdı en son atlıya verir. Kağıdı okuyan atlı, ordudan bir asker seçer. Adamın karısını geri verdikten sonra da bu askeri köprüde asar.²¹³

Efsanede görüldüğü üzere, aslında evin kedisi bir cindir. Cinlerin ve insan dışı başka canlıların şekil değiştirerek hayvan kılığına girdiğine dair bir inanç vardır. Adamın, kediye karşı tamamen şaka yollu söylediği sözler, farkında olmadığı bir felakete yol açar. Kedi kılığına giren cin, kadının eşini başka dünyalara kaçıtır. Kadının kocası bu durumdan kurtulmak için bir hocaya gider. Soyut bir dünyanın sorunu manevi bir şahsiyetin verdiği çözüm önerisi ile aşılmaya çalışılır. Burada muska, görünmez ve bilinmez dünyaların kapısını açan tılsımdır. Adam bu sayede karısını kurtarır.

Sınırları ihlal eden ve başka dünyaya ait olan bir şeyi çalan cin ise ölümle cezalandırılır. Görüldüğü üzere sınırlar arası geçişmezlik kuralı ihlal edildiği zaman kaos kaçınılmazdır. Bu nedenle insan ve diğer canlılar arasındaki sınırı daha da kuvvetlendirmek amacıyla koruyucu tedbirlere başvurulur.

Cinlerin varlık alanının da kendine özgü kanunları vardır. Kâğıdı alıp okuyan cin, varlık alanlarını ihlal eden ve başka dünyaların düzenini bozan cini köprüde astırarak cezalandırır. Bu ceza sonrası kaos yerini tekrar düzene bırakır ve her varlık kendi varlık alanındaki yaşamına devam eder.

c. Aygır Gölü - Erzurum

Aygır Gölü adlı efsanede varlık alanlarının ihlal edilmesinin cezasının sonucunda cezasının ölüm olduğunu anlatan bir efsanedir. Bu efsanede gölde yaşadığına inanılan aygırlar, yakalanıp insanların hizmetinde çalıştırıldıktan sonra tekrar göle döndükleri zaman öldürülür. Sudan ise şöyle bir ses yükselir: “*İnsanlara hizmet eden bizden değildir.*”²¹⁴

Aygır efsanesi de Cin efsanesinde olduğu gibi sınırların ihlali sonucunda uğranılan bir cezayı anlatır. Bu efsanede de başka dünyanın sınırlarında bulunup tekrar kendi yaşam alanına dönen canlı ölümle cezalandırılır. Bir kere sınırın öte yanını gören artık kendine ait olan dünyada yaşama hakkını kaybeder. Efsanede sudan yükselen “İnsana hizmet eden bizden değildir” sözü suların kendi kanunlarının

---

²¹³ Seyidoğlu, a.g.e., s.217.

²¹⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s.230–231.

olduğunu gösteren önemli bir sözdür. İnsan ile temas eden, onun hizmetinde çalışan varlık, kendi dünyasında yaşam hakkını kaybeder ve geri dönüş hakkını sonsuza dek yitirir. Efsanedeki tabu evrendeki düzen için son derece önemlidir. Her canlı kendi varlık alanı içerisinde yaşadığı zaman kaos ortaya çıkmaz. Evren bu anlamda saygıyı öne sürer. Saygı tüm varlık alanlarının kendi içinde özgür, ama bir bütün halinde evreni oluşturduğu bir yapının en önemli davranış kodudur. Evren bu saygıyı her anlamda yansıtır. Örneğin; bir narın içinde yüzlerce nar tanesi vardır. Ama her nar tanesi lifler ile bir diğerinden ayrılır ve kendi varlık alanında büyür ve gelişir. Bu yapı daha sonra narı oluşturur. Sembolik anlamda narın evreni temsil ettiğini düşünülürse nar taneleri de evrendeki varlıkları temsil eder. Nitekim nar, üremenin, çoğalmanın simgesidir.

Ontik anlamda varlık tabakaları, evrendeki yaşamın sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için gereklidir. Varlık tabakaları sayesinde evrendeki denge doğal bir denetim altında tutulur. Varlık tabakalarını ihlal etmek tabudur. Hatta bu tabunun evrensel bir tabudur.

ç. Al Kızı - Yozgat

Hüseyin Efendi Yozgat'a Horasan'dan gelen bir kişidir. Hüseyin Efendi'nin kızı doğum yapar. Bunu gören Al Kızı; "Hüseyin Efendi'nin kızına ekmek aşı yapacaklar, ben onun içine kıl olarak gireceğim ve lohusanın ciğerini yiyeceğim" der. Bu konuşmaya bir çoban tanıklık eder. Ekmeğin içindeki kılı çıkarır ve sobanın üzerine koyar. Kıl, insan şekline dönüşür ve "Beni yakmayın!" diye bağırır. Al Kızı yakalanır. Dört sene evde çalıştırılır. Al Kızı'nın yaptığı her iş çok güzel olmaktadır. Dokunduğu her şeyin bereketi artar. Dört yılın sonunda Al Kızı serbest kalır. Al Kızı; "Beni şu göle atın. Eğer taifem beni öldürürse gölden kan çıkar. Eğer kan çıkmazsa bilin ki beni öldürmediler" diye söyler. Bir müddet sonra gölün yüzeyi kan ile kaplanır. Bu nedenle bu göle Kanlıgöl denilmektedir.²¹⁵

Anadolu'nun pek çok yöresinde al kızı, al karısı gibi çeşitli adlar verilen bir doğaüstü canlının, yeni doğum yapmış loğusa kadınlara ve bebeklerine zarar vermeye çalıştığına inanılır. Bu nedenle al kızını loğusadan ve bebekten uzak tutmak

---

²¹⁵ Karadavut, a.g.e., s.230.

için çeşitli uygulamalara başvurulur. Loğusanın başında Kur'an-ı Kerim bulundurmak, loğusa kadının yatağının etrafını urganla çevrelemek; bununla birlikte bebeğin yüzüne kara sürmek gibi çeşitli uygulamalar ile al kızının loğusa kadına ve bebeğine zarar vermesi engellenmeye çalışılır.

Al Kızı'nın Türk dünyasında Alarvadı, Albastı gibi isimlerle anılır. Albastı'nın koruyucu Umay Ana'nın zıttı olan Kara Umay ile benzerlikleri bulunur. Ancak aralarındaki fark; Albastının hamile kadınların ciğerlerini yiyerek onlara zarar vermeye çalışmasıdır. Albastı, doğumun ve üremenin düşmanıdır. Yeni doğan bebeklere ve annelerine zarar vermek için uğraşır.²¹⁶ Yaşamın sürekliliği için tehdit oluşturan Al Kızı'nın engellenmesi adına yapılan uygulamaların kökenleri Türk dünyasındaki ritüellerle bağlantılıdır. Loğusa kadının baş ucuna konulan, iğne, tüfek ve bıçak ile Umay Ana'nın koruyucu gücü ile temas kurulmaya çalışılır.

Abdülkadir İnan, Al Kızı'nın bir ruh olduğunu, onun tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renkten korktuğunu; bu yüzden loğusa kadının baş ucuna kırmızı tülbentler bağlandığını söyler.²¹⁷

Anadolu'da Al Kızı'nın yakalanıp insan için çalıştırıldığına dair birçok anlatıya şahit olmak mümkündür. Al Kızı'nın bulunduğu eve bereket getirdiği anlatılır. Al Kızı çok iyi iş yapıyor ve eve bereket getiriyor olsa bile o başka dünyanın ve varlık alanının canlısı olarak insanla olan ilişkisi kozmosa aykırıdır. Al Kızı'nın kendi varlık alanına dönmesi gerekir. Ancak bir defa sınır ihlalini gerçekleştiren ve başka dünyaların canlılarıyla temas gerçekleştiren, bir daha geri dönemez. Geri dönmeye çalışırsa kendi varlık alanının canlıları tarafından ölümle cezalandırılır. Ölüm gibi kötü bir olayın efsanede kaosun karşısında kozmosun artı değeri olduğu görülür. Yaşamın en acı ve geri dönüşü olmayan olayı olan ölüm, bütün varlık tabakalarına karşı verilmiş en net cevap olarak görünür. Sınır ihlalini gerçekleştiren canlı kendi varlık alanında yaşama şansını kaybeder. Girdiği başka varlık tabakasında ise varlık yitimine uğrar ve bir köle olarak çalıştırılır.

---

²¹⁶ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi- 2*, s.54.

²¹⁷ Abdülkadir İnan, "Al Ruhü Hakkında", Makaleler ve İncelemeler, TTK Yay., C.1, Ankara, 1998, s.162.

d. Al Karısı - Erzurum

Al Karısı adlı efsanede başka varlık alanlarının canlılarının sınır ihlalleri durumunda artık geri dönüşlerinin yasak olduğu ve cezasının da ölüm olduğu görülür. Yakalanan Al Karısı, üzerindeki iğneyi çıkarıp suya atlar. Suyu atlayınca da suyun yüzeyi kan olur. Bu durum da geldiği yerdeki canlıların kendisini kabul etmediği ve öldürdüğü anlamına gelir.²¹⁸

Al Karısı ile ilgili olarak Anadolu'nun birçok yerinde anlatmalara şahit olunur Al Karısı yakalandığı takdirde bolluk ve bereket getirdiğine inanılır. Ancak başka bir âlemin canlısı olan Al Karısı, esaretten kurtulup tekrar eski yaşamına dönemez. Bir kere insanlara hizmet ettiği için artık orada yaşayamaz. Bu nedenle kendi dünyasının canlıları tarafından öldürülür.

4.2.2. Yaşam Alanının Yok Olmasıyla Cezalandırılma

Örnek metinler:

a. Uğursuz Yumurta - Erzurum

Uğursuz Yumurta adlı efsane, canlılara karşı yapılan bir davranışın cezalandırıldığı bir olaya dayanır. Efsaneye göre; şimdi virane bir halde olan eski bir köyde önceden leylekler yaşar. Leylekler ilkbaharda gelir, sonbaharda tekrar göç eder. İlkbahar mevsiminde ana leyleğin iki yumurtası olur. Köyde yaşayanlardan birisi bu yumurtalardan birini tavuk yumurtası ile değiştirir. Köylü de bu durumu merak eder ve leyleği izler. Leylek aradan kısa bir süre geçtikten sonra diğer leylekler tarafından öldürülür. Daha sonrada leylekler köye bir daha gelmez. Bu durumu gören halk da köyden göç etmeye başlar.²¹⁹

Jean Paul Roux, leyleğin kutsal bir rolü olduğuna dikkat çeker. Roux, Türklerin de diğer milletler gibi leyleklerin hareketlerini iyiye ve kötüye yordüğünü belirtirken bir de Attila ile ilgili bir hadiseyi örnek verir;

Aç kalmış veya korkmuş leyleklerin kuşatma altındaki şehri terk etmelerinin doğal olmasının pek önemi yoktur. Attilâ, ileride ne olacağını önceden kestirebilen leyleklerin, orduları engellemeseydi şehirlilerin davranacakları gibi davrandıklarını düşünür. Ama

---

²¹⁸ Seyidoğlu, a.g.e., s.142.

²¹⁹ Seyidoğlu, a.g.e., s.207–208.

leyleklerin kaçarken şehrin mutluluğunu götürmelerinin şehrin düşmesine neden olacağını da düşünmüştür kuşkusuz.²²⁰

Atilla ilgili anlatılan olaydaki dikkat çekici husus, leyleklerin giderken şehrin mutluluğunu da beraberinde götürdüğü ifadesidir. Yukarıdaki efsanede de leylekler o köyü terk ettikten sonra, köy eski görüntüsünden uzaklaşır. Herkes köyden göç eder. Köy virane bir hale dönüşür. *“Bu durum leyleklerin bolluk ve bereket olgusuyla olan doğrudan ilişkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir.”*²²¹

Bütün parçalar bir araya getirildiğinde bir kişinin yapmış olduğu hatanın tüm köyü etkilediği görülür. Başka canlıların yaşamlarına saygı duyulmaması neticesinde kaos ortaya çıkar. Bolluk ve bereket sembolü olan leyleğin, neslinin çoğalmasını sağlayacak olan yumurtalarına karşı yapılan eylem, canlıların yaşam haklarına karşı işlenen bir suçtur. Sınırların ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkan kaos sonucunda köy, yaşamsal anlamda her türlü kaynağını yitirir ve harap bir hale gelerek; yasakların çiğnenmesi sonucunda uğranılan cezaların somut bir hali olarak öylece kalır. Efsanede kaosun ortaya çıkmasına sebep olan ise leyleğin yumurtasını tavuk yumurtası ile değiştiren kişidir. Karakter burada bir gölge arketipi olarak dikkati çeker. Başka canlıların varlık alanlarına yapılan saygısızlık, insani olarak kabul edilebilecek bir davranış değildir. Saygı gibi, erdemli bir davranışın aksi bir durum olan saygısızlık, gölge arketipinin yansıması olan kişi tarafından yapılır. Mitolojik anlamda da derin göndermelere sahip olan leylek sembolüne karşı işlenen bu suç, mit tarafından cezasız bırakılmaz. Gölge arketipinin temsil ettiği saygısızlık eylemi cezalandırılarak, saygı kavramının önemi vurgulanır. Bu efsanede kaosun ortaya çıkmasına sebebiyet veren kişi, gölge arketipinin yansıması olarak efsanelerde tabuları çiğneyen bir arketip olarak yer alır. Gölge arketipleri çiğnedikleri tabular ile olumsuz sonuçlara sebebiyet verirler.

İnsan, bilinçli bir varlık olarak beraber yaşadığı diğer varlıklara karşı saygılı olmalıdır. Saygı kavramı tüm varlıkların bir arada yaşamasını sağlayan en önemli şeydir. İnsan, bu erdemli davranış kodunun kaynağını kendi bilincinde bulabilir. *“İnsan kendi bilincinin otantik açılımı yüzünden başka bir varlık alanına zarar*

²²⁰ Roux, a.g.e., s.80- 81.

²²¹Pervin Ergun, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 89, 2011, s.135.

vermemelidir. Zira doğal veya kültürel düzlemde tahrip edilen bir değer dizgesinin yerine, bütün zamanlar boyu aynı koddaki bir yenisini koymanın imkânı yoktur. Dolayısıyla kaybolan her doğal ve kültürel değer, yaşamsal bir rengin, ebediyen yeryüzünden silinmesi anlamını taşımakta ve evrenin dengesini bozmaktadır.”²²² Bu bağlamda leyleğin yaşamsal alanın yok olması evrensel dengenin de bozulması anlamını taşır. Bu yüzden önce leylekler göç eder, daha sonra da köy yaşanmaz bir hale dönüşür. Canlılar arasında gerçekleşen bu zincirleme reaksiyon, canlılar arasındaki bu bağıntının çok yakın olduğunu ve evrensel dengenin bu yakınlıklar üzerine kurulduğunu gösterir.

b. Çıldır'da Karasu'dan Çıkan Su Boğası – Ardahan

Efsaneye göre “Karasu'dan çıkan Su-Boğası, oradan suyun kırağından oylayan Zekerem Ağası'nın nahırındaki boğa ile döğüşürmüş. Su-Boğası ile dövüşürken yaralan ve gündün güne kötöleyen boğayı gören Ağa'sı işin iç yüzünü öğrenince, buna bir çare arar. Sonunda, kendi boğasının boynuzlarını Polat (çelik) kaplattırır(r)”²²³ Boynuzları çelikle kaplanan boğa, Su-Boğası'nı yener. Uğradığı bu yenilgi sonrasında Su-Boğası Karasu'ya girip kaybolur ve bir daha da görünmez. Ağanın yaptığı bu müdahale sonucu dengeler bir anda değişir. Ancak bu değişen dengeler mekânın yitimine neden olur. “ (...) boynuzu Polatlı Boğa'nın Ağası'nın evi ile köyü kısa bir zamanda viran olu(r) (ve) bir daha da şenlenm(ez)”²²⁴

Evrende ahenkli bir düzen vardır. Bu düzene yapılan her türlü müdahale bu ahenkli işleyişi bozmakta ve başka felaketlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. “Çıldır'da Karasu'dan Çıkan Su Boğası” adlı efsanede de doğal işleyişe yapılan müdahalenin cezalandırıldığı görülür. Ağa'nın evi ve köyünün kısa zamanda yıkılıp viran olmasının ve bir daha da şenlenmemesinin nedeni, Ağa'nın doğanın işleyişine ve ilahi düzene yaptığı müdahalede aranmalıdır. Ağa yapmış olduğu bu müdahale ile yasağı çiğner ve bunun sonucunda cezalandırılır. Bu cezanın etkileri ise sadece Ağa'nın evi ile sınırlı kalmaz ve bütün köyü kapsar. Yani yasakların çiğnenmesi bireysel boyuttan toplumsal boyuta etki eden bir nitelik kazanır. Nitekim Dede

²²² Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s.169.

²²³ Ramazan Korkmaz, *Çıldır Folklor ve Etnografyası*, s.13.

²²⁴ Ramazan Korkmaz, *Çıldır Folklor ve Etnografyası*, s.13-14.

Korkut Hikâyeleri'nden Basat'ın Tepegözü öldürmesi adlı hikâyede de Çobanın Peri kızı ile cima etmesi sonucu çiğnemiş olduğu yasağın etkileri tüm Oğuz toplumuna yansır. Buradan hareketle kişisel bir hatanın bütün topluma mal olabildiği sonucuna da ulaşılır. Efsanede verilmek istenen mesaj, yasağın çiğnenmesi karşısında sadece kişilerin değil, bütün toplumun sorumlu olduğu fikridir. Bu nedenle toplumsal bir otokontrol sağlanması gerektiği de ima edilir. Tabuların nesilden nesile aktarılmasının önemi de bu noktada ortaya çıkar.²²⁵

4.2.3. Yaşam Kaynaklarının Yitimi

Örnek metinler:

a. Kaybolan Nehir - Erzurum

Anadolu'nun pek çok yerinde çocuğunun altını bir nimetle temizleyen anne ve bebeğinin efsanesine rastlamak mümkündür. Bu efsanelerin çoğunluğunda anne ve bebeği nimete saygısızlıktan ötürü taşa dönüştürülerek cezalandırılır. Ancak Erzurum'da anlatılan Kaybolan Nehir efsanesinde durum biraz daha farklıdır. Efsanede Ermeni bir gelinin çocuğunun altını yanı başındaki su ile değil, buğday ekmeği ile temizlediği görülür. Daha sonra da bu ekmeği suya atar. Bu durumu gören su da günden güne azalır.²²⁶

Bu efsanede bir değil, iki yasağın çiğnendiği görülür. Öncelikle gelin ekmek ile çocuğun altını temizleyerek ilk ihlali gerçekleştirir. Üstelik bununla da yetinmez ve ekmeği kirlettikten sonra yanı başındaki suya atar. Suların kirlenmesi ise ikinci ihlali doğurur. Bu durum karşısında doğa kendi tepkisini ortaya koyar ve su kendisini geri çeker. Tek bir kişinin yapmış olduğu ihlal, tüm toplumun yaşam kaynağının yok olmasına neden olur. Arındırıcı ve temizleyici özelliği ile su evrensel nitelikte bir hayat kaynağıdır. Suların bu arındırıcılığına karşı yapılan kirletme eylemi evrensel bir öfkeyi de beraberinde getirir. Gaston Bachelard; "*Şiddetli su evrensel öfkenin ilk semalarından biridir*"²²⁷ diyerek suların bir cezalandırma aracı olduğunu dile getirir.

Suların çiğnenen yasaklar karşısında tepkisi iki boyutludur. Birincisinde sular olumsuzluğun üzerine doğru giderek onu yok eder. İkincisinde ise sular kendilerini

²²⁵ Mehmet Nişancı, Ramazan Ergöz, a.g.e., s. 296.

²²⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.250.

²²⁷ Gaston Bachelard, *Su ve Düşler*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006, s.197.

geri çekerek yaşamsal anlamda insanlara olan desteğini geri çekerler. Sonuç olarak her ikisinde de insanoğlu çiğnediği ve ihlal ettiği sınırların cezasını çeker.

Suların cezalandırıcı rolüne Göktürk yazıtlarında da anlatılır. Yazıtlarda iyi hizmet etmeyen ve isyan edenleri sular cezalandırır.²²⁸

Suyun simgesel düzeyde insan hayatı için göstergeleri vardır. İnsanın yaşamdaki var olma mücadelesine manevi bir sağaltım unsuru olarak katkı sunan sulardaki değişimler insan hayatına doğrudan etki yapar. “(...) var oluş mücadelesinde suyun ‘akar’ ya da ‘akıntılı’ olması, devamlılığın yani canlılığın ‘kuru’, ‘bulanık’ ve ‘cılız’ olması da cansızlığın, hastalığın ve ölümün bir göstergesi sayıl(ır).”²²⁹ Böylesine derin göstergelere sahip olan “Sular, evrenin materia priması olarak kabul edilen ve bütün varoluş olanaklarını içinde barındıran ‘ecza-ı evveli’ unsurlardan birisidir. Varoluşun kaynağı olması itibariyle korunması ve saygı gösterilmesi gerekmektedir. Mitik düşüncenin bu kabulü, aslında insanları, varlık tabakaları arasındaki geçilmezlik ilkesine saygıya davet etmektedir.”²³⁰ Saygı, anlatım esasına dayalı türlerin değişmeyen ülkü değer kavramlarından birisidir. Efsanelerde de saygılı olan her davranış ödüllendirilirken, saygısızca sergilenen davranışlar ise cezalandırılır. Bu efsanede öncelikle nimete sonra da sulara karşı kirletme eylemini gerçekleştiren karakter bir gölge arketipidir. Gölge arketiplerinin anlatılardaki yansıması olan karakterlerin davranış kodları onların neden bir gölge arketipi olduklarının cevabını içermektedir. Kaybolan Nehir efsanesinde, gelin, önce kutsal olan nimeti sonra da yaşamın temel kaynaklarından birisi olan suları insani değerlerle bağdaşmayan bir şekilde kirletir. Bu nedenle başta çevresine olmak üzere içinde bulunduğu toplumun kutsalına saygısızlıkta bulunur.

b. Süt Pınarı - Erzurum

“Norşen Köyü’nde bir süt pınarı varmış. Gözesinden su yerine süt akar köylüleri beslermiş. Kadının birisi birgün çocuğunu emzirmiş, sonra da onun bezini bu suda yıkamış. O günden sonra pınarın sütü kesilmiş, su akmaya başlamış.”²³¹

²²⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi 1*, s.322.

²²⁹ Ramazan Korkmaz, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu”, *Türk Kültürü*, S.418, Ankara, 1998, s.92.

²³⁰ Ramazan Korkmaz, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu”, s.92.

²³¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.252.

Süt pınarı efsanesinde de Kaybolan Nehir efsanesine benzer bir durum vardır. Ancak buradaki farklılık pınarın su değil süt olmasıdır. Kadın çocuğunun kirli bezini süt olarak akan pınara atar. Bundan dolayı süt, yerini suya bırakır. Bahşedilen nimet bir derece düşerek suya dönüşür.

Besinler insanın hayatını devam ettirmesi için en gerekli unsurdur. Efsanede insanlık, gözesinden su yerine süt akan bir pınar ile ödüllendirilir. Ancak bu durumun bir kişinin çiğnemiş olduğu tabu sonucu bozulduğu görülür. Efsanenin temel vurgusu suların korunması ve sulara saygı duyulması gerektiğidir. Sular, yaşamsal anlamda varoluş dinamiklerini oluşturur. İnsanoğlunun hayatını devam ettirmesi için en gerekli kaynak olan suyun temizleyici ve arındırıcı rolü olması suları yatay boyutta insanlık için önemli kılar. Aynı zamanda dikey boyutta suların arkasında yatan kökensel bağlar da vardır. Suların değiştiren ve dönüştüren rolü pek çok anlatıda yer alır. Dede Korkut anlatılarında arı- sudan abdest aldıktan sonra düşman üzerine giden Oğuz Begleri, suda ölümsüzlüğü arayan Köroğlu suyun mitik boyuttaki gücünü içeren yansımalarıdır.

Suyun mitik boyutu onun efsanelerde korunmasını sağlar. Efsanelerde sulara karşı yapılan her türlü eylem cezasız bırakılmaz. Bu efsanede pınarın gözesinden su yerine süt akması doğaüstü bir olaydır. Ancak bu olay bir kişinin yapmış olduğu olay sonucu sona erer ve hayat normal standartlarına geri döner. Bu geri dönüş toplum için önemli bir uyarıdır. Çünkü aynı hata tekrar yapıldığında bu defa sular bir daha akmayacak ve insanlar yaşamsal kaynaklarından mahrum kalarak bir yitime uğrayacaklardır. Efsanelerin genel olarak her zaman böyle bir şans sunduğunu söylemek mümkün değildir. Efsane onlara bir şans daha verir. İnsanlara da doğaya karşı yapılan her türlü eylemin cezasız kalmayacağı mesajı iletilir.

4.2.4. Sirtına Kambur Geçirilerek Cezalandırılma

Örnek metin:

Hamam - Erzurum

Hamam adlı efsanede başka dünyaların canlıları olan cinlerin kendilerine iyilik yapmanı mükâfatlandığı ama kendileriyle alay eden bir insanı ise sırtına kambur yapıştırarak cezalandırdıklarını görürüz.²³²

---

²³² Seyidoğlu, a.g.e., s.176.

İnsan, kendi varlık alanını sınırsız olmadığını, varlık alanlarının sınırları bittiği anda başka varlık alanlarına dokunmamayı bilmesi gerekir. Aksi takdirde başka varlık alanlarına karşı yaptığı müdahaleler ontolojik bir günah niteliği taşır. *“Günah işlemek, insanın bir varlık değerine karşı onu aşağılayacak bir eylemde bulunması demektir.”*²³³ Efsanede görüldüğü üzere her canlının yaşamda bir varlık alanı vardır. Ve bu varlık alanına saygı sadece fiziksel anlamda değil sözlerle de olmalıdır. Bir başka canlının görünüşüyle alay etmek ve onu olduğu şekliyle kabul etmemek bir cezalandırmayı da beraberinde getirir. Başka dünyaların canlıları kendilerine saygı gösterenlere iyilik yaparken; saygı göstermeyip sözleriyle rencide edenleri de cezalandırır. Efsanede cezalandırılan başka canlılarla alay eden gölge arketipinin yansıması olan insan kişidir. Anlatım esasına dayalı metinlerin özü olan ülkü kavramların edinimi için efsanede, karşı değer kavramların temsilcisi olan gölge arketipi cezaya uğrar. Bu sayede ilk insandan bugüne anlatım esasına dayalı türlerdeki ülkü ve karşıt değerlerin kavramlar düzeyindeki çatışmasında, erdemli davranışlar her zaman yüceltilir. Gölge arketipinin yansıması olan kişinin çiğnemiş olduğu tabudaki karşı değer ise başka canlıların varlık alanına saygı duyulmaması ve alaycılıktır.

4.3. Sırların Açığa Çıkması Sonucu Cezalandırılma

Örnek metinler:

a. Sır Hatunlar Efsanesi - İzmir

İzmir'in Tire ilçesinde Buğday Dede'nin torunları olarak bilinen ve hayattayken hiç kimse ile konuşmadıkları için Sır Hatunlar adı verilen yedi kardeşin mezarları bulunur. Efsaneye göre yedi kız kardeş de keramet sahibidir. Kerametlerini saklamaya çalışan kardeşler, kerametlerinin ortaya çıkmasından sonra ölürlür. Anlatılanlara göre Arap yarımadasında kıtlık olur. Arap biri buğday alabilmek için Tire'ye Buğday Dede'nin yanına gelir. Buğday Dede tohumluk buğdayı olmadığı belirterek adamı Sır Hatunlara gönderir. Sır Hatunlar ellerinde kalan iki tas buğdayı adama verebileceklerini söylerler. Buğdayı verecekleri sırada Sır Hatunlar, iki tas buğday yerine kırk çuval buğday verirler. Olayın farkına

²³³ Ramazan Korkmaz, “Tepegöz’ün Fenomenolojik Yorumu”, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (18–20 Mart 1999), 221–226, Elazığ, 2000, s.262.

vardıklarında “Eyvah! Biz ne yaptık, sırrımızı birine gösterdik!” diye dövünürler. Bu olay üzerine de öbür dünyaya göçerler.²³⁴

Sırlar sadece kendisine verilen kişinin varlık alanına ait özel ve kutsal bilgilerdir. Sırların insan duyularının işgalinden uzak olması gerekir. Efsanedeki temel durum sosyal ve ekonomik bağlamda çözümlenebilir. Toplumların hayatın akışı içerisinde zor zamanlarının olduğunu ve bunlarla mücadele ettiklerini bilmekteyiz. Bu tür zor durumlarda toplumların olağanüstü özelliklere sahip olan yardımcıları vardır.

Adından da anlaşılacağı üzere Buğday Dede, insanların yaşamlarını devam ettirmesi için gerekli olan temel besin maddesini sunan kişidir. Onun bu özelliği genetik ve tinsel olarak torunlarına da geçer. Kendisinden buğday isteyen adamı torunlarına gönderen Buğday Dede'nin olacıklardan haberi yoktur. Sır Hatunlar, buğdayı fazla verince sırları ortaya çıkar. Acı bir feryat ile yaptıkları hatanın farkına varırlar. Bu durum neticesinde bir sır olarak bu dünyadan göçerler. Sırın açığa çıkmasından dolayı onlar ölürken, kıtlıkla uğraşan insanları ise sosyal ve ekonomik anlamda zor bir hayat bekler.

b. Beddualı Köy - Mardin

Mardin'in bir köyünde çobanlık yaparak geçimini sağlayan bir eren varmış. Bu ereni geyikler beslemiş. Bir müddet sonra bu durum köylülerin dikkatini çekmiş. Köylüler “bu adam bizim hayvanlarımızı güdüyor, nasıl para almıyor?” demişler. Bu vaziyet köylüler arasında çoban bizim hayvanlarımızın sütüyle besleniyor diye bir dedikoduya yol açmış. Bu durumdan dolayı eren sırrını ifşa etmek durumunda kalmış. Sırrını açıkladığı için öleceği zaman, köy halkına beddua etmiş. Bu nedenle köyün adı Beddualı Köy olarak kalmış.²³⁵

Beddualı Köy, adından anlaşılacağı üzere lanetlenmiş bir yerdir. Çünkü bu köy bir erenin iftirayı uğradığı ve bu nedenle sırrını açığa çıkartmak durumunda kaldığı bir yerdir. Sırrı meydana çıkan eren bunun bedelini canıyla öder. Ama ölürken de köye ettiği beddua ile kendisinin ölmesine neden olan ve iftira atan bu köyün adını sonsuza dek olumsuz bir çağrışımla hatırlatır.

---

²³⁴ Ürük, a.g.e., s.170–171.

²³⁵ Nuriye Sancak, a.g.e., s.111.

4.4. Nimete Saygısızlık Sonucu Cezalandırılma: Nimetin Azalması

Anadolu efsanelerinde çiğnenen tabulardan birisi de nimete karşı yapılan saygısızlıktır. Özellikle nimet gibi son derece kutsal olarak kabul edilen bir şeye karşı sergilenen olumsuz tavır, efsanelerde cezasız kalmaz. Anadolu efsanelerinde nimet etrafında şekillenen tabuları kıran karakterlerde birer gölge arketipidir. Gölge arketipinin şahsında sergilenen olumsuz davranışların cezalandırılması, efsanelerin olumlu değerleri yüceltme kavramını bilinçaltına yerleştirir. Böylece Anadolu coğrafyasına yayılan bu efsaneler kolektif bir ruh yaratarak nimeti kutsallaştırır.

Örnek metin:

Kızıoğulları - Erzurum

Korucuk Köyü'nde yaşayan ve Kızıoğulları denilen zengin bir aile vardır. Bir yıl ürünler bolca olur. Ambarlar buğday ve arpa ile dolup taşar. Aileden bir dede, ürünü arabaya yerleştiremeyince buğdaya küfreder. Bunun üzerine buğdaylar eksilmeye başlar. Ertesi gün ise köyü sel basar. Kalan buğdayları da sel alıp götürür.²³⁶

Kızıoğulları yaşamsal anlamda zenginlik ve refah içindedir. Ancak bu durum onların daima böyle kalacaklarının garantisi değildir. Kızıoğulları'ndan bir kişinin ağzından çıkan yanlış bir söz, sahip olduklarının bir anda yok olmasına neden olur. Yiyecek, insanın hayatını devam ettirebilmesi için en temel maddelerdendir. Buğdaya söylenen kötü sözler, onu veren yaratıcı tarafından hoş karşılanmaz. İbret verici bir şekilde verilen nimet geri alınır. Hatta kalan buğdaylar da yağın yağmurun sele dönüşmesi sonucu alıp götürülür. Bu efsanenin Korucuk halkı üzerinde nasıl bir etki bıraktığı bilinmez ama "*Korucuk halkının inançlarına göre buğdaya ve her çeşit zahireye kutsal nesne gözü ile bakılır, bunlar için kötü söz söylenmesi günahdır, sonra uğursuzluk getirir. Aynı şekilde hayvanlar da kutsaldır. Onlara da kötü söz söylenmez, bu guruba giren hayvanlar daha ziyade evcil hayvanlardır.*"²³⁷

Kızıoğulları'ndan bir bireyin yapmış olduğu saygısızlık, temel besin kaynağının ellerinden alınması ile cezalandırılır. Bu ceza bir ders niteliğinde insanlar için acı bir örnek olarak efsanede anlatılır. Gölge arketiplerinin temel özelliklerinden

²³⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.186.

²³⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s.186.

birisi de kötü söz konuşmaktır. Özellikle de bu sözlerin insanlar için kutsal olarak kabul edilen nimete karşı söylenmesi kabul edilebilecek bir davranış değildir. Hiç kimsenin yapmak istemeyeceği böyle bir davranış, efsanede gölge arketipi olan karakter tarafından sergilenir. Ancak gölge arketipinin davranışı cezasız kalmaz. Bu efsanede de gölge arketipi, erdemli olmayan bir davranış sergilediği için cezalandırılır.

Suların cezalandırıcı işlevine dini metinlerde de rastlamak mümkündür. Kur'an'da geçen ve Sebe kavminin yok oluşunu anlatan ayette, suların insanoğlunun yok oluşuna nasıl yol açtığı anlatılır;

Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe' kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. "Rabbimizin bahsettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir rab!" Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.²³⁸

Suların yaşam kaynağı olmasının yanı sıra cezalandırıcı rolünün de olduğu görülür. Efsanede nimete saygısızlık eden kişinin cezası yaşamın kaynağı olan sular tarafından gerçekleşir. Sel nedeniyle buğdayların hiçbiri kalmaz. Böylece köy ekonomik ve yaşamsal anlamda bir yitime uğrar. Köydeki bir kişinin hatası toplumsal anlamda da yok oluşa sebep olur. Çünkü toplum denen yapıyı oluşturan en küçük parça insandır. İnsandan başlayan tabuları çiğneme hatası tüm toplumun etkileneceği bir sonuca yol açar. Bu bakımdan efsanelerin tabular aracılığıyla işlevi bireyden başlayarak toplumsal bir düzen kurmaktır. Bu sayede insanoğlu yaşamsal anlamda kendini güvende hissedecektir. Efsanelerdeki tabular yatay boyutta insanoğluna böyle bir katkıda bulunur.

---

²³⁸ Kur'an- Kerim, Sebe, 15-16.

4.5. Kaplumbağaya Dönüşme

Örnek Metin:

a. Kaplumbağa - Mardin

“Bir kadın leğende hamur yoğuruyormuş. Çocuğunun altı pislenmiş. Kadın çocuğunun altını hamurlu elleriyle temizlemiş. Sonra ellerini yıkamadan, temizlemeden tekrar leğendeki hamuru yoğurmaya devam etmiş. Bunun üzerine Allah onun sırtına vurmuş ve bu kadın kaplumbağaya dönüşmeye başlamış. Hamur leğeni de sırtına yapışmış. Kaplumbağanın sırtı da bu yüzden tepsi gibidir.”²³⁹

Bu efsanede kadının ellerini yıkamadan hamur yoğurması nedeniyle yasağı çiğnediği görülür. Efsanedeki tabu aracılığı ile verilmek istenen temel mesajlardan birincisi temizlik, ikincisi ise nimete karşı duyulması gereken saygıdır. Kadın her iki konuda da yasağı ihlal eder ve bunun sonucunda ceza olarak kaplumbağaya dönüşür. Hayvanların ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan efsanelerin genel yapısı böyle trajik olaylara dayanır. Bu sayede kaplumbağa gören bir insan, kaplumbağanın ortaya çıkışındaki bu nedensellik bağındaki mesajları da güncellemiş ve böylece mit kendini sürekli aktarmış olur. Efsane, dikey boyutta tarihsel bir olayın mesajını taşıırken, yatay boyuta ise temizlik ve saygılı olmak gibi iki ülkü değeri insanlığın kolektif bilincine yerleştirir.

b. Kaplumbağa - Mardin

“Eskiden meşhur bir tüccar varmış. Bu meşhur tüccar adamın iki tane terazi kefesi varmış. Bu kefelerden biri büyük, biri küçükmüş. Bu meşhur tüccar, büyük kefeyle alır, küçük kefeyle satarmış. Yaptığı bu uzun süren haksızlık karşısında Allah bu adamı cezalandırmış. Büyük kefeyi sırtına, küçük kefeyi de karnına bağlamış ve kaplumbağa olmuş.”²⁴⁰

Dürüstlük insani olarak erdemli davranış kodlarından biridir. Türk töresinin önemli unsurlarından olan dürüstlük, Anadolu’da Ahilik denilen ve ülkü değerler etrafında oluşmuş bir kurumu ortaya çıkarır. Bu kurum sayesinde ticari anlamda oluşan ve mutabık kalınan bir değerler bütünü oluşur. Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya taşıdıkları Türk töresi de erdemli olmayı ve dürüst olmayı gerektirir.

²³⁹ Sancak, a.g.e., s.95.

²⁴⁰ Sancak, a.g.e., s.95.

Dürüstlük, bireyler için yaşamın her alanında uymaları gereken bir davranış kodudur. Ticaretle uğraşan insanların bireysel anlamda bir sorumlulukları olduğu gibi, toplumsal ve kültürel anlamda da sorumlulukları vardır. Onlardan beklenen alışverişlerinde her daim dürüstlükten ayrılmamalarıdır. Efsanedeki tüccar toplumdaki temel algının dışında hareket eden ve karşıt değer oluşturan bir kişidir. Tüccarın yaptığı eylem, kavramlar düzleminde karşıt değerlerde yer alır. Anlatıların temel işlevi bu noktada ortaya çıkar. Çünkü tüccarın yaptığı eylem bu şekliyle kalmamalıdır. Tüccarın şahsında insanlığa bunun kötü bir davranış olduğu ve bu durumda kaosa yol açacağına iletilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı tüccar kaplumbağaya dönüştürülerek cezalandırılır. Efsanede cezalandırılan tüccar değil, çoban, terzi, yaşlı bir kadın, zengin bir ağa da olabilirdi. Bu nedenle cezalandırılan kişi değil, cezalandırılan karşıt değer kavramdır. Çünkü insanoğlu doğar, büyür ve ölür. Ondan geriye sadece yaşadıkları kalır ve bir hatıra olarak günden güne unutulur. Ancak kavramlar zaman ve mekân üstü evrensel değerlerdir. Bu değerlerin doğru bir şekilde gelecek nesillere aktarılması gerekir. Efsaneler, tabular ve cezalar aracılığı ile bu aktarımı yapar.

4.6. Din Büyükleri Etrafında Şekillenen Yasakların Çiğnenmesi Sonucu Cezalandırılmalar

Örnek metinler:

a. Söylemez Köyleri -Erzurum

Erzurum'un Karayazı ilçesinin Söylemez bucağında evliya olduğu anlatılan bir türbe mevcuttur. Bu türbeyi pek çok kişi dertlerine derman bulmak amacıyla ziyaret eder.

Söylemez Baba ile ilgili olarak ise şöyle bir efsane anlatılır: Osmanlı'da şekerin kıt olduğu zamanlarda İran Şahı Osmanlı'ya şeker gönderir. Şeker kervanı, Söylemez Köyü'nde durur. Veli onlara yüklerinin ne olduğunu sorar onlar da; "Yükümüz tuzdur" diye yalan söylerler. Söylemez Baba da; "Yükünüz tuz değil

amma tuz olsun” der. Kervan, padişahın huzuruna varıp çuvalları açtıklarında ise şeker yerine tuz bulurlar.²⁴¹

Kıtlık zamanında olduğu için kimsenin farkına varması istenilmeyen şeker yüklü çuvalları Söylemez Baba fark eder. Kervancılara sorduğu soruya verilen yalan cevap üzerine o da ceza olarak şekerini tuz yapar. Söylemez Baba ve onun gibi yüce birey arketipleri, insanlara doğru ve güzel olan şeyleri öğreten kişilerdir. Söylemez Baba yalan söylemenin ne kadar kötü bir şey olduğunu, gösterdiği bu keramet ile herkese gösterir. Kervancılar yalan söyledikleri için cezalandırılır. Ama bu olay onların ve toplumun yaşamının düzeni için gerekli olan dürüstlüğü teminatı olur.

Yalan söylemek insani olarak kendimize yakıştıramadığımız ve bilinçaltına attığımız davranışlardan birisidir. Bilinçaltına atılan bu davranış Söylemez Köyleri adlı efsanede tabunun çiğnenmesine sebep olan bir davranış olarak dikkati çeker. Bu davranışı sergileyen kişiler ise gölge arketipinin efsanelerdeki yansımasıdır. Bu olumsuz davranışın kötü bir şey olduğu bir din büyüğünün verdiği ceza ile vurgulanır. Erdemli bir davranış olmayan yalan söyleme eylemi bu yolla dışlanır ve cezalandırılır. Efsanedeki yasağı çiğneme sonucu oluşan tablo, insanı dikey boyutta kolektif bilinçdışına ve arketiplere kadar götürürken yatay boyutta ise insanı ülkü değerlere sahip olmanın önemini gösterir.

b. Akdağ Köyü - Erzurum

Akdağ Köyü'nün bulunduğu yerde daha önceden bir şehir olduğu söylenmektedir. Bu şehirde büyük bir din alimi vaazlar verir, binlerce insan bu alimi dinler ve not alırlar. Alim bu durumdan dolayı gururlanmaya başlar. Yine böyle bir anda Kur'an-ı Kerim'in sayfasını çevirdiğinde bir ayet ile karşılaşır. Ayette “Çok gururlanma seni kelp yaparım” yazmaktadır. Bunun üzerine âlim köyü terk eder. Köy de zaman içinde virane bir hale gelir.²⁴²

Sahip olduğu ilmin cazibesine kapılan âlim, gururuna yenik düşünce, onun bu davranışına cevap Kur'andaki bir ayetle verilir. Âlim gururunun neden olduğu büyükleme ile sınırları ihlal eder. Bu nedenle köpek yapılarak insanlardan aşağı bir seviyeye atılmakla tehdit edilir. Âlim, gördüğü bu sözlerin etkisi ile köyü terk eder.

²⁴¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.204–205.

²⁴² Seyidoğlu, a.g.e., s.191.

Ancak neden olduğu uğursuzluğu köyde bırakır. Köy de bu durumdan dolayı eski halinden uzaklaşarak virane, yaşanmaz bir hale gelir.

Eski, yıkık dökük şehirlerin yok olmalarının nedenleri efsanelerde bir yasağın çiğnenmesi olarak görülür. Bir zamanlar çok canlı bir yer olan köy, âlimin hatası sonucu artık yaşam kaynağı olmaktan çıkar. Bir kişinin yapmış olduğu hata tüm topluma mal olur. Yasaklar sonucunda uğranılan cezalar toplumun her kesimini etkiler. Bu nedenle yasaklar, sadece bireyler için değil, tüm toplum için geçerlidir. Toplumun yasaklar karşısında bir otokontrol sistemi olmalıdır. Böylece her birey yasakların ciddiyetini kavrayabilir. Tabuların nesilden nesile aktarılması bu otokontrolün sistematik bir hale dönüşmesini sağlar.

Akdağ Köyü efsanesinde anlatılan olay, toplumun yaşam karşısındaki takınması gereken tutumu öğretir. Eğer yasaklar çiğnenirse, yaşam alanlarının nasıl yok olabileceği anlatılır. Efsaneler bu aşamada toplumsal birlikteliği sağlayan unsurlar olarak da aktif işlev sahibi anlatılardır.

Efsanede gururuna yenik düşerek tabuyu çiğneyen âlim bir gölge arketipidir. Gururlanma ve büyüklenme, insanın egosunun kendisini esir almasına sebebiyet verir. Bu aşamada kişi, çevresiyle olan ilişkisinde başka varlık alanlarına saygı duymayan ve sınırları ihlal eden bir gölge arketipine dönüşür. Âlimin temsil ettiği değerler, anlatılarda yüceltilmez, aksine her türlü tenkide ve cezalandırmaya maruz kalır. Böylece anlatıların merkezini oluşturan ülkü değerlere sahip olmanın önemi korunmuş ve gelecek nesillere aktarılmış olur. Gölge arketipi iç dünyamızın karanlık dünyasından çıkarak yansıma imkânı bulduğu bu anlatılarda, eleştirel süzgeçten geçerek, olumlu kodlar ile kişiye geri döner.

c. Ermiş Zatın Kerameti - Mardin

Mardin iline bağlı bir köyde bir yatır bulunmaktadır. Bu yatırda yatan zatın yaşadığı dönemde herkese sofrasını açtığı söylenmektedir. Sofrasında her zaman bir horoz bulunan bu zatın, misafirlerinden istediği ise yemeklerini yedikten sonra horozun kemiklerine dokunmamaları ve kemikleri bir yerde toplamalarıymış. Misafirleri gittikten sonra bir dua okuyup, “Kalk ey horoz!” der ve horoz yeniden canlanırmış. Bir gün misafirlerden biri horozun ayak kemiklerinden birini yemiş. Horoz tekrar canlandığında bir ayağı aksak haldeymiş. Bu duruma çok kızan ulu kişi,

bir duasıyla o adamın ayağını aksak hale getirmiş. Günümüzde buraya gelen ve şifa talep eden insanlar, yanlarında bir horoz getirip bırakırlar. Bu horozlar yoksul halka dağıtılır.²⁴³

Kemikleri diriltme olayının kökenlerini çok eskilerde, ilkel insanın dinsel düşünce biçimlerinde aramak mümkündür. Ölmüş bir hayvanın kemiklerinden yeniden doğabileceği inancına pek çok kültürde rastlanabilir. Genel olarak avcı ve çoban uygarlıklarda varlığını sürdüren bu anlayışın izlerini karmaşık dinlerde ve mitolojide de bulmak mümkündür. Bu duruma örnek olarak akşam yenilen, ama ertesi gün yaratıcı tarafından yeniden diriltilen Thor'un tekelerini gösterebiliriz.²⁴⁴ Efsaneye göre Thor, yoksullara yardım için bir köye gider ve onlar için iki keçisini keser. Eğer keçilerin derisi güzelce yüzülür ve keçilerin bütün kemikleri de bu derinin içine doldurulursa Mjöllnir'in kerameti ile keçiler hayat bulur. Bu sebepten ötürü köylüler keçilerin hiçbir kemiğine zarar vermemeye çalışırlar. Köylülerden bir genç, kemiklere zarar verilmemesi gerektiğini bilmez ve keçinin incik kemiğini parçalar ve emer. Bu durumu gören Thor, kırık kemikle birlikte bütün kemikleri toplar ve keçileri canlandırmak ister. Ancak keçilerden biri kemiği kırık olduğu için topallar. Thor, keçinin total kalmasına neden olan genci ve ailesini, gencin kendisine köle olması şartı ile affeder.²⁴⁵ Hayvan derisinin içine kemikleri yerleştirdikten sonra onları tekrar diriltme ritüeline Tuva folklorunda da rastlanır. Bahadır Han-Hülük uzun bir yolculuğun ardından çadırına geri döndüğünde bedeninde et kalmaz. Eşi onu bulduğunda "Han Hülük'ün kemikleri sürünüyor" diye bağırır. Alday-Mergen beyaz bir boğayı keser, derisini yüzer. Han- Hülük'ün kemiklerini derinin içerisine toplar ve bir çukura atar. Bahadır yapılan çeşitli uygulamaların ardından tekrar dirilir.²⁴⁶

Kemik, yaşamın özü ve hayatın gelişiminin kalkış noktasını oluşturur. Güney Sibiry Türklerinin hayatın geçiş dönemlerinde ve günlük hayatta kemikle yapılan uygulamalara özel bir önem verdiği bilinmektedir. Altay-Sayan Türklerinin düğün törenlerinde kemik, bolluğu ve bereketi simgeleyen ve kutsal kabul edilen önemli bir

²⁴³ Sancak, a.g.e., s.70–71.

²⁴⁴ Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Çev: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 29.

²⁴⁵ Mircea Eliade, *Şamanizm*, s.192.

²⁴⁶ E. L. Lvova, vd., *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri- İnsan ve Toplum*, s.69–70.

araçtır. Ölüm merasimlerinde de kemiklerin mezarlara konulduğu görülmektedir. Düğündeki kemik, hayat aktarıcı bir rol; cenaze merasimindeki kemik ise atalarla varisler arasındaki bağı sağlayan bir aracı rolündedir. Günlük hayatta da kemiklerin özel bir yeri vardır. Avlanan hayvanın kemikleri de saklanır. Tören ve ziyafet sırasında kesilen hayvanların kemiklerini kırmak veya ikiye ayırmak yasaktır. Eğer kemikler parçalanırsa bu bereketin ve bolluğun azalmasına yol açabilir. Ayrıca Altaylıların yemek sonrası kemikleri toplayıp pınar suyuna bırakmaları da bir nevi toprağa tohum ekip ondan yeni bir canlı ortaya çıkarma düşüncesinin yansıması olarak görülebilir.²⁴⁷

Kur'an'daki Yasin suresinde de çürümüş kemiklerin yeniden diriltilmesinden bahsedilir. *“Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve : “Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” diyor. De ki Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.”*²⁴⁸ Bu surede Allah çürümüş kemiklere can vereceğini ve onları tekrar dirilteceğini söylemektedir. Efsanedeki yüce birey, dua eder ve horozun kemiklerine can gelir.

Şamanlar yaptıkları uygulamalarda kemiklerden faydalanırlar. Ayrıca şamanların da kemikleri diriltebilme özelliğinin olduğu söylenir. Orta Asya'daki şamanların İslamiyet'le birlikte evliya, baba ve dede gibi sıfatlar aldığı ve Anadolu'da da sahip oldukları özellikleri sürdürdüğü görülür. Şamanların olağanüstü güçleri Anadolu'daki varisleri tarafından da devam ettirilir. Şamanlar etrafında oluşan yasaklar, evliyaların, baba ve dedelerin de etrafında aynen devam eder.

Kemikleri diriltme ritüeli dikey boyutta bizi Şamanizm'e, dinlere ve ilkel insanın inançlarına götürür. Kökeni bu kadar eskilere dayanan bu uygulamanın koruyucusu insanlığın binlerce yıllık birikimleri ve insanlığın kaosa karşı kozmosu önceleyen anlatımlarından olan efsanelerdir. Efsaneler bu işlevi ile ilkel insandan bugüne sahip olduğu birikimi günümüze taşır. Yasaklar ile de bu birikim, insanlığın huzuru ve yaşamın devamı için gelecek nesillere aktarılır.

Dua ile yiyecek bulma ritüeline Yunus Emre'de de rastlanır. Rivayete göre; Tapduk Emre'nin dergahında hizmet etmekte olan Yunus Emre, manevi anlamda

---

²⁴⁷ E. L., Lvova, vd., *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri - İnsan ve Toplum*, s.74-76.

²⁴⁸ Kur'an-ı Kerim, Yasin, 78-79.

kendisinde bir ilerleme olmadığını düşünerek Tapduk Emre'nin dergâhından ayrılır. Yollar düşen Yunus, yolda kendisi gibi derviş olan iki kişi ile karşılaşır. Üç kişi olarak yola devam ederler. Her öğün bir derviş dua eder ve sofraya bir tepsi yiyecek gelir. Dua etme sırası Yunus Emre'ye geldiğinde Yunus; “*Ya Rabbi benim yüzümü kara çıkarma! Arkadaşlarım kimin yüzü suyu hürmetine dua ettiyse, onun hürmetine duamı kabul et!*” der. Yunus'un duasından sonra sofraya üç tepsi yemek gelir. Bu duruma şaşırان diğer dervişler; “Kimin yüzü suyu hürmetine dua ettin?” diye sorarlar. Yunus, bu soruya önce kendilerinin yanıt vermesini ister. Dervişler de “Biz, Tapduk Emre'nin kapısında hizmet eden Yunus'un hürmetine diye dua ettik.” derler. Bu olay karşısında hatasını anlayan Yunus Emre, Tapduk Emre'nin dergâhına geri döner.²⁴⁹ Orta Asya'daki Şamanlık geleneğinden bugüne şekil değiştirmiş olarak Anadolu'ya gelen dervişler, dua neticesinde yiyecek bulma yeteneğine sahiptirler. Bu durum kendilerine verilmiş ayrıcalıklı bir durumdur. Ontolojik olarak insanüstü yeteneklere ya da ayrıcalıklara sahip olan insanlara karşı son derece saygılı olunması gerekir. Kendilerine karşı yapılacak her türlü fiili ve sözlü eylem, dikey boyutta mitik anlamın taşıyıcısı olan bu kişilere karşı yapılmış kökensel bir suç, yatay boyutta ise Türklerin Orta Asya'dan bugüne taşıdığı örf ve adetlerine yönelik muhalefet anlamı taşır. İnsani anlamda büyüklere saygılı olmanın derin boyutu, toplumu tarihsel değerlerine bağlarken, görünür düzlemde de toplumsal normları korumayı sağlar.

ç. Karagöl Efsanesi - İzmir

İzmir'deki Yamanlar Dağı'nda bulunan Karagöl üzerine çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Anlatılan efsanelerden birine göre gölün bulunduğu yerde önceleri bir köy bulunmaktadır. Hızır peygamber dilenci kılığında köye gelir ve yardım ister. Bir kadın dışında hiç kimse Hızır peygambere yardım etmez. Bunun üzerine Hızır peygamber kendisine yardım eden kadını yanına alır ve köyden ayrılır. Onlar köyden ayrılır ayrılmaz köy suya gömülür. Köyde yaşayan insanlar da balık olur. Köyün olduğu yerde oluşan göle renginden dolayı Karagöl denilmektedir.²⁵⁰

²⁴⁹ Sezai Karakoç, *Çevre, Diriliş Yay.*, İstanbul, 2012, s.33-34.

²⁵⁰ Ürük, a.g.e., s.134

Kök Türklerin tepesinde su olan dağları kutsal kabul ettikleri görülür. Bu durumda dağın üzerinde bulunan ve “gök göbeği” olarak adlandırılan göllerin önemli bir anlam taşıdığı açıktır.²⁵¹ İnsan muhayyilesi çevresinde bulunan dağ, göl vb. coğrafi oluşumların ortaya çıkış sebebinin arkasında mitolojik unsurlar arar. Dünyanın varoluşunu hikâyeleştiren ve çevresine bir anlam ve yaşanmışlık katan insanoğlu, anlatıları, kurduğu düzenin var olması ve kaosun egemen olmaması için bir garantör olarak kullanır. Efsanelerin vermek istediği temel mesaj ülkü değerlerin korunması ve bu yolla kaosun hiçbir şekilde ortaya çıkmamasıdır.

İzmir’de bulunan Karagöl üzerine anlatılan efsanenin ortak özelliklerini Anadolu’nun pek çok yerinde hatta dünyanın birçok değişik noktasında bulmak mümkündür. Efsanelerdeki bu ortak özellik insan merkezli bir çözümlemeyi mecbur kılar. Efsanelerin anlamlarından ziyade, efsanelerin derinlerinde yatan değerler, insanlık için önemlidir. Bu değerlerin temel amacı insanlığın dünya üzerinde kurmuş olduğu ve geçmiş kültürler tarafından gelecek nesillere emanet edilen dünya düzenidir.

Efsanede Hızır peygamberin bir dilenci kılığında bir köye gelmesi ve köydekilerden yardım istemesi anlatılmaktadır. Zor durumda kalana yardım etmek insani olarak ülkü değerler düzeyinde gösterebileceğimiz kavramsal bir davranış kodudur. Köy bu ülkü değer davranışlardan sadece bir kadın dışında yoksundur. Mitik anlamda köyün taşıdığı değerler anlatı düzleminde gelecek nesillere aktarılamayacak içeriktedir. Bu nedenle köyün yani karşıt değerlerin cezalandırılması; ülkü değerlerin görüntü düzeyindeki karşılığı olan kadının ise korunması gerekir. Efsanede yaşanan olaylar bu minval üzere gerçekleşir. Köy yok edilerek, insani olarak karşıt değerler sergileyen insanlar / kavramlar cezalandırılır.

d. Kırklar - Erzurum

Kırklar bir gün köy camisinin müezzinini kaçırlar. Onu bir odaya kapatıp hiçbir yere gitmemesini söylerler. Müezzin ise onların sözünü dinlemez ve bir odaya girer. Burada dünyanın bir kalbur içinde öküzün boynuzunda olduğunu görür.

---

²⁵¹ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.115.

Kırklar geri geldiğinde onun gezdiğini anlarlar ve onu aralarına almazlar. Müezzin bu nedenle kırklara karışamaz.²⁵²

Kırklar gayb âleminin gizil güçlerine sahip olduğuna inanılan olağanüstü özelliklere sahip kişiler olarak görülür. Kırklardan biri eksilir ise yerine bir alt kademedeki bir kişi getirilir. Bu kişi ise özel olarak seçilir. Ancak bu kişinin seçilebilmesi için belirli bir sınav eşiğini geçmesi gerekir. Kırklar adlı efsanede müezzin, kendisine konulan yasağı çiğner. Bu nedenle müezzin kırklara karışamaz.

Kırkların müezzine getirdikleri yasak, kapatıldığı odadan çıkıp hiçbir yere gitmemesi şeklindedir. Müezzin ise merakını yenemez ve başka bir odanın kapısını açar. Müezzinin burada karşılaştığı görüntü, dünyanın konumu hakkındaki bir inanışa dayanır. Dünyanın öküzü iki boynuzu arasında durduğuna dair ilkel insanlardan beri uzanan bir inanç vardır. Bu efsanede de bu inanca bir göndermede bulunulur. Her ne kadar böylesine bir gönderme olsa da efsanedeki temel vurgu kırklar gibi toplum tarafından kutsal kabul edilen yüce insanların koyduğu yasakların çiğnenmemesi gerektiği gerçeğidir. Müezzin, çiğnediği bu yasak ile önünde açılacak nice kapıların yüzüne kapatılmasına sebep olur.

Anadolu efsanelerindeki tabuları, tabunun çiğnenme biçimini ve uğranılan cezayı aşağıdaki tabloyla gösterebiliriz.

Tablo 1: Yasak, Yasağın Çiğnenmesi ve Ceza

Yasak	Yasağın Çiğnenme Biçimi	Ceza
Suların Varlık Alanları İhlal Edilemez	Suların Kirletilmesi	Suların Geri Çekilmesi/ Yok Olması
Yatır ve Türbelere Dokunulamaz	Yatır ve Türbelerdeki Ağaçların Kesilmesi	Çolak Olma
Varlık Tabakaları İhlal Edilemez	Başka Varlık Alanına Geçmek	Ölüm
Canlıların Yaşam Hakkı Gasp Edilemez	Leyleğin Yumurtasının Çalınması	Yaşam Alanının Yok Olması
Aşkın Olana Saygısızlık Yapılamaz	Söz İle Sınırların İhlal Edilmesi	Leto'nun Çocuklarının Öldürülmesi

²⁵² Seyidoğlu, a.g.e., s.196-197.

Verilen Sözden Dönülmez	Allah'a verilen sözün tutulmaması	Taş Kesilme
Nimete Saygısızlık Yapılmaz	Buğdaya küfredilmesi	Köyü sel basması
Sırları Açıklamak Yasaktır	Sırrın açığa çıkması	Ölüm
Tanrı misafiri geri çevrilmez	Fakir ya da dilenci kılığındaki Hızır'ın geri çevrilmesi	Taş kesilme/ Köyün sular altında kalması

SONUÇ

İnsanoğlu mit üretmeden yaşayamaz. Onu var eden şey her daim bir şeyler üretmesi ve ürettiklerini de anlatmasıdır. Çalışmamızda insanlığın ortak hazinesi ve üretimi olan efsaneleri, Anadolu efsanelerinden hareketle tabuları ve tabuların çiğnenmesi sonucunda ortaya çıkan durumu, kökensele bağlamda inceledik.

Efsanelerde din büyükleri etrafında oluşan tabular bizi atalar kültürüne bağlar. Ruhun hiç ölmediğine ve bir şekilde aktarım yoluyla yaşadığına inanılan bu inançta, atalar kültürünün yaşatıcısı olan kişinin kabri ve çevresinde yasaklar oluştuğı görülür. Bu yasaklarla birlikte o yerin atalar kültürünün taşıyıcısı kişiye ait olması nedeniyle bir hâkim-sahipler inancına bağlandığını tespit ettik. Ayrıca din büyükleri etrafında şekillenen ağaç ve bitkiye dokunma yasağı da kendi içerisinde kültürleri barındırır. Ağaç kültürünün izlerinin de bu yasaklarda önemli rol oynadığı görülür. Din büyüklerine ait olan varlıksal alan hiçbir şekilde ihlal edilmemesi gereken tabularla çevrelenmiştir. Atalar kültürünün bir parçası olduğuna inanılan kişilerin varlık alanı içerisinde bulunan her şey ona aittir. Ayrıca birer yüce birey arketipi olarak gördüğümüz bu karakterleri mit koruma altına alır. Onlara karşı yapılacak her türlü fiili ve sözlü eylem cezasız kalmaz.

Efsanelerde mekânı anlamlandırma ve ruh katma vardır. Yatay boyutta efsaneler bu fiziksel mekânları korurken, dikey boyutta ise insanlığı kolektif bilinçdışına bağlar. İnsanlığı çıkış noktası olan mite katar. Anadolu efsanelerindeki tespit ettiğimiz tabuları yatay boyutta incelediğimizde, maddi dünya unsurları açısından olumlu değerler etrafında şekillendiğı görülür. Bir yerin etrafında oluşturulan tabu, o yerin maddi anlamda korunmasını sağlar. Böylelikle toplumun doğal sağaltım merkezi olarak gördüğü yerler korunur. Efsanelerdeki tabuları dikey boyutta incelediğimizde ise tabular etrafında oluşan inançların, ruhların korunmasını ve onlara karşı saygı duyulmasını gerektirdiğı görülür.

Efsanelerdeki tabuların, kavramlar düzeyinde öne sürdüğü ülkü değerler sayesinde toplumun pedagojik eğitimi sağlanır. Efsanelerdeki tabular aracılığıyla insanlara ülkü değerler kazandırılmaya çalışılır. Yalan konuşmamak, verdiği sözden dönmemek, atalara saygılı olmak, nimeti kutsal kabul etmek, doğaya saygılı olmak ve onu korumak, efsanelerin ülkü davranış kodları olarak olumladığı özelliklerdir.

Bu özellikler tabular sayesinde kazanılan pedagojik eğitim sayesinde elde edilir. Toplum, bu ülkü değer davranışları içselleştirirse çevresine ve varlık alanlarına saygılı, dünyayı tehdit etmeyen bir yapıda gelişir. Böylece kaos karşısında kozmosu koruyacak bir güç olur.

Efsanelerde tabuları çiğneyen kişiler bilinçaltımızın karanlık yönünü oluşturan özelliklerin yansıtıldığı kişilerdir. Bu nedenle tabularda yasakları gölge arketipleri çiğner. İnsan için kutsal olan tabuları da olumsuzlanan karakterler çiğnemek suretiyle verilmek istenen mesaj efsanede kendisine yer bulur. Cimrilik, verilen sözden dönme, kötü söz konuşmak vb, davranışlar insan olarak dışladığımız durumlar olarak gölge arketiplerinin çiğnediği tabularda dikkat çeken özelliklerdir.

İnsan beraber yaşadığı doğadan ayrı düşünülemez. Bu nedenle insanın doğaya karşı sorumlulukları vardır. Karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu doğaya karşı sınırları ihlal edici bir davranış, doğa tarafından cezasız bırakılmaz. Kaybolan Nehir ve Süt Pınarı efsanelerinde bu durumları görmek mümkündür.

Efsanelerde tabuların çiğnenmesi sonucu toplumda ekonomik ve sosyal anlamda da kayıplar yaşandığı görülmektedir. Tabunun çiğnenmesinden önce yaşamsal anlamda hiçbir problemi olmayan toplumun, bireysel ya da topluca işlenen bir tabu ihlali neticesinde ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda yitime uğradığı Anadolu efsanelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Tabuların çiğnenmesi neticesinde insanoğlu dünya üzerinde kurmuş olduğu düzeni, kendi elleri ile yıkar ve kozmostan kaosa doğru giden bir sürecin başlamasına neden olur.

Varlık tabakaları arasındaki geçilmezlik ilkesinin ihlal edilmesi sonucu oluşan sınır ihlalinin cezasının ölüm olduğunu tespit ettik. Cin, Al Karısı ve Aygır Gölü efsanelerinde tespit ettiğimiz bu duruma göre, kendisine ait varlık alanının geçilmesi yasak olan sınırlarını ihlal edip başka varlık alanlarına giren canlılar, bunun bedelini canlarıyla öderler. Efsaneler -anlatım esasına dayalı diğer türlerde de gördüğümüz gibi- her canlının kendi varlık alanlarının sınırları içerisinde yaşaması gerektiğini, eğer bu sınırlar aşılsa ortaya çıkabilecek kötü sonuçları aktarır. Bu bağlamda efsaneler ontolojik anlamda sınırların ihlal edilmemesi gerektiğine vurgu yapar. İnorganik tabakada olan sular, anlatı düzleminde geist tabakasına ulaştırılır. Böylece sular kutlu bir hale gelir. Suların iyeleri vardır. Bu nedenle pınarlar, göller onların varlık alanlarıdır. Varlık alanları her türlü kirletici ve yok edici eylem

karşısında koruma altındadır. Anadolu efsanelerinde sınırları ihlal edilen bu varlık alanlarının kaosa yol açtığı görülür. Tabular sayesinde insan ontik anlamda sınırlarını bilir.

Efsanelerde tabular çevresinde oluşan dramatik aksiyon kavramlar ve simgeler düzeyinde gerçekleşir. Ülkü değer davranışlar, karşıt değer davranışlar ile olan çatışmada mitik anlamda desteklenir. Böylelikle efsanelerdeki tabular etrafında gerçekleşen kavramsal çatışmada kazanan ve yüceltilen ülkü değer kavramları olur. Bunun sonucunda da kaos engellenir ve yine kozmos hâkim olur. Tabular bir çeşit savunma kalkanı görevi görür. Tabuları çiğneyenler bu savunma kalkanına çarparak yok olurlar.

Anadolu efsanelerindeki yadır, türbe ve ziyaret yerleri bellek mekânlarıdır. İnsanlar bu mekânlar sayesinde tarihselliğini, kimliğini ve atalardan gelen gücü elde eder. Bu mekânların tabular sayesinde korunması, aslında insan varoluş dinamiklerinin yaşatılması anlamını taşır. Bu mekânlara yapılacak saldırılar, toplumun kendi varoluş kaynaklarının yitimine sebep olur.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kamurân Şipal, Say Yay., İstanbul, 2010.
- AKALIN, Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul, 1984.
- AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yay., Ankara, 1984.
- ALTINKAYNAK, Erdoğan, “Cengiznâme Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.VII, Sayı 1, İzmir, 2007.
- _____, *Anlatım Esasına Dayalı Metinler ve Din*, Bizim Gençlik Yay., Nu:38, Giresun, 1999.
- _____, “Altay Destanlarında Totem ve Tabu”, 5–8 Temmuz Gorno Altaysk, 2012.
- _____, *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*, Haarem Yay., 2006.
- _____, “Kırım Karayların Kutsal Mekânı Baltatiyemez Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.208, 2004.
- ALPTEKİN, Ali Berat, *Fırat Havzası Efsaneleri*, Antakya, 1993.
- _____, “Mersin Efsaneleri”, İçel Kültürü, Mersin Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayın Organı, İstanbul, 1987.
- ARSLAN, Mustafa, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, 2005, s.65-75.
- ASSMAN, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001.
- ATEŞ, Mehmet, *Mitolojiler Ve Semboller “Ana Tanrıça ve Doğurganlık”*, Milenyum Yay., İstanbul, 2002.
- BACHELARD, Gaston, *Su ve Düşler*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yay., Ankara, 2006.
- _____, *Uzamanın Poetikası*, İthaki Yay., İstanbul, 2008.
- BARKAN, Ömer Lütü, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*, Vakıflar Dergisi, S.II, Ankara, 1942.

- BAYAT, Fuzuli, "Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık", Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Çoban Kitabı*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı içinde (167–185), İstanbul, 2011.
- _____, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Yayınevi, C. 1, İstanbul, 2011.
- _____, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Yayınevi, C. 2, İstanbul, 2012.
- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1982.
- BRUHL, Lucien Levy, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- _____, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.7, 1986.
- CAMPBELL, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.
- CAMPBELL, Joseph, MOYERS, Bill, *Mitolojinin Gücü*, Çev. Zeynep Yaman, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2007.
- CAN, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.
- DUMAN, Mustafa, *İstanbul Efsaneleri*, Heyamola Yay., İstanbul, 2010.
- EKİCİ, Metin, *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- ELIADE, Mircea, *Dinler Tarihi*, Çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya, 2005.
- _____, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- _____, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yay., Ankara, 2003.
- _____, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- _____, *Dinsel İnanışlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

- _____, *İmgeler Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1992.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı-I*, TDK Yay., Ankara, 2008.
- _____, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1988.
- ERGÖZ, Ramazan- NİŞANCI, Mehmet, “Çıldır Efsanelerinde Totem, Tabu ve Yasağın Çiğnenmesi Üzerine Bir İnceleme” XIII. Uluslararası Çıldır Göl Festivali ve Uluslararası Âşıklar Şöleni, 4–8 Temmuz 2012, Çıldır, s.193–198.
- ERGUN, Metin, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C.1, TDK Yay., Ankara, 1997.
- ERGUN, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2004.
- _____, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 89, 2011.
- _____, “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Milli Folklor*, Yıl 22, Sayı 87, 2010.
- _____, “Türk Mitolojisinde Çobanlık”, Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Çoban Kitabı*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı içinde (305–342), İstanbul, 2011.
- ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- FRAZER, James G., *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yay., İstanbul, 1992.
- _____, *Altın Dal*, Çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.
- FORDHAM, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, Çev. A. Yakıner, Say Yay., İstanbul, 2001.
- FREUD, Sigmund, *Totem ve Tabu*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yay., İstanbul, 2012.
- GÖKERİ, A.İ., *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz Ve Türk Edebiyatlarında Bazı Romans Ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1979.

- GUÉNON, René, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, Çev. Fevzi Topaçoğlu, İhsan Yay., İstanbul, 2001.
- GÜLENSOY, Tuncer, “Tunceli Efsanelerinin Tip-Motif Yapısı İle Munzur Efsanelerinin Anadolu Varyantları”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Halk Edebiyatı, Ankara, 1992.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Konya, 1998.
- GÜNGÖR, Ahmet, “Tabu- Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Erzurum, 2006.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
_____, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
_____, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.
_____, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay., Ankara, 2006, s.48.
_____, “Al Ruhü Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yay., C.1, Ankara, 1998.
- İNCE, Gül, *Hatay’da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri İle İlgili İnanışlar ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*, Haziran, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis Yay., İstanbul, 2009.
_____, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, Çev. İris Kantemir, Can Yay, İstanbul, 2001.
_____, *Keşfedilmemiş Benlik*, İlhan Yay., İstanbul, 1999.
_____, *Analitik Psikoloji*, Çev. Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul, 2006.
- KALAFAT, Yaşar, *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- KALKIŞIM, M. Muhsin, *Şeyh Galip Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- KARADAVUT, Zekeriya, *Yozgat Efsaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.

- KARAKOÇ, Sezai, *Çevre*, Diriliş Yay., İstanbul, 2012.
- KARAMAN, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir II*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- KAYA, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2007.
- KORKMAZ, Ramazan, *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, Akçağ Yay., Ankara, 2002.
- _____, “Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce- Birey ve Alp- Bilge Tipi”, Türk Dil ve Kültürünün En Eski Dönemleri Uluslararası Bilgi Şöleni, 22–23 Mayıs, Girne Amerikan Üniversitesi, Girne / KKTC, 2005.
- _____, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültürünün Mitik Yorumu”, *Türk Kültürü*, S.418, Ankara, 1998.
- _____, “Fenomenolojik Açından Tepegöz Yorumu”, Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni (18–20 Mart 1999), 221–226, Elazığ, 2000.
- _____, *Çıldır Folklor ve Etnografyası*, IV+ 2118, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 1985.
- _____, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yay., 2. Baskı, Ankara, 2008.
- _____, “Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler”, Scholary Dept and Accuracy, Grafiker Yay., Ankara, 2002.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1986.
- LEVİ-STRAUSS, Claude, *Mit ve Anlam*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yay., İstanbul, 2013.
- _____, *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984.
- LVOVA, E.L. vd., *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri - Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya, 2013.
- _____, *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri – Simge ve Ritüel*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya, 2013.

- _____, *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri – İnsan ve Toplum*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya, 2013.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2009.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *Fenomenoloji ve Nicholai Hartmann*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976.
- Meydan Larousse*, Meydan Yay., İstanbul, 1988.
- MORAN, Adli, *İlkel Efsaneler*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul, 2000.
- OLCAY, Selahattin- ERCİLASUN, A.Bican- ASLAN, Ensar, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, TDK Yay., Ankara, 1976.
- OZANKAYA, Özer, *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1980.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., I. Cilt, Ankara, 1989.
- _____, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul, 1954.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- RUTH, Snowden, *Jung Kilit Fikirler*, Çev. Kemal Atakay, Optimist Yayınevi, İstanbul, 2012.
- SAKAOĞLU, Saim, *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ, Yay., Ankara, 2011.
- _____, *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2012.
- _____, *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1992.
- _____, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Dizisi Yay.: 29, Halk Edebiyatı Dizisi:5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.
- _____, "Efsane", Gökyüzü Yay, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, İstanbul, 1987.

- SAMI, Şemsettin, *Kamus-ı Türki*, Enderun Kitabevi, Ankara, 1989.
- SANCAK, Nuriye, *Mardin Efsaneleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- SARI, Ahmet, ERCAN, Cemile A., *Masalların Psikanalizi*, Salkımsöğüt Yay., Ankara, 2008.
- SEYİDOĞLU, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- STEVENS, Anthony, *Jung*, Çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999.
- TANYU, Hikmet, “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:26, Ankara, 1983.
- _____, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968.
- Temel Britannica*, Ana Yayıncılık, C.16, İstanbul, 1992.
- TEZCAN, Mahmut, *Kültürel Antropoloji*, Ankara, 1996.
- THOMSON, Stith, *The Folktale*, New York, 1951.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.3, Dergâh Yay., İstanbul, 1979.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010.
- Türkçe Sözlük*, C.1, TDK Yay., Ankara, 1988.
- ÜRÜK, Yaşar, *İzmir Efsaneleri*, Heyamola Yay., İstanbul, 2012.
- YAYIN, Nerin, “Efsanevi Hayat Ağacı: Muñar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.15, Ağustos, 2008.
- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu, *Diyarbakır Efsaneleri (Derleme-İnceleme)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

5 Ocak 1987 tarihinde Manisa'nın Akhisar ilçesi Dağdere Köyü'nde doğdu. İlkokulu Namık Kemal İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu ise Ayşe Temizel İlköğretim Okulu'nda okudu. Soma Linyit Lisesi'nden 2005 yılında mezun oldu. Üniversite eğitimine 2007 yılında Giresun Üniversitesi'nde başladı ve 2011 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2013–2014 eğitim ve öğretim yılında Kara Harp Okulu'nda sivil öğretim görevlisi olarak çalıştı. Ramazan Ergöz, Pedagojik formasyon belgesine sahip olup, yabancı dili İngilizcedir.